Литературна история

Пр 8

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ЧИТАЛ...

БИБЛИОТЕКА

7 · 1981

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Редакционна колегия

Тончо Жечев (главен редактор), *Стефан Кожухаров, Кръстьо Куюмджиев, Дочо Леков* (зам.-главен редактор), *Иван Сарандев, Цвета Унджиева, Катя Янева* (секретар)

Адрес на редакцията: „Литературна история"
Институт за литература, ул. „Чапаев" 52, София

© И-т за литература
1981
c/o Jusautor, Sofia

82(05)

Издателство на Българската академия на науките

Коректор *Ц. Стойнова* Редактор *Цв. Попова* Техн. редактор *Т. Нинова*
Изд. индекс 8113 Дадена за набор на 15. I. 1981 г. Подп. за печат на 25. III. 1981 г.
Формат 70×100/16 Тираж 800 Печ. коли 8 Изд. коли 10,37 УИК 12,53 Цена 2,03 лв. Код 28 9535322311
Печатница на БАН, 1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев" Поръчка № 120 5058-2-81

либер.

Литературна история

Пр 3520/81

Книга 7. 1981. София

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

Българска академия на науките

Институт за литература

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

ЧИТАЛНЯ

Съдържание

Иван Сарандев — Проблеми на периодизацията в литературната ни историография до победата на социалистическата революция 3
Борис Делчев — Раздяла с близките 22

Забравени имена

Славчо Иванов — Художественопублицистичните творби на Страшимир Кринчев. 30

Научни съобщения

Георги Петков — Неизвестен текст на малка вечерня от службата за Петка Търновска 37
Маньо Стоянов — Неизвестен български караманлийски сборник. . . . 42
Атанас Господинов — Букурещ — средище на българската емиграция от първата половина на миналия век до освобождението от османско иго. 50
Екатерина Иванова — Един ръкопис, свързан с романа „Тютюн". 60

Изследователи на българската литература в чужбина

Красимир Станчев — Проф. Рикардо Пикио. 69

Анкети

Юлия Обретенова — През школата на сп. „Ученически подем" (Откъс от литературната анкета с Емил Манов) 73

Спомени

Нестор Несторов — Димитър Димов като учен и човек 81
Георги Тахов — Спомени на Таня Будевска за К. Константинов. Писма до нея. 87

Литературен архив

Дора Донска и Лилия Петрова — Неизвестни писма на К. Д. Балмонт до Н. Т. Балабанов. 99
Никола Гайдаров — Неизвестен документ около трагедията на Яворов. 110

Библиография

Тодорка Малчева — Българското литературознание в чужбина. Книги, статии и рецензии, публикувани през 1978—1979 г. 115

Проблеми на периодизацията в литературната ни историография до победата на социалистическата революция

Иван Сарандев

През своето почти едновековно съществуване националната ни литературна историография е натрупала немалък опит, трасирала е пътища, извършила е събирателна и класификационна работа, без която по-нататъшното развитие на съвременната литературна историография е немислимо.

Редно е, преди да се заемем с новата многотомна история на българската литература, да се направи поне в една или няколко области рекапитулация на постигнатото, на извършеното от пионерите. Настоящата студия обаче не си поставя за цел критикооценъчни характеристики за отделните литературни истории, излезли до 9. IX. 1944 г., нито пък изчерпателното им описание. От богатството на целия този материал е избран един аспект, един проблем — принципите на периодизиране, изработени и приложени от литературните историци в миналото.

Задачата ми, от друга страна, не се свежда до ретроспективно описание на историографските факти, макар това да е предварително условие за нейното изпълнение, а предполага и един теоретически подход към материала. Ето защо при нейното решаване е приложен ретроспективноописателният подход, съчетан с теоретическия анализ.

Общи бележки върху началото на българската литературна историография

Българската литературна историография се ражда, след като страната се освобождава от османско робство. Вярно е, че преди Освобождението са излизали разни ръководства по словесност, в които авторите илюстрират теоретическите си постановки с примери от родната литература, но това са книги, които имат само косвено отношение към предмета и задачите на литературната история. По-близо те стоят до съвременните ръководства по техника на стиха или при по-голяма доза въображение бихме могли да ги отнесем и към теорията на литературата.

Очевидно е обаче, че началото на съвременната литературна историография трябва да отнесем в годините, след като политическото и духовното робство е ликвидирано и се създават благоприятни условия за нормален литературен живот у нас. Една от първите публикации от този характер е

малката книжка на Г. Д. Попов „Кратък исторически преглед на българската литература от началото на писмеността до наше време", излязла в Пловдив през 1886 г. в обем от 69 страници. Пак в Пловдив са отпечатани „История на българската литература" (1887) от Д. Маринов, преподавател в Ломската реална гимназия, и „Българска литература" от Александър Теодоров-Балан, 1896 г. (II изд., 1907); до края на столетието излиза една история в Търново, чийто автор е Моско Москов — „История на българската литература" (1895) в обем от 208 с.

През първото десетилетие на новия век в първо издание се появява „Българска литература" (1908) от Д. Мирчев. Второ преработено издание излиза в Плевен през 1911 г.

По време на трите войни, в които България участвува, почти цяло десетилетие не се появява нито един нов труд върху историята на българската литература. В началото вече на 20-те години вниманието на авторите сякаш се съсредоточава повече върху новобългарската литература, като под този термин се е разбирало съвременната художествена продукция и писатели. Такава е книгата на А. Михайлова „История на новобългарската литература" (1921). В подзаглавието ѝ стои обяснението, че е нагодена за пети гимназиален клас.

Две години по-късно Божан Ангелов издава „Българска литература" в две части: Част I. Исторически очерт на старата българска литература от началото до От. Паисия; Част II. Исторически очерт на новата българска литература от От. Паисия до днес. С., 1923.

Но несъмнено най-високите си постижения тя бележи през 30-те години. На първо място тук трябва да спомена „Българска литература. Кратък исторически очерк" от Боян Пенев, излязъл през 1930 г. Това представлява един съкратен курс върху историята на българската литература, която ученият подготвя и чете в Полша. Основното обаче (не само в личните му приноси) си остава неговата капитална четиритомна „История на новата българска литература", чийто първи том излиза през 1930 г., а последният в две части — през 1936 г. В същност това не е история в обикновения смисъл на думата, а стенографски вариант на неговите лекции, дешифрирани посмъртно и издадени като история на новата българска литература.

През 30-те години се отпечатва и „Българска литература" (1935) от Иван Радославов. Авторът има амбицията да поднесе една история на идеите и проблемите в българската литература, което специално е подчертано в предговора към първото издание: „. . . нас е интересувала повече проблематиката на българското литературно развитие, отколкото неговите подробности в биографични данни, излишни факти, безцелни, освен в общотворческо или стилово отношение характерни цитати и дълги анализи на отделни произведения"[1]. По-нататък той специално изтъква, че е търсил да подчертае характерното в духовното творчество, стремял се е да осветли неговата същина. Друг е въпросът, доколко е съумял да осъществи тази амбициозна задача. В случая е съществен фактът, че нашата историографска мисъл вече си поставя по-сложни и отговорни задачи, които свидетелствуват за по-висок етап в нейното развитие. „Българска литература" от Радославов излиза във второ издание през 1947 г. с едно приложение: „Наши дни". То засяга „най-близката ни съвременност, има характер на едно сбито изложение на по-изтъкнатите факти и прояви, които тепърва ще има да получат своите определени и завършени очертания"[2].

[1] И. Радославов. Българска литература. С., 1947, с.3.
[2] Пак там, с.4.

От началото на следващото десетилетие — 40-те години, трябва да се отбележат още два труда: на Малчо Николов „История на новата българска литература“ (1941), второ издание — 1943, и трето — 1947 г., със заглавие „История на българската литература от Петка Славейков до Втората световна война“; другият труд принадлежи на Георги Константинов — „Стара българска литература“ и „Нова българска литература. Ч. I и Ч. II. От Паисий Хилендарски до наши дни“. С., 1943.

От този библиогрфски преглед става ясно, че почти до началото на 20-те години, до излизането на труда на Божан Ангелов (1923), българската литературна историография се осъществява предимно в учебни помагала — с едно изключение — историята на Д. Маринов от 1887 г. Като се започне с „Кратък исторически преглед“ на Г. Д. Попов и се премине през най-сериозната за времето си „Българска литература“ на Александър Теодоров-Балан, всички те са учебници по литература, предназначени за различни класове на общообразователните училища. Историята на Балан например е адресирана до средните училища, А. Михайлова даже е конкретизирала и класа — V гимназиален. Сам по себе си този факт не може да не даде отражение върху облика на споменатите трудове. Без да подценяваме извършеното от пионерите, за действително начало на научната ни историография обаче трябва да считаме труда на Божан Ангелов „Българска литература“.

За разлика от своите предшественици той не се ограничава само с педагогически задачи; неговият труд не е учебник, а научно изложение за различните етапи, през които е минала в своето развитие българската художествена литература. Поради тоя факт авторът не се съобразява с изискванията на учебната програма, а още по-малко с възрастовите особености на читателите, до които адресира труда си. Тъкмо поради тия причини подходът към литературните факти, принципите на периодизацията, мотивировката на оценките са от съвършено друг разред. Всичко това като цяло ни дава основание да отнесем въпросната история към същинското начало на националната ни литературна историография.

Разбира се, трудовете на предшествениците му в никакъв случай не бива да се подценяват. И не само в един чисто практически аспект — задоволявали са определени образователни потребности на българското общество от първите години свободен живот, а главно и преди всичко заради факта, че те са подготвили почвата, разорали са целината за създаване по-късно на истории, надмогнали учебникарското си предназначение.

Учебникарският етап от развитието на българската литературна историография съдействува да се очертаят в най-общи линии границите на отделните периоди, да се изработи и наложи терминология, да се установи репертоарът от писателски имена и художествени произведения, да се утвърдят оценки за тях.

Основни принципи на периодизиране

Периодизацията на литературния процес в никакъв случай не е механичен акт, извършван от литературния историк с цел да улесни своята работа или поради съображения за удобство. Обособяването на самостоятелни периоди, т. е. членението на целокупния литературен процес на отделни съставни части или елементи, се налага преди всичко от съдържателните, качествените промени, които настъпват през определени интервали от време в развитието на литературния процес като цяло и във всяка национална литература в частност. За да се обособи отделен период като самостоен, това

означава, че в самия процес са се появили качествено нови черти, нови съдържателни и формални белези в националната литература или пък в отделни нейни родове и жанрове. При оценката на литературното развитие винаги следва да се държи сметка за промяна в идейното съдържание и във формално-естетическите търсения.

В ранните етапи от развитието на литературната ни историография се прибягва до най-елементарната форма на отношения между двата основни делитбени принципа — съдържателния и качествения. При това качественият обикновено се елиминира и развитието във времето — последователността във времето става единственият ориентир, от който авторите се ръководят в изложението на фактите. И почти без изключение схемата на хронологическата последователност се заема изцяло от националната история. Деленето на периоди в развитието на българската литература съвпада с периодите от политическата и гражданската история на страната. В един начален етап от развитието на коя и да е национална словесност то е неизбежно — самата литературна продукция, натрупаните факти, художествени произведения, репертоарът от авторски имена са твърде бедни, за да дадат възможност за сложно диференцирана разпоредба. Налагат се тенденции към разширяване обема на понятието литература; в него се включва изобщо книжнината от всички области на точните и хуманитарните науки. Един автор беше включил наред с филологията още и философия, история, география, математика, физика, естествена история, медицина, теология, педагогия, та чак . . . статистика.

След всичко казано дотук нека сега се запознаем с принципите — дотолкова, доколкото ги има формулирани, или пък дотолкова, доколкото можем да ги извлечем от трудовете на отделните автори на литературни истории. Макар на пръв поглед да съществуват големи различия между тях по този въпрос, при внимателен анализ могат да се обособят няколко групи — в зависимост от това, кои белези на процеса поставят в основата на периодизирането.

Към първата група следва да отнесем онези автори, които идентифицират историческия процес, събитията от гражданската и политическата история на страната с литературния материал. В тоя случай историческите периоди се идентифицират с литературните. В най-чист вид този принцип е формулиран у Д. Маринов. В § 6 „Как се дели историята на българската литература" той пише следното: „Като вземем пред вид политическите събития в народния ни живот, които са имали голямо влияние и върху самата литературна деятелност, ний можем да разделим цялата история на две части. . ."[3] Тук връзките са абсолютно оголени — пълно покритие между политически и литературен процес, механично пренасяне на периодите от гражданската история на страната в областта на литературата. А това означава, че спецификата на литературното развитие е ликвидирана, че самостойният предмет на литературната историография е заличен; тя се разглежда ни повече, ни по-малко като разновидност на гражданската история. Към тази група следва да отнесем още автори като М. Москов и А. Михайлова.

М. Москов отчита, че през различните периоди „умствените произведения" на една национална литература не са константна величина — те са свързани твърде директно с идейните движения в обществената действителност. Чрез средствата на езика социалните идеи намират своето художествено превъплъщение. Подобно на Д. Маринов и той смята, че „историческото развитие на нашия народ има няколко епохи, които са влияли върху умстве-

[3] Д. Маринов. История на българската литература. Пловдив, 1887, с.15.

ните му произведения, затова тези произведения могат да бъдат разделени на няколко периода по характера им"[4].

Макар да няма преки заявления в този смисъл, авторката на учебника „История на новобългарската литература, нагодена за V гимназиален клас", А. Михайлова по същество се придържа към същото принципно схващане. Периодизационната схема, която предлага, напълно се покрива с историческото деление в най-новата ни политическа история. Тя не е счела за необходимо да обоснове своята схема — очевидно самото предназначение на нейния труд не е предполагало подобно задължение.

Към втората група трябва да отнесем автори като А. Теодоров-Балан, Д. Мирчев и Божан Ангелов, Б. Пенев и останалите. В техните трудове за пръв път се появява стремеж, правят се опити при периодизирането на литературния процес да се държи сметка, да се отчитат характерни особености на художественото произведение в частност и на процеса като цяло. Избират се такива делитбени признаци, които носят специфични за литературната творба качества. В основата на делението се поставят естетически принципи.

Пръв формулира тоя принцип Балан: „Спроти езика — пише той, — с който се е писала в различните времена българската писменост, и спроти съдържанието и посоката, що са преобладавали в нейните творения, тая писменост или книжнина се дели на два периода: стар и нов."[5] Центърът в определението вече е изместен по посока на самата литература и нейната специфика. Както вече видяхме, авторите от първата група подвеждат литературния материал към един външен принцип, механично приложен към процеса, докато Балан тръгва от качества, от особености, които са присъщи на самата литературна материя, и чрез тяхното еволюиране, чрез промените, които претърпяват, се стреми да фиксира отделните периоди в него. В принципа на Балан се съдържат два основни момента — от една страна, делението става въз основа на езика, т. е. на промените в литературния език, а, от друга — на съдържанието на книжнината. Така формулираните делитбени белези несъмнено в по-голяма степен се приближават до спецификата на литературното развитие, но, от друга страна, те са толкова общо определени, че позволяват широк спектър от интерпретиране, което затруднява точното фиксиране на отделните литературни периоди. Не по-малко съществен е фактът, че в историческото си развитие езикът е величина, която по-бавно се поддава на промени и развитие, докато идейните и духовни брожения са динамичен и бързо променящ се фактор. По правило той винаги е изпреварвал развитието на езика. Достатъчно е да припомним, че Паисиевата история бележи нов период в развитието на националната ни литература обаче с езиковите средства на предшествуващия период. Така че принципите, заявени от Балан и от неговите последователи, въпреки очевидните си предимства не са в състояние да предложат система за определяне етапите в развитието на литературния процес.

Д. Мирчев поставя в основата на периодизацията си съдържателния принцип. Но и той подобно на Балан въвежда като коректив още два елемента — политическото положение на страната и езика. „По характера на своето съдържание — пише той — нашата книжнина се разделя на два периода. Първият период на развитието ѝ обема писмените произведения от началото ѝ — 863 г., до половината на XVIII в. — 1762 г., началото на възраждането ни; повечето от тия произведения са черковно-богослужебни и християнско-

[4] М. Москов. История на българската литература. Търново, 1895, с.5.
[5] А. Теодоров. Българска литература. Пловдив, 1907, с.47.

догматични; затова и характерът на книжнината ни от тоя период е *религиозен*. Вторият период обема писмените произведения от 1762 г. до днес; по съдържание тия произведения са светски; поради това и характерът на книжнината от тоя период е *светски*. Според политическото положение на българския народ и езика, на който е написана книжнината, първият период се разпада на три епохи: 1) епоха на Първото българско царство; 2) епоха на Второто българско царство и 3) епоха на робството. През първата епоха книжовните трудове се писват на старобългарски език, през втората — на среднобългарски и през третата — на новобългарски. Вторият период се разделя на две епохи: епоха на възраждане и национални борби и епоха на свободен живот."[6]

Ясно е от този цитат, че при деленето на епохи е приложен съдържателният принцип — излиза се от съдържанието на литературната творба, от нейната обществена функция, от една страна, а, от друга — от характера на словесната ѝ реализация; на какъв език е написано произведението — старобългарски, среднобългарски или новобългарски. Следователно отново е налице стремеж да се търсят делитбените белези вътре в спецификата на художествената творба и с оглед на тези иманентни нейни качества да се фиксират промените в цялостния развоен процес.

Най-широка аргументация на въпросните принципи намираме в труда на Божан Ангелов. Като Балан и той причислява към творенията на словесното изкуство устното народно творчество. Устната и писмената словесност по същество са два момента от един развоен процес — с тази разлика, че с появата на писмеността се поставя началото на историческия етап в развитието на литературата. Според Б. Ангелов писмото „дава и основния принцип за деленето на историята на поетическото творчество"[7]. И по-нататък изтъква, че тъкмо с появата си то поставя началото на индивидуалното, съзнателното творчество, което е противоположно на доисторическото, колективното творчество. Такава е ролята и на славянската писменост, и на приемането на християнството през IX в. като официална държавна религия. Б. Ангелов дели процеса на две главни епохи: *стара* и *нова*. Старата епоха включва началото на българската книжнина през IX в. до втората половина на XVIII в. и по-точно до появата на Паисиевата история — 1762 г. В нея авторът набелязва още няколко обособени периода въз основа на „принцип, който произхожда не от някакви нови идеи и форми, които се появяват в тази литература, а от чисто външни промени, именно промени в езика във връзка с някои важни политически моменти"[8]. Въз основа на споменатите принципи Б. Ангелов дели старата епоха, както и Балан, откъдето очевидно е заимствуван и принципът, на три периода — старобългарски, среднобългарски и новобългарски. Дотук схемата повтаря буквално предложеното делене от Балан. Различията се появяват при новата епоха. Прави впечатление, че Б. Ангелов предлага една по-подробна делитба: хронологическите отрязъци са намалени по обем, една тенденция, която несъмнено отчита по-реално духа на новото време. От друга страна, тази тенденция несъмнено приближава в по-голяма степен схемата на литературната периодизация към динамиката на литературния процес, осигурява повече възможности да се уловят реалните промени в духа на съдържанието, във формалните търсения на художественото творчество. А колкото литературният историк се приближава към новото време, колкото литературните факти го заставят да се вглежда в явленията от неговата съвременност, толкова по-потребна

[6] Д. Мирчев. Българска литература. Плевен, 1911, с.73.
[7] Б. Ангелов. Българска литература. С., 1923, с. 3.
[8] Пак там, с. 5.

му е една схема гъвкава и динамична. Потребност, заложена преди всичко в характера и особеностите на самия процес, защото аксиоматична истина е, че бързината на промените, скоростта на развитието се увеличава с приближаването до нашето време. Тази именно тенденция е вярно доловена от Б. Ангелов, който прави опит да я приложи при членението на новата епоха.

Като приключваме обзора на тази втора група, следва да отбележим, че по същество авторите правят нова стъпка напред, усъвършенстват и модернизират способите за обхващане на литературния процес. И което е може би най-главното, най-солидният техен принос — за първи път те изработват и прилагат принципи, извлечени от реалните качества на литературната творба, отразяващи реални естетически свойства на предмета. Връзката с историческата действителност обаче не е прекъсната, а само коригирана чрез приложението на принципи от естетически разред. На второ място, авторите от споменатата група прилагат спрямо литературния процес след Възраждането и особено след Освобождението една по-диференцирана схема, с повече възможности за отчитане динамиката на литературното развитие. И накрая и тримата — Балан, Д. Мирчев и Б. Ангелов — изпробват своите принципи не върху ограничен сегмент от литературния процес, а върху целия път, изминат от националната ни литература.

Иван Радославов в „Българска литература" (1935) ограничава своята задача. Пълното заглавие на неговия труд е „Българска литература 1880—1930". С една дума, предмет на изследването му е литературният процес в продължение на петдесет години. В тия рамки именно историкът си поставя за цел да изследва явленията, да оцени насоките и търсенията на литературата. Неговият пример не остава без последователи: Малчо Николов също така поставя ограничителни рамки на процеса, който изследва, посочени още в заглавието, — „История на българската литература от Петка Славейков до Втората световна война". Подобен е случаят и с труда на Б. Пенев. С една дума, проявява се тенденция за ограничаване на изследвания литературноисторически материал. Какви са мотивите, от какви съображения се ръководят авторите — това е друг въпрос. Съществено е, че вече усилията се насочват не в ширина, а в корена на явленията, периметърът се стеснява за сметка на по-пълното и задълбочено интерпретиране на литературните творби.

„Българска литература" на Иван Радославов е явление в националната ни историографска традиция, останало в редица отношения неповторено. И не само като пръв опит да се напише история на „проблематиката на българското литературно развитие", но и като образец на периодизация — проследява се смяната на различните литературни направления. Сам авторът има съзнание за трудността на експеримента, с който се е заел. Той пише: „Трябва да се признае и подчертае, че българската литература още не познава такава история."[9] Периодите или етапите, през които минава тя, според автора са: „Ние имаме своя реализъм, романтизъм, символизъм и други по-малки литературни насоки. Би било парадоксално и би говорело срещу жизнеспособността на една литература, ако в развитието ѝ подобни периоди не биха били отбелязани."[10] Тук именно е ключът на неговите принципи за периодизация на литературния процес. Но преди това му се е наложило да очертае физиономията и хронологическите рамки на литературните направления, функционирали през различни периоди от време: романтизъм, реализъм, новоромантизъм и символизъм.

---

[9] И. Радославов. Българска литература.
[10] Пак там, с.9.

Авторът разглежда литературния процес като верига от промени, но промени, които се подготвят в условията на общественото и духовно развитие на нацията. Ето защо всяка от тях носи в себе си известна приемственост с предходните условия, които е отрекла, унаследявайки ги. Радославов има съзнанието за диалектическия характер на развитието на литературния процес. „Литературна история — пише той — значи причинност и приемственост."[11] И по-нататък развива тая мисъл по следния начин: „Литературните периоди не са нищо друго освен приемственост в промяната на духа на епохите, които се редуват."[12] Новият писател, новата творба, дошли да завоюват сърцата и умовете на съвременниците, не са израсли на празно място, не са внезапен каприз, игра на сляпата случайност, а са изразители на времето си; отвърнали погледа си от миналото, „гледат напред".

Следователно в своите схващания за развитието на литературния процес Радославов е наясно по отношение на скритите, вътрешните му двигатели; причините търси и открива в диалектиката на приемствеността и отрицанието. При това не са пренебрегнати външните фактори, които в много отношения моделират и ориентират развитието на литературата — външни влияния, традиция и приемственост, значителни политически събития от националната ни история и т. н. Както се вижда, още в замисъла на своя труд Радославов се е постарал не да го изолира от сложността и противоречивостта на живия литературен процес, а тъкмо напротив — да го извлече от него с пълното съзнание за трудностите, които съпровождат един подобен опит. И може би тъкмо затова неговият опит остана неповторен и досега, за което може само да се съжалява.

Двамата автори, които издават своите истории след Иван Радославов, по същество не допринасят нищо ново в принципите, чрез които членят литературното развитие. При Малчо Николов съществува опит да се обоснове мястото на Петко Славейков като граница, след която може да се намерят „чистите литературни факти". Тук понятието „чисти литературни факти" означава естетически стойности, които запазват своята валидност, кореспондират с вкусовете и на съвременните читатели.

Подобно на Ив. Радославов и М. Николов държи сметка за обществената обусловеност на литературните явления и промени. Той обръща специално внимание на тази обусловеност: „Важен момент — пише авторът — при това разглеждане е да се установи зависимостта на литературните явления от обществените условия, при които се явяват и развиват — да се схванат като израз на определени обществени настроения и стремежи в дадения исторически момент."[13] Такъв е генералният принцип, от който се ръководи М. Николов при изграждане на своята периодизация. Тя съдържа два големи дяла — литература преди Освобождението и литература след Освобождението. Всеки от тия дялове се разпада на по-малки по обем периоди, в които най-често се разглежда творчеството на едно литературно направление или пък се характеризират представителите на определен жанр — литературни критици, историци. В дяла „След Освобождението" има подраздел — „Писатели от поколението на Вазов", след това „Писатели-народници", „Индивидуалисти", „Писатели-реалисти" и т.н.

Очевидно схемата е заета от Иван Радославов, макар названията да се променени. Например Радославов причисли Пенчо Славейков и писателите от кръга около сп. „Мисъл" към новоромантиците, а Малчо Николов—

---

[11] И. Радославов. Цит. съч., с.8.
[12] Пак там, с.9.
[13] М. Николов. История на българската литература. С., 1947, с.8.

към литературното направление на индивидуализма. Вътре в тези по-малки отрязъци от време авторите са подредени по хронологичен ред. Изобщо периодизационните принципи, заявленията за материалистическо разбиране и тълкуване на историческите факти, направени в увода, остават в повечето случаи без реално покритие в изложението. Авторите са механично подредени по хронологичен ред, в който рождената дата е определящото в края на краищата за мястото на всеки писател.

През 1943 г. се появява трудът на Георги Константинов „Нова българска литература" в две части: „Част I. Епоха на Възраждането. От Паисий" до Иван Вазов"; „Част II. След Освобождението. От Паисий до наши дни". А преди това Г. Константинов издава един том „Стара българска литература. От Кирил и Методий до Паисий Хилендарски" (1942). Следователно той приема станалата в много отношения традиционна схема за периодизиране на целокупния литературен процес на два основни дяла — стара българска литература и нова. Водоразделът между двете епохи е историята на Паисий Хилендарски.

В първата част на „Нова българска литература" Георги Константинов излага схващането, според което основен двигател на историческото ни развитие по време на Възраждането е стремежът към „все по-пълно оформяне на народността с нейните духовни, материални и териториални същности"[14]. Като излиза от тая предпоставка, той стига до извода, че по същество Българското възраждане се изчерпва като народно движение от момента, в който българите се сдобиват с училища, със самостоятелна черква, с печат и литература и с правото публично да изявяват своите идеали и мнение на международното поприще. В същност всички тия съображения му са потребни, за да маркира не началната граница на Българското възраждане, а крайната — неговия свършек. За такава той приема 1870 г., когато е издаден ферманът за учредяване на Екзархията.

Подобно на Б. Пенев и Г. Константинов отделя твърде голямо внимание на социално-политическите фактори в литературния развой. Но той не съумява да извлече делитбени белези, които отразяват спецификата на литературния развой и неговата диалектическа връзка с обществения и политическия живот. В неговата схема за периодизиране няма единен критерий — принципите, ако изобщо ги има, са твърде еклектични. В различните части на своя труд той се ръководи от различни, често от право противоположни една на друга концепции за периодизиране. Така ако в първата част схемата ни отвежда повече към Б. Пенев, във втората част на „Нова българска литература" ние се срещаме с вариации върху схемата на Радославов.

Несъмнено българската литературна историография завоюва своите най-високи постижения в научното наследство на проф. Боян Пенев. Основното му съчинение „История на новата българска литература", както е известно, остава в лекционен вариант на стенографско писмо. И въпреки че не е готвено от автора за издаване, когато през 1930—1936 г. излиза от печат, съвременниците имат възможност да се убедят в сериозните му качества.

Проблемът за периодизирането у Боян Пенев е широко теоретически мотивиран. Нещо повече, има своя предистория. В първия том на „История на новата българска литература"[15] в главата „Общи бележки за началото на литературата и Възраждането" Б. Пенев се спира подробно върху въпроса за на-

[14] Г. Константинов. Нова българска литература. Епоха на Възраждането. С., 1947.

[15] Цитатите ще се дават по изданието от 1976 г. на „Български писател".

чалото на Българското възраждане. След като излага историята на въпроса — различните мнения, преди да се наложи като окончателно мнението на М. Дринов, поставил Паисиевата творба за начало на новобългарската литература, той по необходимост трябва да изрази своето становище и по позицията на Беньо Цонев. Според последния началото на новобългарската литература следва да отнесем към една много по-ранна епоха: „дамаскините са почетъкът на българската нова литература". И тъкмо по повод на това становище, по-точно оборвайки го, разкривайки неговата научна несъстоятелност, Б. Пенев излага и своите основни принципи и възгледи за периодизирането на литературния процес.

На първо място възразява рязко против възгледа на Цонев, че делението на литературните епохи трябва да се извършва изключително върху основата на езика. Той правилно изтъква, че развитието на езика е едно, а на литературата — съвършено друго нещо. В един кратък период от време литературата може да се обогати значително откъм съдържание, а езикът се развива значително по-бавно. Той пише, че за критерий при деленето ще трябва да се вземе не езикът, а съдържанието, духът, тенденциите на литературата. Самата тя е отражение на живота — както на обществения, така и на индивидуалния — на неговите идеали и потребности. Ето защо: „Пределите и периодите в нейното развитие се установяват след едно всестранно проучване на условията, сред които се е развивала тя; ако в тия условия забелязваме важни промени, ние ще дирим тяхното по-слабо или посилно, но всеки случай наложително, неизбежно отражение в литературата — и то не в нейния език, а на първо място в нейното съдържание."[16] Една литература става нова само тогава, когато се просмуче от новия дух на времето, на историческия момент. В реда на тия мисли се конкретизира и съдържанието на понятието дух — то означава „нови национални, нравствени, социални и изобщо културни идеали и ценности"[17].

Ето теоретичните изходни позиции, от които Б. Пенев се ръководи, когато пристъпва към членението на цялостния литературен процес. „Ние изтъкнахме — пише той — по-рано, че по-големите периоди, както и отделните фази в литературното развитие, различаваме според преобладаващите елементи в духа на съдържанието на литературата."[18] Той дели развитието на новата българска литература на три фази: време на Възраждането, период (фаза) на национални борби и трети период — време на свободен живот. Тук Боян Пенев прави една съществена уговорка, що се отнася до границите, до времетраенето на така определените от него периоди или фази в литературното развитие. Тези разграничения, предупреждава той, следва да се схващат условно. Литературната еволюция се извършва бавно, почти незабележимо и преходите от една фаза в друга не могат да се фиксират с точни дати.

Преди да се оформи окончателно като нова фаза, литературното развитие преминава през редица подготвителни етапи, в които елементите на новото не са окончателно оформени. За нова фаза може да се говори само тогава, когато съответната нова черта или момент в литературното развитие получи отчетлив израз и започне да преобладава в облика на литературата. И заключава: „Тъй че, когато делим новата българска литература на периоди, не трябва да разбираме, че между тия периоди има строго определени граници и че всеки период започва от една точно определена дата. Тия периоди се определят в постепенното развитие на литературата, в по-

[16] Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. С., 1976, с.56
[17] Пак там, с. 71, 72.
[18] Пак там.

степенното преобладаване на едни или други мотиви от обществен, политически и художествен характер."[19]

Но Б. Пенев не се задоволява само с деленето на фази въз основа, както вече видяхме, на съдържанието и духа на литературата. Пръв в нашата историография той обръща внимание и върху една особеност, свързана и отразяваща спецификата на литературното художествено творчество — промените, които настъпват в развитието на отделните литературни видове, с една дума, обръща внимание върху жанровата еволюция в нашата национална литература. Макар и схематично, ученият набелязва отделните моменти в еволюцията на лирическите жанрове — ода, поема, лирическо стихотворение; проследява също така промените в стила на лириката, появата и развитието на нови мотиви в нея. Отделя внимание и на прозаическите жанрове — разказа, повестта, романа. В тия прегледи авторът изтъква новите моменти, които всяко едно произведение внася в жанровия развой. Освен горните жанрове споменати са автобиографиите и спомените, а също така драматически произведения — диалози, драми, комедии. На последно място в прегледа са отбелязани творби, които принадлежат към хумористичната и сатиричната литература.

Принципите, които Б. Пенев формулира, дават възможност да се обхване процесът не само в неговата същност, но и в неговото развитие във времето като бавни, незабележими натрупвания на нови белези; тези принципи отразяват диалектическата същност на литературноисторическото развитие, неговата вътрешна противоречивост, неравномерното развитие на отделните компоненти, възникването и разрешаването на противоречията в художествената литература. В основата им е заложен възгледът, че литературата е своеобразно отражение на живота в неговата целокупност. С една дума, обществено-политическите и духовните движения, чрез които се осъществява човешкият прогрес, са двигателят на това развитие. Боян Пенев обаче не идентифицира историята и литературата, не пренася механично, както това правят някои преди него, деленето на гражданската история в областта на литературата, а винаги излиза от вътрешната същ-ност на процеса. Той се опира на два характерни делитбени белега — *съдържанието* и *духа* и благодарение на тях изгражда схемата на периодизацията си.

Един само поглед върху тази схема и веднага проличава многоаспектността, многопосочността, с която се обхваща литературното развитие. Достатъчно е например да разгледаме по какъв начин раздробява епохата на Възраждането, да посочим различните аспекти, от които я изследва, за да получим най-обща представа за същността на неговия подход. Тази глава съдържа следните подраздели: 1. Общи белези за началото на литературата и Възраждането. 2. Историческият епос като отражение на национално чувство и съзнание. 3. Политически и обществени условия на нашето възраждане. 4. Българският национален характер през робството и условия за неговото запазване. 5. Фанариоти. 6. Политически събития и условия до края на XVIII в. 7. Дубровник и южните славяни. 8. Католишката пропаганда в България през XVII и XVIII в. 9. Гръцкото влияние до края на XVIII в. 10. Сръбско влияние и сръбско-български литературни и културни отношения до края на XVIII в. 11. Манастирите и нашето възраждане. 12. Народни сборници със смесено съдържание през време на робството. Едва след този всестранен анализ на факторите, които са подготвили Възраждането, ученият се занимава вече с отделните му представители: Йосиф Брадати, Паисий, Йеросхимонах Спиридон. Със същата изчерпателност и богата аргументация на становищата се отличават

[19] Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. С., 1976.

и останалите глави в историята, но това е един проблем, който засяга методологията на автора и е предмет на друг род изследвания.

Едно е ясно: макар и незавършена, макар и неготвена за печат „История на новата българска литература“ бележи несъмнено най-високия етап в развитието на българската историография до 9.IX. 1944 г. Боян Пенев поставя в основата на своето научно третиране възгледа, че литературата е отражение на живота. Но той търси и периодизира не промените в обществената действителност, а тяхното специфично пречупване и отражение в света на художествената творба. Той не идентифицира гражданската история с литературната, а винаги остава в сферата на литературната специфика; притежава трезв поглед за сложността на историко-литературния процес, за многопосочността на факторите, които го моделират и му придават физиономия. Затова в основата на своята схема залага принципи, които му позволяват на всеки етап, на всеки период от развитието да отчита тази сложност и богатство. Разбира се, когато говорим за принципите на периодизиране, не трябва да забравяме и не по-малко съществения факт, че освен отчетливи и верни принципи се изискват и талант, ерудиция и подготовка за тяхното реализиране в непосредствената практика на литературния историк. Боян Пенев притежава и едното, и другото. За всичко това ние можем да съдим по неговия труд, който даже не беше замислен като писана история на новата българска литература, а като лекции пред студентите от Софийския университет.

Схеми за периодизация на литературния процес

Дотук разгледахме основните принципи, които бяха изработени и приложени от нашите литературни историци при членението на литературния процес. В зависимост от обхвата на материала литературните истории разпределихме на две групи: към първата принадлежат автори, които обхващат целокупния исторически развой, като Г. Д. Попов, Моско Москов, Д. Маринов, Д. Мирчев, Б. Ангелов, Г. Константинов. Към втората група отнесохме историческите трудове, посветени само на определен период. Тук принадлежат трудовете на Б. Пенев, И. Радославов, А. Михайлова и Малчо Николов.

Това групиране се налага не само заради удобство и улеснение в работата, но главно поради факта, че е свързано с известни общовалидни положения, които се наблюдават в схемите на периодизация при първата група. Нека сега разгледаме по-подробно приложените схеми за периодизация, за да извлечем ония общи моменти, които ги обединяват и които биха могли да бъдат продуктивни и днес.

Какво е характерно за първата група, в която литературният процес е обхванат цялостно от създаването на българската писменост до времето, в което е писана историята. Анализът на схемите показва, че съществуват няколко общовалидни хронологически граници. Всички автори (седем на брой от тая група) приемат IX в. или по-точно годината на покръстването на българите като начална граница на българската литература и писменост. По отношение на тази граница няма никакви изключения.

Следващият хронологически предел — XIV в., или по-точно падането на България под османско робство, се приема от трима автори като ограничител на най-ранния период в развитието на българската писменост и литература: Г. Д. Попов, Д. Маринов и М. Москов приемат XIV в. като граница на старата българска литература (макар да обозначават периода с различни

имена). Дотук становищата на тримата се покриват. Различията настъпват след това: при Г. Д. Попов с края на XIV в. се приключва епохата на старата българска литература и се преминава към един *среден* период в нейното развитие. Той се простира до 1762 г. — т. е. до историята на Паисий Хилендарски. Д. Маринов приема, че с изтичането на XIV в. се начева „новий век" в развитието на литературата, който продължава до наши дни (до годината, в която е писана историята — 1887).

При М. Москов същият век отбелязва края на първия период, което обаче, колкото и парадоксално да звучи, не означава началото на нов период. В схемата на неговата периодизация са пропуснати около четири века — вторият период започва от 1762 г. и продължава до Освобождението — 1878г. Авторът с лека ръка изхвърля литературните паметници, създадени по време на турското владичество, без обаче да дава някакви обяснения или да изложи своите мотиви и съображения.

Какво е характерно за схемите на разглежданите автори? Преди всичко те се обединяват не само с хронологическите ограничители на първия етап от развитието на българската писменост и литература, но и по крупните мащаби на периодите, с които боравят.

Показателен е случаят с Д. Маринов, който дели литературното развитие на два големи дяла — старий век и новий век. Вторият се начева от края на XIV в. и завършва в края на XIX в. Наистина вътре са набелязани четири подраздела, но първият, озаглавен „Време на турското владичество", обхваща времето от 1398 до 1762 г., докато останалите намаляват с приближаването им до съвременността.

Историята на Александър Теодоров-Балан (нейното второ издание от 1907 г.) внася нещо съществено ново в периодизацията . Пръв Балан включва в своята история произведенията на българския фолклор. Изложението на материала у него се състои от два големи дяла: I дял. Устна словесност. II дял. Писмена словесност. Подобна схема възприема и Д. Мирчев — А. Българска народна словесност и Б. Книжнина. Божан Ангелов и Г. Константинов обаче не възприемат това нововъведение. Те ограничават своето изследване само върху писмените литературни паметници.

Писмената словесност Балан дели на два подпериода: *Стар период* — от IX до XVIII в. (1762), който от своя страна се дели на три епохи: старобългарска, среднобългарска и епоха на турското робство. *Новият период* започва от 1762 г. и продължава до наши дни. Тъй също е разделен на три подпериода — време на Възраждането, време на национални борби и време на свободен живот.

Д. Мирчев е възприел абсолютно същата схема на периодизиране, макар да си служи със собствена терминология. Единственото различие от Балан е, че във II период (у Балан е нова литература) материалът е поделен в два подотдела, а не в три, както е при Балан. 1. Епоха. Възраждане. Книжнината ни през епохата на Възраждането и националните ни борби и 2. Епоха. Книжнината през епохата на свободния ни живот.

Схемата на периодизация, която прилага Божан Ангелов, в много отношения би могла да се разглежда като подобрен вариант на извършеното вече от Балан. Както вече споменах, той не включва в своя труд народното творчество и това е едно от съществените различия между него и Балан. Но оттук нататък — в деленето на писмената словесност схемите на двамата почти се покриват. И Б. Ангелов дели писмената словесност на два дяла — *стара литература*, която обхваща времето от IX до XVIII в. (1762 г.). Както у Балан, тя се разпада на три периода: старобългарски, среднобългарски и новобългарски (у Балан този период е озаглавен „Епоха на турското робство").

Новата литература има същите хронологически граници — от 1762 г. до днес. И оттук започват различията. Б. Ангелов не се задоволява с деленето, използувано от неговия предшественик. Очевидно в самата литературна действителност явленията са придобили по-голяма отчетливост, което дава възможност за раздробяване на схемата, за да се приближи тя още повече до спецификата на литературното развитие. В този факт се проявява една тенденция с общонационална валидност: стремеж към раздробяване, към по-подробно членене на литературния процес.

Новата епоха в схемата на Б. Ангелов се разпада на две подепохи:

А. *Епоха на националното възраждане* — 1762—1878 г. и Б. Епоха след Освобождението — от 1878 г. до днес.

Епохата на националното възраждане от своя страна се разпада на: I период. Пръв подем към края на XVIII в. и началото на XIX в. II период. Време на националните борби.

Б. *Епоха след Освобождението.* В тази част материалът е разработен в четири самостоятелни глави — време на Ив. Вазов, писатели от идейния кръг на Ив. Вазов, време на Пенчо Славейков и съвременното литературно движение. Както се вижда, тъкмо в тази нова епоха са съществените различия между Балан и Б. Ангелов. И то различия, които са плод на една генерална тенденция в развитието на националната ни историографска мисъл. По-подробното разчленяване на литературния процес отговаря на по-развита научна мисъл, на по-усъвършенствуван апарат за анализ на литературните факти и явления; осигурява възможност за многоаспектно интерпретиране на явленията. И не на последно място по значение е необходима предпоставка за по-пълно разкриване многопосочните връзки между литературата и обществено-политическия живот.

Една сложно разчленена схема несъмнено предлага по-богати възможности за многостранно осветление на литературното развитие, защото спрямо него може да се пристъпи от различни ъгли на зрение. Сложността тук, разбира се, ако тя не се е изродила в изкуствена усложненост, разкрива с повече детайли мястото на отделния писател в развойния процес, взаимоотношенията му с неговите предшественици и следовници, отрицанието и приемствеността в традициите, постепенното еволюционно или революционно налагане на новото, съвременното. Паралелно с всичко тя позволява и по-детайлно изследване на въздействието, което е в състояние да упражни върху литературния процес не само отделната авторска личност, но и отделната художествена творба. А това допринася за по-релефно очертаване на панорамата на националната ни литература, уловена в процес на движение и развитие.

По-нататъшното осъществяване на тоя процес можем да открием в труда на Г. Константинов „Стара българска литература" и „Нова българска литература" в две части. И особено в последната, където литературният живот е проследен до Втората световна война. Новата българска литература Г. Константинов дели на две части: 1. Епоха на Възраждането. 2. Епоха след Освобождението. Ако същият раздел у Б. Ангелов се разпада на три подпериода, при Г. Константинов те вече са пет — епоха на Ив. Вазов, Пенчо Славейков и неговата група, възход на белетристиката, символисти и новоромантици и литературата след войните. Тъй като по време тази история излиза най-късно — първото издание е от 1942 г., а последното през 1947 г., авторът е имал възможност да обхване и литературния живот след двете световни войни. Разбира се, това едва ли е най-съществената причина, защото и историята на Малчо Николов излиза почти по същото време и при това завършва със същите събития, но в нея отсъствува подобно разчленяване на схемата.

С труда на Г. Константинов се изчерпват литературните истории, които обхващат литературното ни развитие от неговото начало, от създаването на писмеността (а някои, като Балан и Мирчев, се спират и на фолклора) до времето, в което са писани. Но освен тях, както вече споменахме, съществува и втора група, където процесът не е обгърнат изцяло; най-често авторите сами избират един или няколко периода и върху тях съсредоточават своето внимание.

Първата литературна история от подобен род излиза през 1921 г. и принадлежи на учителката А. Михайлова, която преподава литература в Първа софийска девическа гимназия. Периодът, с който авторката се занимава, започва от Възраждането и обхваща двайсетте години. Този труд е замислен, както вече отбелязах, като учебно помагало. В последна сметка неговото предназначение определя до голяма степен достойнствата му. Към същата група следва да отнесем историите на Б. Пенев, И. Радославов и Малчо Николов.

Схемата за периодизиране, използувана от Б. Пенев, се състои от три основни дяла: I период (фаза) на духовно пробуждане (1762—1870), II период — време на национални борби (1870—1878) и III период — време на свободен живот (1878—1912). Схемата, както се вижда, е съвършено опростена, отделните ѝ съставки по обем са твърде различни — така първият период обхваща повече от едно столетие, докато останалите два периода — вторият по-малко от едно десетилетие, а последният — около три десетилетия.

Раздробяването на процеса авторът извършва вътре, при описанието и анализа на отделните явления или тенденции, по отношение на литературните факти и изяви. Особено показателно за метода на изследователя е разработката на един период — „Време на духовно пробуждане". Този процес е осветлен от най-различни страни: най-напред историкът ни запознава с първите мнения за новобългарската литература, за нейното начало, за развитието на отделните жанрове и методите при изучаване на новата българска литература. След това се изследва отражението на националното съзнание и самочувствие в историческия епос. За да очертае обаче историческата рамка, обкръжението, сред което протича процесът, проследяват се политическите и обществените условия на Българското възраждане, условията за запазване на българския национален характер. Ако изброените особености засягат иманентните черти на процеса, в следващите разработки авторът насочва поглед върху външните фактори, влияли в едно или друго направление върху развитието му. Изследва политическите условия до края на XVIII в., ролята на фанариотите и тяхната асимилаторска програма, мястото на Дубровник и неговата република в Южнославянското възраждане. Отделено е внимание също и на католическата пропаганда в България през XVII и XVIII в., на гръцкото и сръбско влияние, на ролята, която играят манастирите в тая насока.

След като изчерпва главните фактори от външнополитически характер, историкът се заема вече с конкретните литературни форми, отразили промените в социално-политическата и духовна обстановка в страната.

Б. Пенев отделя много страници, почти една самостоятелна монография в рамките на периода за същността и мястото на народните сборници със смесено съдържание. Той е първият литературен изследовател, който не само изчерпателно проучва и издирва тия своеобразни паметници на писменото слово от XVII и XVIII в., но и пръв правилно определя техния характер като предвестници на нашата възрожденска книжнина. Сама по себе си тази студия доказва, че преди Паисий в литературния процес вече се появяват пър-

вите предвестници на новото. Първоначално то е незабележимо, но с течение на времето, чрез постепенна еволюция елементите се осмислят, оформят, придобиват реални очертания, за да прераснат по-късно в ново качество в Историята на Паисий Хилендарски.

Изобщо у Б. Пенев тенденцията към детайлно разчленяване на процеса се проявява вътре при разработката на отделния проблем или на оня сегмент от литературния процес, който е предмет на анализ и описание. Тенденцията остава в сила и тук, без да е външно демонстрирана в схемата на автора. Той търси сложността на взаимовръзките и обусловеността на явленията, търси динамиката на процесите в дълбочина.

„Българска литература" от Иван Радославов излиза от печат през 1935 г. В нейната схема за периодизиране на литературното движение се съдържат два съществени момента: на първо място, специфичната форма, чрез която литературното развитие се подлага на периодизация — проследяват се не отделни събития или произведения, не отделни автори, а цели обединения — направления и школи, според терминологията на автора; и на второ място, маркират се темпоралните граници на така вече определените литературни сдружения. И тъй като авторът няма предшественици в тая област, трябвало е да стане не само кръстник, но и регистратор на рождените дати на романтизма, реализма, новоромантизма, символизма, експресионизма и т. н. Една дейност колкото отговорна, толкова и трудна, още повече когато се работи без предшественици.

Схемата на И. Радославов придобива следния вид: открива се с един „Бегъл поглед назад", в който авторът прави преглед на старата книжовност, робството и Възраждането. Първата литературна школа, с която ни занимава, е романтизмът. Към него са причислени писателите от 80-те години — Ив. Вазов, К. Величков, Ст. Михайловски, З. Стоянов, Ст. Заимов.

В началото на 90-те години според схемата на Радославов у нас вече се е оформила школата на реализма. Вътре в нея той различава четири основни направления: белетристи-народници, белетристи-изобличители, гражданска и социална поезия —поезия на селото и публицистична критика. Към белетристите-народници са причислени Т. Влайков, М. Георгиев, А. Страшимиров, Ц. Церковски и Елин Пелин. Второто направление има само двама представители — А. Константинов и Г. Стаматов. Третото — също двама, поетите Яворов и Цанко Церковски. В публицистичната критика Радославов разглежда в същност изявите на двама представители на марксическата критика у нас през 90-те години — Д. Благоев и Д. Димитров. С това и репертоарът от имена, включени в направлението реализъм, се изчерпва. Нямам за цел да правя критически анализ и преценка на схемата — доколко тя е състоятелна или не, ще забележа само, че първата си несполука тя търпи с творчеството на Вазов, причислявайки го единствено към романтизма.

Терминът новоромантизъм за първи път е въведен в употреба от Радославов. Към това направление в нашата литература той причислява писателите от кръга на сп. „Мисъл" — Пенчо Славейков, П. К. Яворов, К. Христов, П. Тодоров, а като негов представител в критиката — д-р К. Кръстев.

Безсъмнено най-основно разработеното литературно направление е символизмът. И това е съвсем естествено, като се има пред вид, че авторът се смята за един от неговите теоретици. Символизмът като литературно направление е осветлен от всевъзможни аспекти — като се започне от обществено-политическия, като се премине през културно-историческия и се стигне до неговата естетическа същност. При това тя е разгледана в нейните два варианта — западен и български. Специално внимание е отделено на Т. Траянов, който според автора е основателят и най-значителният представител на

българския символизъм. Той пише: „Докато другите правят литература, повече или по-малко изживяна, той е отражение на духа на времето си, пълно негово въплъщение. И тъкмо това е, което му дава първото място в движението и правото да се смята най-големият му представител и родоначалник."[20] Освен за Траянов в направлението се говори още и за Тр. Кунев, Н. Лилиев, Хр. Ясенов, Ем. Попдимитров, Л. Стоянов и Д. Дебелянов.

От прозаиците са представени Н. Райнов и Илия Иванов-Черен, а критиците — от Димо Кьорчев.

Последната глава е обзорна — посветена е на някои нови явления в съвременния литературен живот. Като заслуга на историка трябва да отбележим факта, че той е първият, който обърна внимание на експресионизма като литературна школа и му отдели място в своята история. При това в характеристиката си авторът е твърде обективен, вярно излага не само психологическите предпоставки, които предшествуваха раждането на школата в западноевропейските страни и у нас, но и дава една вярна естетическа характеристика, разкрива родствените му връзки с такива школи в западната литература като футуризма и имажинизма. За представител на българския експресионизъм в поезията Радославов сочи Гео Милев, а в прозата — Чавдар Мутафов.

„Българска литература" на Иван Радославов е самобитен опит, останал без по-нататъшно развитие. Макар и неполучил някакъв по-значителен резонанс, този опит обаче не е безрезултатен. За първи път в българската историографска практика се осъществява нов подход за организация на литературия материал; прилага се друг, различен способ за периодизиране на литературния процес, който излиза от „проблематиката на литературното развитие", а не от общоприетите дотогава принципи.

Историята на Малчо Николов, както вече споменахме, обгръща процеса от „Петка Славейков до Втората световна война." Или, ако тези граници се приведат на езика на цифрите, това означава от втората половина на XIX в. до втората половина на XX в. В този литературен един век историкът създава три основни хронологически предела: 1. Литературата ни до Освобождението (общи черти). 2. След Освобождението — писателите от поколението на Вазов. 3. Преглед на литературата ни от Първата световна война до Втората. Такава е в общи линии схемата на периодизация, която използува М. Николов в своята история.

Характерното в нея е, че при определяне границите на трите периода той прилага чисто хронологически принципи, но подредбата вътре във всеки отделен период на авторите става по друг способ. В случая М. Николов е възприел и приложил с известни промени и преработки периодизационните звена на И. Радославов. Така в периода след Освобождението той отделя няколко групи от писателски имена, обединени върху общи белези в тяхното творчество. Такива са: 1. *Писатели от поколението на Вазов.* Тук са причислени освен Вазов, Величков, З. Стоянов и Ст. Михайловски. Ако съпоставим тази група с имената, които Радославов причислява към школата на романтизма, ще видим, че с изключение само на Ст. Заимов всички останали са налице. 2. Писатели-народници. 3. Индивидуалисти. 4. Писатели-реалисти. 5. Литературната ни критика от Освобождението до Първата световна война. 6. Символисти.

Последният 3-и раздел представлява разширен вариант на последния раздел в историята на Радославов, обогатен с нови имена.

---

[20] И. Радославов. Българска литература, с.176.

Както се вижда от така направения преглед, сред литературните истории, които ние условно причислихме към втората група, групата с непълен обхват на литературноисторическото развитие, се очертават две от най-значителните постижения в буржоазната историография. С историята на Б. Пенев в същност нашата историография за първи път получи научно обоснована методологическа програма, получи премислена и солидно аргументирана схема на периодизация.

Наистина „Българска литература" от И. Радославов не притежава качествата на историята на Б. Пенев. За нас тя е интересна главно с характера си, с опита да се разгледа литературното развитие като поредица от смени на различни литературни направления — романтизъм, реализъм, новоромантизъм, символизъм и т. н. Този опит беше излизане извън традиционните представи за литературната история и тъкмо затова беше полезен и в редица отношения продуктивен.

Заключителни думи

За по-малко от половин век българската литературна историография натрупа значителен опит. Пионерите, които застанаха начело на тази трудна и отговорна дейност, извършиха немалко: очертаха хронологически граници, отбелязаха началото в историческото съществуване на нашата литература, уточниха вътре в самия развоен процес отделни възлови за по-нататъшния му ход моменти и т. н.

В своето капитално съчинение Б. Пенев писа, че в историческото изучаване на всяка литература са задължителни три етапа на развитие. Първи, събирателен период — в него се прави инвентаризация на литературното богатство, уточнява се репертоарът от художествени творби и автори, с които разполага всяка национална литература. На този етап не липсват опитите за обяснения, за тълкуване на творбите, но тези опити в основата си са чисто филологически. През втория период вече събраният и описан материал се подлага на класификация и систематизация. Тук вече възниква потребността от схема за периодизиране, а филологическият подход се подменя с исторически и естетически. В третия период вече материалът се подлага на естетическо усвояване и осветление, както и на теоретически анализ. На този етап вече се търсят по-широки обобщения, търси се трайното, непреходното в художествената творба. С други думи, на този етап става съчетаване на историческия с естетическия подход към литературната творба.

В своето историческо развитие тия три етапа преживя и родната ни литературна историография — като се започне от първите помагала за обучение по литература в гимназиите, създадени непосредствено след Освобождението, и се стигне до историята на Б. Пенев, която представлява един синтез на най-положителното в дотогавашната практика.

Ето защо една съвременна научна литературна история днес е невъзможна и немислима без творческо усвояване и по-нататъшно развитие на постиженията в миналото, без един критичен прочит на вече сътвореното. Защото естествено е, че старото ще трябва да се отрече, но, както казва Енгелс, диалектическото отрицание не е едно просто „не", то включва в себе си момент на приемственост. Тъкмо в това се състои проблемът и на настоящата студия, в това авторът вижда и смисъла на един подобен преглед.

Несъмнено при написването на една марксическа литературна история нейните автори има какво критично да възприемат както по отношение на

принципите за периодизиране, така и по отношение на някои общоприети досега хронологически граници.

Защото IX в. като начало на писмената ни словесност и 1762 г. като начало на новата ни литература едва ли подлежат на ревизия. И ако по-специално се направи опит за ревизиране на втората граница, какъвто на времето прави Беньо Цонев, то тогава е задължителна солидна аргументация, въз основа на новооткрит документален материал, непознат за историографите от 20-те и 30-те години.

На второ място, полезни могат да бъдат и някои от принципите за периодизиране, които литературните историци от предшествуващите поколения съумяха да изработят и проверят в непосредствената си авторска практика.

И на трето място,творческото усвояване опита на миналото разкрива широки възможности и в областта на терминологията и системата от понятия, които литературните историци са изработили и въвели в обръщение. Тук може би приемствеността трябва да се почувствува най-осезателно. По мое дълбоко убеждение за предпочитане е един наложен термин с обогатено и осъвременено съдържание, отколкото един нов, който тепърва ще трябва да се налага и да добива гражданственост. Терминологичният апарат е система, създаваща се десетилетия и благодарение усилията на учени от няколко поколения, тъкмо затова не търпи лекомислено отношение.

Създаването на една марксическа литературна история е голямо и отговорно дело. Опитът на миналото, богатството, сътворено от усилията на няколко поколения литератори, задължава бъдещите автори към висока критичност и чувство за отговорност. Още повече, че това наследство не е малко, че то е един сигурен залог за бъдещи по-сериозни завоевания.

Едно голямо научно наследство не е заслуга на съвременниците, а тяхно достояние. Ето защо те трябва да се окажат на онова научно и идейно-теоретическо равнище, което ще им позволи да го доразвият и обогатят.

Раздяла с близките*

Борис Делчев

В първите дни на месец май планът за завладяване на „Радецки" е уточнен до най-малките подробности. Екипирани и разпределени по групи, момчетата с нетърпение чакат по румънските скели уречения сигнал за тръгване. И тъкмо в този момент пред Ботев, зает дотогава с практически задачи около четата, възниква едно последно задължение от чисто семейно естество, което не влиза в сметките на никое военно и политическо начинание.

Няма по-сигурна мярка за нравствените качества на човека от тази — доколко и как съумява да подчини своите чувства и своята лична изгода на една голяма идея, свързана с общото благо. През това изпитание Ботев беше минал неведнъж и както малцина неведнъж беше доказал, че поставя своя обществен и патриотичен дълг над всички други изисквания. Такова последно, с нищо неизмеримо изпитание вече пред лицето на смъртта му предстоеше и сега, когато трябваше да се прости със своите близки — с майка и жена.

Свободно белетризирани, двата случая са ни разказани от Захари Стоянов.

Иванка Ботева, майката на поета, от която биографът е почерпил някои данни, навярно чрез своя роднина Евлоги Георгиев, у когото е живяла като домоуправителка след отиването си в Букурещ, вече е знаела за предстоящата мисия на своя син. Знаела е още, че с него се гласи да замине и по-малкият му брат Кирил. Затова, колкото и да е желаел, Ботев не е бил в състояние да ѝ спести мъката на очакваната раздяла, която едва ли е оставяла някаква надежда за ново виждане. Тъкмо това предава и Захари Стоянов, като по обичая си украсява срещата в дома на видния „нотабил" и с един литературен придатък. „Баба Ботьовица — пише той — макар по-преди сама [да] е говорила за Христа, че ако той не премине в България с чета, трябва да се счита за най-долен човек, материнските чувства надвили сега на убежденията ѝ." Това дидактическо заклинание, разбира се, е рожба на въображението. Една майка, загубила пет деца и заплашена да изгуби и някои от още живите, не е способна не само да го произнесе, а и да го помисли. Податлив на увлечения, Захари Стоянов е приспособил за случая една от известните легенди на древната история. Но ако фантазира в анекдота, приписвайки на нещастната жена невъзможното, той е напълно прав в преценката на нейния характер.

След смъртта на съпруга си, останала без никакви средства за препитание, Иванка Ботева се обръща с писмо към своя роднина Найден Геров

* Глава от готова за печат книга „Христо Ботев, опит за психография".

и го моли като човек с влияние да изтегли сина ѝ Христо от Румъния и да му намери подходяща работа, за да помогне на своето осиротяло семейство. В духа на осветената формула, тя започва писмото с това, че поздравлява *смирено достойния благодетел* (думите са нейни), минава към своите *скърби* и *жалби* и отведнъж, преди да е изрекла самата молба, като човек, който се плаши да не отиде далече в окайването си, предупредително казва: „И не прихождам да Ви плета похвалби или ласкателства, но с надежда неотложна, че ще ми помогнете, каквото ще Ви се помоля. И моята надежда се отнася перво на бога и второ на Вази." Тези думи на сдържано достойнство изрича една обикновена жена, изпаднала до последната степен на бедност, в писмо не до когото и да било, а до високопоставено лице, какъвто е руският вицеконсул в Пловдив. Години по-късно, когато Врачанският Балкан ще влезе в историята като българска голгота и любознателни хора ще дойдат да я разпитват за миналото, тя ще прояви същата твърдост при връщане към спомена. А ако все пак сълзите започнат да напират, тя ще се завърне настрана да ги избърше, за да смекчи пред другия следите от неовладяната скръб. Такава беше жената, която в онзи далечен майски ден трябваше да мине през изпитанията на върховната раздяла с милия човек. Така я е видял и Захари Стоянов, пресъздавайки с няколко едри щрихи по чужд разказ една приблизителна сцена, напълно в духа на нейния характер, която ни връща към древногръцките трагедии. „Тя се впила около кръста на своя най-голям син — пише той, — а после се повалила на земята. Като се свестила малко, захвърлила настрана портрета, който ѝ бил оставил Христо за спомен, т. е. искала да каже, че няма нужда от сянката, когато отива синът ѝ." И понеже все пак е майка, в последния момент простенва: „Кирила! . . . Да не ти е простено, ако вземеш Кирила!. . . Той ми е надеждата в тази чужда земя. . ."

И така е било. При честите отсъствия на Ботев само Кирил е могъл да го замести в печатницата и само той е бил в състояние да осигури поддръжката на семейството. От друга страна, двама братя в едно толкова рисковано предприятие — това е прекомерно голяма жертва за една майка: тя е имала на своя страна човешките и майчините основания да отклони от смъртната опасност поне единия от тях. Колкото обаче и предан на тази, която беше за него „любов и вяра" и за която беше изпял няколко от най-хубавите си песни, Ботев не можеше да се вслуша в нейната молба — не защото не ѝ е давал право и се е плашел, че някой ще го осъди (противното би било сравнително по-лесно поносимо), а защото преценяваше своето и чуждото поведение от по-високо морално гледище. Унаследил майчиното и бащиното чувство за достойнство, осмислено от един обществен идеал, на който се беше посветил с цялата пламенност на своята природа, той не можеше да си позволи една постъпка, която противоречеше на неизречената му клетва за жертвоготовност. Няколко дни по-късно, давайки израз на своите вълнения, Ботев отправи към приятелите си познатия повик: „Бързайте да запишете имената си в историята на нашето освобождение!" И понеже беше единен в мисли и дела, той нямаше право да изключи от този повик родния си брат — такава непоследователност би го разколебала в собственото му съзнание. Колкото и тежко да беше, той трябваше да надделее синовните чувства и да подчини дълга към близките си на дълга към идеала — единствено оправданото поведение на човека, който си е извоювал честта да застане начело на една справедлива борба.

На другия ден, преди самото тръгване за Гюргево, идва другото голямо изпитание на Ботев — раздялата със собственото му семейство, този път едностранно драматична.

Известно е, че Ботев не е имал законно сключен брак. При съществуващите тогава условия в случай на негова смърт Венета и новороденатa дъщеря щяха да изпаднат в крайно незавидно положение — еднакво пред закона и пред хората. Това е било причина за допълнителни безпокойства. Затова, колкото и зает с грижи около четата, Ботев намери време да слезе от висотата на принципните въпроси и големите обществени задължения и да помисли за бъдещето на семейството си: съпругът и бащата трябваше да се изравни по етика и преданост с борeца. Без да настоява за формално обвързване, той беше поискал и беше получил уверението на комитетските хора, че ако не остане жив, ще окажат материална помощ на Венета. По-късно, когато го деляха само часове от Козлодуй и радостта му по неговите собствени думи нямаше граница, той не пропусна да напомни още веднъж на своите приятели: „Но колко по-весел и по-спокоен щях да бъда, ако да знаех, че Вие няма да оставите жена ми и детето ми да теглят черното тегло!“ Същевременно в навечерието на самото тръгване се явява в съда и припознава за дъщеря малката Иванка, тогава бебе на един месец. Но Венета не е знаела нито онова, което беше направил, нито това, което предстоеше. Тя ще научи страшната истина от онова кратко писмо, ненадминат образец на българската епистоларна реч, писано няколко часа преди стъпването на Козлодуйския бряг, което д-р Странски ще й предаде седмица по-късно. Ето този документ, щастливо пощаден от обстоятелствата, който и по съдържание, и по графика ни позволява да съдим от първа ръка за душевните вълнения на неговия автор:

Мила ми Венето, Димитре и Иванке!

Простете ма, че аз Ви не казах каде отивам. Любовта, която имам към Вас, ма накара да направа това. Аз знаех, че Вие ще да плачете, а вашите сълзи са много скъпи за мене!

Венето, ти си моя жена и тряба да ма слушаш и вярваш всичко. Аз са мола на приятелите си да та не оставят, и тие тряба да те поддържат. Бог ще да ма запази, а като оживея, то ние ще да бъдеме най-честити на тоя свят. Ако умра, то знай, че после отечеството си съм обичал най-много тебе, затова гледай Иванка и помни любящият те

17 майя 1876 Христа
„Радецки“

Получила писмото, поразило я като гръм, Венета мислено се връща назад при първото опомняне, прекарва през паметта си раздялата с любимия човек и едвам сега успява да си обясни някои в онзи момент озадачаващи я странности в неговото поведение. След това, възстановявана многократно по разни поводи, тази сцена ще бъде литературно засвидетелствувана, за да стигне до нас — веднъж белетристично разкрасена с множество наивно несъстоятелни подробности от Захари Стоянов и много години по-късно предметно сдържана и без съмнение по-достоверна — от една внучка на Венета.

Този ден ще е бил един от най-напрегнатите за Ботев: предстояло е да се уточнят някои подробности по предстоящата акция, да се дадат последните нареждания до участниците, да се уредят висящи лични въпроси. Освен това за същия ден вечерта е било определено и самото тръгване за Гюргево от букурещката гара Филарет. Поканени или сами пожелали, било е уговорено на изпращането да дойдат и руските емигранти, приятели на Ботев — Судзиловски и Добруджано-Геря. За да се избягнат възможните усложнения,

налагала се е известна предпазливост, но в случая правилата са били нарушени: и тук, както във всичко друго, на събитието е трябвало да се придаде политическа тежест, като се свърже с имената на хора, които негласно представляваха международното революционно движение. И от прекомерна заетост Ботев се връща в квартирата си едвам привечер, уморен повече от всеки друг път. Без да седне, като човек, на когото предстои важна и неотложна работа, той казва на Венета, че отива за няколко дни до Галац, Браила и навярно до Гюргево. Такива пътувания в провинцията, макар и не така внезапни, са ставали твърде често и случаят не е могъл да събуди особени подозрения. Но странно: той се връща няколко пъти да целуне спящата Иванка, като да се разделя с нея за дълго. Не стига това, както никога друг път, при сбогуването с Венета избягвал да я погледне в очите, напомняйки за човек, който затаява нещо важно. И след една последна заръка: „Гледай Иванка!“ бързо напуска жилището. Така е станала раздялата, възстановена по разказ на единствената свидетелка. Както се вижда, макар външно без колизии, сцената е утежнена от озадачаваща недоизказаност, необичайна за хора, свързани с голямо доверие. По-късно Венета ще си спомни, че още тогава *нещо я парнало по сърцето* от това държане на любимия човек. Но тя отдала всичко на голямата му заетост — през ума ѝ не минало нито за миг, че това е могло да бъде раздяла завинаги.

В прощалното си писмо Ботев казва, че не е обадил на жена си къде отива, ръководен единствено от любовта си към нея. И това се разбира дори ако не беше изречено. Но той е премълчал нещо друго — собствените си мъчителни вълнения, за които можем да съдим само от съпоставката на оскъдните данни, с които разполагаме.

Както във всичко друго, и в решението си да премълчи къде отива Ботев се е ръководел от грижата да щади близките си, без да влиза в противоречие с високите цели, които си беше поставил.

От опит знаем, че споделената мъка, какъвто и да е прекият ѝ ефект, се понася по-лесно. Споделянето, практикувано най-често от волево неустойчиви характери, представлява един вид катарзис, който има за резултат натоварването на другия дори ако този друг пряко не е изложен на опасност. Това натоварване е многократно по-мъчително, когато разкрива общо злощастие за двете страни. При внезапност и особено тежки случаи то може да има потресно въздействие и да се преживее като удар. Ботев си е давал много добра сметка за това и се е постарал да спести на жена си тъкмо внезапността. Натоварвайки се с бремето на едно мъчително премълчаване, което може да понесе само силният човек, той решава да я постави в състояние на очаквателна неизвестност. А неизвестността, дори при нищожни изгледи за избягване на надвисналото зло, носи заедно с безпокойството и зърно от надежда — неизвестността е един вид душевен буфер, който намалява силата на удара. Тъкмо това е целел Ботев — да се удължи процесът на усъмняване и чрез неизбежното в такива случаи връщане назад и многократно *парване по сърцето* да се подготви разкриването на истината, без да се изрече. Неслучайно той не е казал изрично *къде отива* и в самото писмо: бил е уверен, че жена му вече е узнала истината или ще я е чула от устата на приносящия. Но и в този момент, когато всичко е известно и остава да се чака тревожната развръзка, той прави последното, което зависи от него, за да потуши болката.

Нека се взрем по-отблизо в прощалното писмо.

Трагичната кулминация в него, която вещае непоправимото, са думите: „Ако умра. . .“ Обаче те идват към края, след тази успокояваща увереност: „Бог ще да ма запази, а като оживея, то ние ще да бъдем най-честити на тоя

свят" — увереност, по всичко изглежда малко пресилена, която събужда радостната представа за щастливо бъдеще. Произнесени веднъж, прокобните думи са смекчени по-нататък от едно признание и една поръка: „. . .Знай, че после отечеството си съм обичал най-много тебе, затова гледай Иванка. . ."— признание и поръка, които от своя страна внушават утехата, че животът ще продължи чрез родената от една голяма любов. По този начин тревожното известие е облъхнато от надежда и ласка, които намаляват остротата на преживяването. А в един момент, когато предстоеше да се решават въпроси на живот и смърт, ласката сама по себе си вече свидетелствуваше за величие на духа.

Но има и нещо друго.

Още Захари Стоянов беше забелязал, че писмото до Венета преследва и една неизречена по-далечна цел. „То е предназначено — пише той — да послужи като „наследство", като един вид гаранция за ония, за които е имало дастътъчно причини да се считат за чужди, да останат един ден сред пътя, заедно с любимата Иванка."

Лесно е да се разбере какво значи всичко това.

Знаем, че Венета е имала един първи брак с богат търновски търговец, от който се е родил синът ѝ Димитър. Поради тежкия характер на съпруга си, който я държал в обидно подчинение и не щадял нейното женско достойнство, тя мъчно го понасяла и накрая, против увещанията на майка си, решава да се раздели с него. Но при съществуващите тогава патриархални нрави оставането ѝ в Търново е било немислимо. Затова тя взема сина си и скъсвайки с удобствата на едно материално обезпечено съществование, отива да живее в Букурещ при вуйчо си, българския владика Панарет Рашев, заменяйки една зависимост с друга. Тук именно среща и Ботев, тогава учител в българското училище, и се сближава с него. Но богатият духовник, който имал консервативни възгледи и се числял към партията на „старите", не искал и да чуе за някаква връзка на неговата племенница с идеолога на революцията. Венета е била заставена да избира между волята на вуйчо си и повелите на сърцето. И още веднъж проявила своя независим характер: през лятото на 1875 г., когато Панарет Рашев бил в Карлсбад, тя напуска дома му и отива да дели лишенията с любимия човек. С това младата жена загубила не само високото покровителство на влиятелния роднина, а чрез него и последната опора на своя род. И понеже бракът им не е бил сключен по задължителната черковна форма, тя не е могла да се ползува от правата на законна съпруга. Ботев е знаел много добре какви тежки последици от морално и материално естество е имало това за нея. Затова именно преди тръгването си беше настоял пред комитетските хора да поемат нейната издръжка. Но тяхното обещание, дадено устно, не е било скрепено с формално обвързване, нито е могло да има значение за уреждане на правното ѝ положение. И това е създавало нови безпокойства на Ботев — толкова по-мъчителни, че поради обстановката не можеха да бъдат споделени. Неслучайно уговорката трябваше да бъде напомнена и словесно материализирана в двете му последни писма от „Радецки".

Изправен пред неизвестността, която го очакваше, Ботев бърза да успокои Венета с направеното за нея, което тя не знаеше: „Аз са мола на приятелите си да та не остават, и тие тряба да та поддържат." Но заедно с това той ѝ казва и нещо друго, което тя знае по-добре от всички и което в случая изглежда излишно: „. . . Ти си моя жена. . ." Изглежда излишно, но не е така. Явно е, че тези думи бяха отправени не толкова към нея, колкото към онези, които утре биха се позовали на закона, за да ѝ оспорят качеството на съпруга. Това е именно „гаранцията", за която споменава Захари Стоя-

нов, чието по-точно име е *завещание*. А завещанието, известно е, задължава по-малко този, в чиято полза се прави (той може да се откаже от него), и повече другите: то е отправено мълчаливо към тях. Така е и в случая. Оттам и известна многопосочност на прощалното писмо, характерна изобщо на думите му и им придава особено смислова пространственост.

Заедно с това правят впечатление и някои други особености, не по-малко характерни.

Обръщението на писмото е към тримата — Венета, Димитър и Иванка. Ботев се извинява *и пред тримата*, че не им е казал къде отива. И обяснява постъпката си с това, че те са щели да плачат, а техните сълзи са много скъпи за него.

Димитър, който по-късно ще се нарече Рашев — по фамилното име на владиката, казахме, е син на Венета от първия ѝ брак. В момента той е едвам единадесетгодишен и е имал съзнание, че брадатият мъж, от когото в началото толкова много се плашел, не му е същински баща: времето е било малко за вътрешно сливане. Етично устроен човек обаче, Ботев следва естествената градация и в обръщението поставя доведеното там, където би поставил свое собствено по-възрастно дете: приел майката за своя съпруга, той е приел и детето ѝ за свое.

Но има и нещо друго.

Какво означава извинението пред деца, едното едвам навършило месец, които не са имали представа за надвисналата опасност, за да се тревожат и плачат. Съвсем очевидно е, че Ботев е имал пред вид техните *утрешни сълзи* и утрешната преценка на неговото собствено поведение. И тук той се съизмерва с бъдещето — изразява по друг повод и в друг контекст изреченото някога: „Потомството нази ще съди." Така че в това толкова лично писмо, съдържащо по-малко от десет изречения, се оглежда целият Ботев с някои от най-характерните му черти като човек и революционер. И в него, както навред, той издига своите най-съкровени чувства до висотата на голямата идея за отечеството („после отечеството си съм обичал най-много тебе"), разширява обема на казаното оттатък, прекия му комуникативен смисъл, остава верен на своето чувство за историзъм — действува със съзнанието, че прави история.

Може обаче да се постави друг въпрос.

В писмото до приятелите си, писано също от „Радецки", Ботев казва: „Знайте, че който не обича родителите си, жена си и децата си, той не обича и своето отечество." Както се вижда, Ботев поставя на една морална плоскост отношението към родителите и жената. Как тогава да се обясни, че въпреки това в последния момент не беше почувствувал потреба да отправи прощални думи до майка си? Този пропуск не означава ли мълчаливо пренебрежение към нея?

Не означава.

Раздялата с майката, известно е вече, стана при пълно познаване на обстановката и от двете страни. Това беше трагична колизия на силни и горди хора, казали си в един тежък момент всичко, което са имали да си кажат. Кръгът беше сключен — оставаше след това да се чака само развоят на събитията. Същевременно, макар да се разделяше с двама от синовете си при големия риск, че можеха да не се върнат, майката имаше за опора други двама — Стефан, който по това време беше учител, и малкия Боян, тогава още в юношеска възраст. Колкото и тежко да беше душевното ѝ състояние, тя не беше изоставена; с труда и недоимъка беше свикнала, нищета не я заплашваше, а в дома на своя роднина имаше и сигурен покрив над главата си. Така че положението ѝ не вдъхваше особени страхове и не съз-

даваше допълнителни грижи. Затова след сбогуването никакви причини от морално и практическо естество не налагаха повторно обръщане към нея — майка и син нямаше какво повече да си кажат.

Споменах, че писмото до Венета позволява да се съди за душевните вълнения на Ботев не само със своето съдържание, а и със своята графика. В това може да се убеди всеки, който сравни зримите му начертания с начертанията на други негови писма, преди всичко на най-близкото до него, писано по същото време (и двете са публикувани във факсимилета).

От момента, когато се посвети на революцията, всичко у Ботев, при многостранност на интереси и склонности е подчинено на една близка и друга по-далечна цел. Близката, знаем това, е политическото освобождение на България. Запълнила до краен предел мислите и проявите му, тя господствува вече като непосредствено осъществима задача и в писмата му от „Радецки". Но при единство на поставената цел човекът у него се осъществява по необикновено сложен и драматичен начин, който дава своите отражения във всички възможни посоки на проявление.

Да вземем писмото до представителите на Българското човеколюбиво настоятелство, писано непосредствено преди Бекет, последната румънска скеля, след която мирните български градинари трябваше да се превърнат във въоръжена чета. Въпреки всичките рискове на онова, което предстоеше, то прелива от енергия и оптимизъм: *„Пиша Ви пред едно знаменито събитие... Скоро ще да извикат 200 гърла: „Да живее България!" Чувствата, които напълнят сега душата ми, ма правят като лев... Аз съм весел и радостта ми няма граница, като си наума, че „Моята молитва" се сбъдва!"* Рядко някога, и то главно в историята на революционните борби, човек е отивал срещу смъртта така щастливо тържествуващ, че опипва идеала на своето съществуване. И само в края напомнянето на съдбата на неговите близки, заплашени от „черно тегло", без да накърни с нищо духовния му подем, подсеща за един друг емоционален поток, който ще се излее след това в писмото до Венета.

Защо казвам *след,* като се знае, че в случая липсва изрично указание за поредност?

Освен поменатите две известно е още едно писмо на Ботев от „Радецки", с неотбелязан адресат и с обръщение „Приятели!", чийто оригинал е изчезнал — и трите датувани по един и същи начин: 17 май 1876 г. Това първо писмо, отправено според някои до останалите членове на Централния комитет, е писано, както личи от съдържанието му, след напускане на Турну Мъгурели, когато на парахода са били качени вече „повече от 100 души". Ботев е възрадван, че „по сичките признаци планът ще се осъществи" и след няколко часа те ще целунат „свещената земя на България". Но пред тях все още има неизвестности и радостта му е сдържана. Следващата румънска скеля е Корабия, от която се качват нова група въстаници: преодоляно е още едно, предпоследно препятствие. Остава Бекет, след който трябва да се нанесе големият и решаващ удар. „Знаменитото събитие" тропа на вратата и е въпрос вече не на часове, а на минути. Виждайки това, Ботев, който през цялото време с изострено внимание и опънати нерви е трябвало да следи хода на мълчаливата акция, ликува с всички стихии на радостта. Дотук той не е мислел и не е бил в състояние да мисли за себе си и за своите близки: всичко лично е отстъпвало пред повелите на голямата задача. Погълнат от онова, което даваше смисъл на живота му, в момента той е могъл, при всичкото съзнание за съпружески и бащински дълг, да каже като гренадерите на Хайне: „Какво ми струва жената, какво ми струва детето." Но наближава Бекет, който е не само последната скеля преди решителния удар,

а и последната станция, която отвежда към съратници, близки и към широкия свят. Тук Горов щеше да слезе от парахода, за да отнесе на посочените адреси и да спаси за историята писма, съобщения до печата и в препис самата прокламация до капитана и пътниците на „Радецки". Връзката със света ще се осъществи сега или никога. И Ботев, споделяйки с членовете на Настоятелството великата си радост, за един момент напомня с човешки оправдана загриженост за дълга им към неговото семейство. Едвам след това, предвкусил победата и дал писмен израз на своята увереност, той е могъл да помисли и за домашните си. Именно *след това*—както показва покрай логиката на преживяването и вече известната фраза от писмото до Венета: „Аз са мола на приятелите си да та не оставят. . ." Тази *молба* е напомнянето за подкрепа, отправено до членовете на Настоятелството: на съпругата е могло да се съобщи онова, което вече е било извършено.

И така ликуващият Ботев, който вижда, че „работата е свършена" и в очакване на голямото събитие беше обзет от необикновен прилив на духовни и физически сили, в досег с домашните си отведнъж минава в друга гама на преживявания. При същата устременост на мисъл и воля и същата жертвоготовност в името на висшата цел („Ако умра. . .") настроението му е понижено от болка и загриженост пред тяхното бъдеще. Патетичните припламвания на предишното писмо — „Чувствата. . . ме правят като лев", „Аз съм весел", „Радостта ми няма граница" — са сменени от една елегична атмосфера, изпълнена с *прошка, плач* и *сълзи* — атмосфера, която оставя малко място за надеждата. Изправени сме отново пред познатата душевна колизия между дълга към близкия и дълга към отечеството, между копнежа по лично щастие и стремежа към щастие сред свободни хора. И тази колизия, разрешена и сега в полза на идеала, е толкова силна, че е дала отражения във всички посоки. Тя е сложила своя отпечатък дори и върху графиката на писмото до Венета. Достатъчно е да се взрем в оригиналните текстове на тези два документа, последните от перото на Ботев, за да видим настъпилата промяна. Мощното и сигурно начертание на първия от тях, което придава на буквите вид на замах със сабя и излъчва тържествуваща увереност, във втория, при същия външен облик, е разколебано от нервна припряност на ръката. Ускорените и тревожни удари на сърцето са намерили графически израз в едно треперливо движение на линията, което волевият акт на човека, решен на всичко, не е успял на обуздае. Така писмото до Венета се е превърнало в своеобразна кардиограма на чувствата — зрим израз на сложните изживявания в онзи върховен момент, когато силният човек — в еднаква мяра баща, съпруг и борец за свобода — трябва да приведе многопосочните си емоционални припламвания в единство и да ги подчини на своето съзнание за дълг.

Но писмото написано, раздялата с близките доведена до своя край, Ботев отново е погълнат от голямата цел.

Художественопублицистичните творби на Страшимир Кринчев

Славчо Иванов

Към белетристичното наследство на Кринчев литературната критика проявява слаб интерес. Докато за неговите пътеписи и особено за „В страната на палмите" се пише немалко, скромното наследство на разказвача остава почти неизследвано. Когато все пак е ставало дума за прозата на Кринчев, неговият покровител Бакалов, вдълбочен в достойнствата на пътеписа му

за Египет, в чертите на обаятелната му личност като социалист, почти не спира вниманието си на тия жанрове. Но Влайков в спомените си за коректора на своя „Демократически преглед" се отзовава ласкаво още за първия му разказ. За последните му работи в областта на художествената проза той се изказва изключително емоционално и приветливо:

„Смъртта на Ранобудника" (1912) е напълно издържан, великолепен разказ, написан на чудно хубав език и представляващ един особен за нашата

литература жанр. . . Във всички тия разнообразни трудове[1] личи ясна мисъл, здраво разбиране и сигурно перо. Тази разностранност на неговото творчество произвеждаше у мен отрадно впечатление и пораждаше още по-големи очаквания за бъдещото негово писателско развитие. . ."[2]

До верни съждения и изводи за разказа — „една от големите амбиции на Страшимир Кринчев" — стига И. Богданов. Той подчертава умението на белетриста да се задълбочава в „незначителното наглед", по емоционален път в разказите и импресиите си да преодолее биографичния момент, да стигне до значително идейно-художествено обобщение. Разграничен е символът на Кринчев от тоя на символистите — далече от енигмата, наситен с богато идейно съдържание и подтекст, лек за разчитане.[3] Родѐн разказвач е Кринчев и за И. Сестримски, който подхвърля идеята за съпоставка с анималистиката на Йовков.[4] Подчертано емоционалният и психологически подход при художественото обобщение на житейските истини, комплицираността на жанровите елементи в прозата на Кринчев явно озадачава литературната критика, за да остане неустановено и днес мястото на писателя в развоя на българската проза, колкото и скромен да е приносът му. Може би към тия затруднения трябва да се прибави и това, че за пет-шест години писателят не е публикувал повече от двадесет белетристични произведения — разкази, импресии, стихотворения в проза, фейлетони, а по-голяма част от художествените му замисли остават в неговия архив нереализирани докрай, в една или друга степен сурови, непригодени за печат.

В това скромно по обем творческо наследство, пръснато по страниците на списанията „Демократически преглед", „Съвременник", „Просвета", на вестниците „Гражданин", „Време", „Барабан" и други периодични издания и всекидневници, не бива да се търсят несъществуващи ценности и достойнства. То не може да бъде представено като етапно в развитието на нашата белетристика. Творчеството на Кринчев ще намери своето място в художественотворческия процес само ако бъдат анализирани ония идейно-естетически, жанрови и стилови особености, чрез които то кореспондира с литературния живот от втората половина на началното десетилетие на века до края на Междусъюзническата война и отбелязва някои оригинални творчески хрумвания и домогвания, които по-късно намират мащабна художествена реализация в произведенията на големи майстори на словото като Йордан Йовков, Георги Райчев, К. Константинов, Христо Смирненски.

* * *

Под влиянието на Чехов и Достоевски, на Хамсун, Хауптман, Метерлинк младият писател търси *скритите* явления на човешката душа, онова, което предизвиква душевен смут, интроспективно изолиране и тревога и придава на вещите допълнителна философско-интелектуална горещина. Но влиянията на западния модернизъм или на руските писатели са „културно асимилирани", както правилно отбелязва И. Богданов. Присъствието на живия социален елемент не позволява на автора да затъне в лабиринта на тайнствата и съдбовната обреченост. При все че визира определено психологическо състояние, интуицията и ирационалното не са пътища за героите му. Те наблюдават

---

[1] Влайков има пред вид и „Черният щърк"—вж. Лит. глас, бр.438, 7 юни 1939. В този брой са поместени ценни материали за жизнения и творческия път на Кринчев.
[2] Т. Влайков. Съчинения. Т.VIII. С., 1964, с.311—312.
[3] И. Богданов. Спътници на първенците. С., 1960, 394—396.
[4] И. Сестримски. Етюди. С., 1976, с.87.

и анализират конкретни явления от битието и винаги запазват своя виталитет в конфликтите си със света. Дори в „Смъртта на Ранобудника", най-песимистичното произведение на писателя, героят е представен с духовната си жажда за пълнокръвен и щастлив живот. Самата творческа природа на Кринчев го подтиква да търси един романтичен стремеж у хората към по-хубав свят. Но тия човешки устреми почти винаги са спъвани, умъртвявани от кошмарните видения из „ада на съвременния живот".

Авторът не се придържа строго към достоверността на факта и случката. Както при Вазов, и за Кринчев всеки разказ си има някакъв реален, конкретен жизнен подтик. Работник в медната мина край Бургас, той наблюдава живота и труда на миньорите, изпълнен с рискове, вниква в тяхната съдба. Но наблюденията, случките, чрез които е представена от неукрепналата още ръка участта на Надзирателя и на Трайко, издават линия, която по-късно ще се наложи като основна—случката да представлява само *материя* за задълбочаване в размислите. И в по-зрелите творби на Кринчев като импресията „На вълнолома", в разказите му „Катастрофа" и „Аванпост" погледът е насочен не към случката като увлекателен разказ, а към онова „вътрешно съдържание", което излъчва тя, което ще предразположи герой и читател към чувства и размисли от социално-политически, нравствен или общочовешки характер. Катастрофата с пътническия влак, с всичките ѝ трагични последици, каквито може да крие една такава необикновена случка, не е пресъздадена в действено-епичен план. Тя е само органичен катализатор в тъканта на разказа на съществуващи от преди размисли и емоции у героя, база и изходен пункт за вникване в психиката и философията на Евтим и на другите около него. Действието не променя героите на Кринчев. Случката около неуспешното залавяне на един престарял петел („Смъртта на Ранобудника") е основа, върху която се градят разсъжденията — за преходното и вечното, за смъртта и живота. В тоя смисъл Кринчевият разказ не е разказ на действието, а на съзерцанието и визията. В него социалната проблематика се центрира към психологията на героя. Социалните въпроси, видени през погледа на хуманиста, задълбочават тревогата за човека, устремѐн винаги към един свят, различен от съществуващия. Героите на Кринчев, жадни за живот и щастие, не намират себе си в жалкото битуване („Дневник на художника", „Черният щърк", „Аванпост" и др.). Вниквайки в скритите движения на човешката душа, в неспокойната,тревожна психика на героя си, писателят вижда там и угаснали пориви, и бунт срещу душевния застой и еснафството, срещу практицизма.

Така Страшимир Кринчев се включва във всеобщата борба от началото на десетилетието срещу дидактиката и публицистичността, прави опити да излезе от традиционната преданост към факта и събитието — без да ги деформира, а чрез тях да обоснове и задълбочи изживяването. Социалната острота у Кринчев е в болезнените тревоги на неговите герои за красотата и любовта, които гинат, а би трябвало да изпълват толкова нерадостния им живот. Тия тревоги вълнуват най-силно читателя.

* * *

Модната и наложила се от западните литератури в началото на века тема за страданието, трагичната обреченост и резигнация на човека, за смисъла на живота намира място в най-завършените в художествено отношение разкази, импресии и стихотворения в проза на Кринчев. Но тук не може да се говори нито за сляпо епигонство, нито за познати крайности в тълкуването на трагични мотиви. Философската теза за битието, за ролята на личността

и отношението ѝ към обществената действителност не са родени от абстрактна философска или естетическа концепция. Тяхна основа е конкретно-сетивното наблюдение, онова, с което авторът е запознат, което е изучавал и лично изстрадал. Кринчевият разказ и импресия търсят за свой център протичащия сред всекидневната обстановка сложен духовен живот на човека, в който твърде често съжителствуват противоречиви идеи и чувства. Случка сложна и заплетена, приключенски увлекателна интрига в тях няма — всичко от наблюдавания живот е обърнато навътре, към нравствеността на човека, към душевните му устои и глъбини („Дневник на художника", „Черният щърк", „Смъртта на Ранобудника"). Струпването на житейските проблеми като бедност, бездушие, хамелеонщина и пр. ражда трагичните тонове, живата човешка болка в тия разкази. Мащабите и обемността на проблемите карат героя на Кринчев да се затвори в себе си — *да мисли и изживява* — и по този начин да ангажира и читателя. В „Смъртта на Ранобудника", който Влайков нарича „напълно издържан, великолепен разказ", в „Черният щърк", лебедовата песен на Кринчев, е търсено именно това сложно отекване на явления и случки от външния свят в душата на човека. Героят му от „Дневник на художника" непрекъснато търси път, задава си тревожни въпроси, задълбочава се в тяхното тълкуване. И Ранобудникът му е живял красиво и пълнокръвно, но в последните дни и мигове от живота му нищо не го радва, всичко наоколо му носи само огорчения. Чувството, че вече е излишен, го измъчва — духовната смърт е изпреварила физическата. Бягството от уродливите явления на действителността в света на илюзията и мечтата затваря героя в интимните му преживявания (интроверсия) или буди у него мащабни космически увлечения към титаничното, както е в пътеписа му „В страната на палмите". И героят от „Аванпост" е чужд на онова, което става около него. Първата боева линия, една атака дори не извеждат капитан Мархолев от онова полусънно състояние на безтегловност, в което той е изпаднал. Казарменият живот го е обезверил, умъртвил е всякакъв волев имплулс у него, направил го е неспособен за каквато и да било решителна стъпка в живота си. Суматохата около сражението не достига до него — дори още повече го затваря в себе си, връща го към спомени, буди мечти, обречени на гибел още с появата си. И една катастрофа (от едноименния разказ) не може да промени нещо в мислите и битието на спирача Евтим, да роди у него някакво решение за действие. Хората и събитията не го променят, а само стимулират импулсите на горчивите му мисли, живели у него и преди това.

Така е и с художника от „Дневник на художника". Той търси път, задава си тревожни въпроси, тълкува ги, но не открива спасителен бряг. Интелектуалецът от „Венера Милоска" за разлика от другите герои на Кринчев е намерил съществения извод — да живее заради красотата, която ще ражда звездните мигове в живота му. Но единственото, което може да „направи", е да счупи статуетката на богинята. Подобен е обликът на човека и в разкази като „Пияница" (а. е. 2, л. 205—211), на учителя Ненко Видалов (а. е. 2, л. 201—204), на героя-романтик от недовършената повест „Градът на слънцето" (а. е. 2, л. 4—97).[5]

Богатата и емоционално обагрена нюансировка на тия трагични мотиви и раздвоения хармонира със самата душа на автора, с неспокойния му темперамент, с достойнствата на един ум с подчертано мисловно-аналитични способности за „тайните" на човешката психика, за възможностите на нейните глъбини. Авторът *анализира* сложната трагична съдба на молепсания си черен щъркел, изяснява *причините* за неговата отчужденост, произнася

[5] Архивът на писателя е предаден от И. Богданов в Народна библиотека „Кирил и Методий" и е заведен под № 752.

присъда над индивидуализма и доброволната самотност и обреченост. Не малко от трагичните въпроси и вълнения на героите му са и лично негови, родени от собствените му лутания, плод на бедността и мизерията.

Трагичните чувства в Кринчевия разказ са израз и на един духовен, нравствен смут, характерен за живота на нашата работническа класа и трудова интелигенция от началото на столетието, когато социалистическите идеи все още *търсят* своето органично място в обществените движения и в литературата. Като социалист той зове за промени „в наредбата", убеден е, че е нужен друг строй („На път"). Но тези идеи не са намерили художествен израз във вълнуващи образи и картини в целокупното творчество на писателя. Подобна задача дълго време ще стои пред пролетарската ни белетристика — почти до „Кавалът плаче" и „На пост" от Г. Караславов, ако не отбележим някои ескизи от прозата на Смирненски. Но ясно е едно—че с такова поставяне и тълкуване живота на страдащите Кринчев се отдалечава от класическия реалистичен разказ, подготвя новите литературни явления.

Социалните и философските мотиви в импресиите и стихотворенията в проза на Кринчев са изнесени още по-концентрирано, в по-ярки, контрастни платна. Живото, пластично настроение и мисъл повишават виталността на картините, поставят силен акцент върху категоричността на изводите. Като социалист той прави един от първите опити в толкова специфичния жанр — стихотворението в проза — да постави на разглеждане проблемата за експлоатацията и бунта срещу несправедливостта в обществото („В реката"). И „Зимни цветя" със социалния си характер се отдалечава от традициите на жанра-импресия. Цветята на бедния цветопродавец са захвърлени в калта — колцина са бедните, които купуват рози. . . Сам без грош в джоба си, той съчувствува на бедняка, разбира добре състоянието му — та и той дни наред гладува!

Чисто философска тема — човек—природа поставя едно от най-хубавите стихотворения в проза на Кринчев „Лодкар" — създадено под прякото влияние на Тургенев, чиито произведения многократно е чел в оригинал и за чийто български превод е написал възторжена рецензия. Но победата на човека в неравната борба със стихиите не звучи по тургеневски. При все че говори за „тъмни и безсърдечни сили на природата", на Кринчев не допадат крайно трагичните интонации у руския писател, дошли явно под въздействието на Шопенхауер. В битката с морската стихия неговият лодкар *побеждава,* отхвърля той „мрачното иго на безсърдечната съдба", става дори неин повелител не толкова благодарение на физическите си сили, колкото на *духовната* си енергия и мощ. Съвсем по кринчевски, младежки пламенно звучи призивът към лодкаря: „Дръж се, старий моряко! Не един път ти си побеждавал страшната сила на морето, не един път твоят живот е увисвал на конец. . . Ще избягаш и сега!" Но в поантата редом с тоя буен призив в трагичен план заляга и *съмнението* — онова, познато ни от стихотворенията в проза на Тургенев: „*Колцина* (к. м. — С. И.) са щастливците, които отхвърлят игото на жестоката съдба?

Тая творба на Кринчев е първият момент от израстването на автора за по-сложните, нравствени и философски проблеми. Без нея трудно можем да си представим двата му най-зрели разказа — „Черният щърк" (Демокр. преглед, 1914, № 7) и „Смъртта на Ранобудника" (Демокр. преглед, 1912, № 2), чийто идейно-тематичен център са проблемите за смъртта и смисъла на човешкия живот. Чрез богати персонажи от животни в „Черният щърк" авторът разгръща една сложна и дълбока картина на човешки взаимоотношения с център съдбата на изключителния човек. Писателят третира философски и етични проблеми за преходността на красотата и щастието, за сми-

сила на подвига и саможертвата, за застоя и устрема, малодушието и рационалността. Жестока е участта на необикновения човек, на човека с критична мисъл, който съзнава своето интелектуално и нравствено превъзходство над другите и си задава ония „проклети" въпроси, чрез които може да се изтрие „лустрото" на най-святото — вярата в доброто, стремежа към подвиг, към щастие и красиви дела. Без светли мигове, разкъсван от отровните въпроси на *съмнението,* той се отчуждава от хората, херметизира се в своя собствен свят-ад като горд демон-индивидуалист — безприютен, без ласка на близки, без любов.

Но авторът произнася *присъда* над отшелника-свръхчовек. Той не естетизира като някои свои съвременници, нито абсолютизира самотата и страданието у несретника. Кринчевият чужденец сред близки и свои достойно реализира оня свой личностен духовен първозаряд за Великото — подвига, за който са достойни само силните, смелите, дръзновените. Красивата и мъжествена смърт на черния щърк в края на разказа е неговият истински идейно-емоционален възел, същността му. Там авторът е произнесъл тежката си, безкомпромисна присъда над крайния индивидуализъм и субективизъм, сочейки великото и истинско призвание на човека — да живее за другите и, ако се наложи, с достойнство да се жертвува за човешката си чест, за красотата и щастието. И по този начин да изкупи вината си — своята инертност, съзерцателност, малодушие и отчужденост.

Най-трагично звучи темата за самотата и смъртта в разказа „Смъртта на Ранобудника". Основна тема на творбата са горчивите мисли за човека и безсмислието на битието му. Пред смъртта всички са еднакви, равни. Тя идва безмилостно при хората, независимо от достойнствата им, от техните заслуги за другите. Но авторът не естетизира смъртта — тя е „проклет" въпрос, нежелана е за героя. Центърът на трагичните изживявания е другаде — дошла е духовната смърт — няма вече *дела.* Не усещането за идващия край, а застоят и голямата мисъл за шеметни противоречия правят страданията и душевните терзания непоносими.

Недоволството от действителността не води само до трагични противоречия, до затваряне на човека в собствения му свят. Оная пулсираща мечтателност от „Дневник на художника" и „Венера Милоска", протестните интонации от „В реката" съжителствуват с други мотиви, израз на прогресивното социално мислене на автора — с неутолимия му копнеж по нов, слънчев живот, без угнетители („Боят на орлите") или с устрем по далечни, непознати земи, съчетан със съкровената надежда, че там животът може би е по-друг („Щъркели", „На вълнолома"). Нещо повече. Те в по-висша степен определят творческото своеобразие на автора, хвърлят по-обилна светлина върху мястото му в нашата белетристика. В най-популярното произведение на писателя — пътеписа му „В страната на палмите" — мотивите за бунта на човека срещу оковите на обществото, за тържеството на Великото и Възвишеното, са основни. Всичко това дава известно основание на автори като Н. Месечков, И. Богданов, И. Сестримски и др. да сравняват Кринчев с Горки, Хамсун и Джек Лондон.

Още първото публикувано от Влайков произведение на начеващия белетрист носи жанровите особености на разказ-*легенда* или разказ-*приказка* за силните, за тези, които побеждават с мощния си дух дори стихията, както при героите от ранните разкази на Горки. На младия автор липсва Горкиевата синтетичност и целенасоченост към идеята. Но съдържанието е революционно в същността си — орлите удържат победа над стихиите, след като се организират за обща *борба,* която изисква и жертви, но която е преди всичко *метежно* красива — като буря. Години преди написването на тоя разказ

и месеци, преди да предприеме пътуването си до Африка, той пише своята импресия „Щъркели“, която звучи като истинска поема на един романтик. Авторът завижда на белите птици и ги моли поне за цветче от лотоса. То ще му е достатъчно, за да екне в душата му „небесна музика“.

Трудностите, съпътствували босяшкия рейд на пътешествието му до Египет, не са убили у него романтичната жажда да опознава света. Към края на живота си той пише още една импресия — „На вълнолома“ (1911). Там мечтата за пътуване подтиква въображението дори към халюцинации. И в архива на писателя е останала една немалка повест, онасловена „Градът на слънцето“, в която героят се опиянява от красотата и възвишеното, от устремите си към справедливостта.

* * *

Главно с разказите си Кринчев се включва в общия процес на търсения за уплътняване пластичната интерпретация на явленията от живота с „движенията“ във вътрешния свят на човека. Техен идейно-тематичен и естетически център са социалните проблеми на модерния човек с подчертано мисловни, аналитични способности, поставени на една по-общочовешка, интелектуална плоскост и в психологически аспект. Идеите, които разработва Кринчев в прозата си, са идеи на века, на новото столетие. На Кринчевия герой — дори от най-издържаните му произведения — липсва обаче регионалният колорит, няма ги чертите на българския характер, които да бъдат основа за поставяне на общочовешките концепции за живота и смъртта, за неудовлетворения, бунтуващ се дух. Но и нека не се забравя, че краткият жизнен и творчески път на писателя не му е позволил да разгърне докрай своите замисли и предразположения към такъв труден стил на изображение.

Кринчев е интересно явление в нашата художествена проза. Идейно-тематичното съдържание на неговите разкази, стихотворения в проза, импресии и фейлетони, тяхната поетика и стил набелязват началото на ония преобразования, които години след смъртта на писателя раждат значителните постижения на пролетарската ни литература. Защото Кринчев е сред малцината белетристи от началото на века, които пишат за съдбата на обикновения, онеправдан и обезверен човек, чиито разсъждения в една или друга степен атакуват самите устои на буржоазното общество. Авторът навлиза в нравствената стойност на един обречен и нежизнеспособен свят, чрез тях той търси и измеренията на свободния и красив живот на бъдещето.

Кринчев спомага за развитието на новите процеси, свързани с преориентирането на белетристичните жанрове „към нов нравствено-идеен център“ (С. Янев). Приносът на Кринчев може да се измерва тъкмо с романтичните или интелектуализирани „вътрешни“ монолози на героите му, резултат от вглъбяване в себе си, от многопосочно отзвучаване на явленията в душата на човека. Без сложна интрига и фабула, неговата проза прониква в психологията на човека, неин епицентър са вътрешните конфликти на човешката душа. В глъбините ѝ се разгръщат драмите, там се раждат прозренията и изводите за несъвършенството на света. Емоционалността на някои от „подробностите“, философско-интелектуалната им натовареност, интересните прояви на вътрешния монолог изграждат творческия портрет на автор с богати и експресивни асоциации, с интересни опити да свърже всички вътрешни „движения“ с материалността на средата, с диалектиката на битието и с една оптимистична концепция за човека на бъдещето.

Неизвестен текст на малка вечерня от службата за Петка Търновска

Георги Петков

През последните години службите за Петка Търновска станаха обект на специално проучване у нас с оглед на изследването на старобългарската химнографска поезия.[1] Важни наблюдения в това отношение се съдържат в работата на С. Кожухаров „Неизвестно произведение на старобългарската поезия"[2], където е въведена за пръв път в кръга на проучванията по старобългарска литература една неизвестна досега служба за Петка-Параскева Търновска. С публикуването на текста на непознатата Търновска служба за св. Петка значително се разширяват нашите познания за химнографския жанр в старобългарската литература, а също така и за популярността и развитието на култа към една от най-известните светици през Средновековието на Балканите и в Русия.

От известните досега преписи и редакции на отделните служби за Петка-Параскева Търновска във византийската и в старите славянски литератури в структурно отношение с малка вечерня започва само текстът на сръбската редакция на службата, възникнала наскоро след 1396 г.[3], когато мощите на светицата са били вече пренесени в Белград. Тази редакция или нова преработка на службата за Петка Търновска се предполага, че е дело на Григорий Цамблак.[4] Нейният текст е публикуван през 1538 г. от Б. Вукович[5], но преписи от нея са известни и в славянските ръкописи.[6]

Следи или указания за наличие на малка вечерня както в преписите и редакциите на първичната славянска служба за Петка, чийто най-стар препис ни е познат в Зографския трифологий, или Драганов миней от XIII в.[7], така и в Търновска служба за св. Петка не са открити. Същото е положението и с текста на гръцката служба за Петка-Параскева в достъпния гръцки миней от 1762 г.[8]

---

[1] С. Кожухаров. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 277—309.

[2] Старобългарска литература. Кн. I. С., 1971, с. 289—322.

[3] Пак там, с. 294.

[4] Пак там, с. 294 и посоч. там литература.

[5] Б. Вуковић. Празничен миней. У Млецима, 1538.

[6] С. Кожухаров. Неизвестно произведение ..., с.294.

[7] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1970, с.424—431.

[8] *Βίβλος ἐνιαύσιος, ἥτις καὶ Πανθέκτη καλεῖται πάσαν τὴν τοῦ χρόνου Ἀκολουθίαν περιέχουσα. Νεωστὶ μετατυπωθεῖσα, διὰ δαπάνης καὶ σπουδῆς τοῦ τιμιωτάτου καὶ χρησιμουτάτου ἐν πραγματευταῖς κυρίου Ἀποστόλη, Ῥοξάνη ἐν πόλεως Κοξάνης· ἐπιμελῶς διορθωθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Γεδεὼν Ἁγιοταφίτου τοῦ Κυπρίου. Ἐν Λειψία παρα Ἰωάννῃ Γόττλοπ Ἀμμανουὴλ Βρέϊτκοφ αψξη.*
(Народна библиотека „Кирил и Методий" — София, гр.762. 2б).

Неизвестен досега текст на малката вечерня от службата за Петка-Параскева Търновска се намира в славянски ръкопис 1785/696 от сбирката на манастира Драгомирна, окръг Сучава (Северна Молдавия).[9] Този ръкопис е от XVI в., среднобългарски правопис, донесен в манастира Драгомирна от Къмпулунг (град в Северна Молдавия)[10] вероятно по времето на Анастасий Кримка (1606—1617, 1619—1629), виден молдавски писател и митрополит, основател на същия манастир.[11] Ръкописът представлява добре запазена и оформена книга с начало и край и се състои от две части: от л. 1 до л. 221 съдържа служби за всеки ден от месец октомври, а от л. 222 до л. 283 съдържа проложни жития на по-известните и празнувани светци за всеки ден от същия месец.[12] С други думи, ръкописът обединява служебен миней и пролог за месец октомври. Писан е от едно лице с добра калиграфска школовка и по всяка вероятност този ръкопис не е единственото му книжовно дело.

От съчиненията за славянските светци тук са застъпени службата за Петка-Параскева Търновска (л. 76—95) под дата 14 октомври, която започва с текста на малката вечерня (л. 76—77) и продължава с текста на великата вечерня от първичната славянска служба, позната по нейния най-стар препис в Драгановия миней, проложното житие на Петка Търновска[13] (л. 230—232) под дата 14 октомври (в пролога), второто проложно житие на Иван Рилски[14] (л. 242—246) под дата 19 октомври и проложнато житие на Иларион Мъгленски[15] (л. 248—249) под дата 21 октомври.

В същата библиотека се пазят още три ръкописа от XV в. на среднобългарски правопис[16], които съдържат в първата си част служебен миней за месец октомври и във втората — пролог за същия месец. В нито един от тях обаче в първата част под дата 14 октомври не е включена службата за Петка-Параскева Търновска, а нейният текст по първичната редакция намираме в края на служебния миней, непосредствено преди пролога. Само преписвачът на ръкопис 1770/681 ни е оставил на л. 81 в дясното поле червенописна бележка срещу дата 14 октомври: **Въ сїн днь поет са службѣ стѣн Параскеван, пн прѣже пролога.**[17] В другите два ръкописа такова указание няма, но текстът на службата е поместен в края на първата част, т. е.

---

[9] Този манастир се намира на 12 км северно от г.Сучава.

[10] Z l. I u f u. Manuscriesele slave din biblioteca si museul manastirii Dragomirna.— Romanoslavica, XIII, Bucuresti, 1966, p.191.

[11] S. R e l i. Calauza monumentilor religioase istorice din eparhia Bucovinei. Cernauti, 1937, p.134—140; T. V o i n e s c u si R. T e o d o r e s c u. Manastirea Dragomirna. Bucuresti, 1965.

[12] Подробни археологически бележки за този и някои други ръкописи от същата сбирка са дадени за публикуване на друго място, поради което тук се ограничавам с най-общи сведения за него.

[13] Неговият текст е публикуван многократно. Вж. Б. А н г е л о в. Старобългарски текстове. IV. Проложно житие на Петка Търновска. — Изв. Архивния инст., 1957, кн.I, с.290—292, срв. и пос. там лит.

[14] Това житие е публикувано критично от Й. И в а н о в. Жития на св. Иван Рилски. — Год. Соф. унив., том XXXII, 13, 1936, с.11—15.

[15] Житието на Иларион Мъгленски има няколко публикации. Вж. Б. А н г е л о в. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. I. С., 1958,с. 98 — 99, срв. и пос. там лит.

[16] Това са ръкопис 1770/681, 1794/705 и 1876/787. И трите ръкописа са от XVв., среднобългарски ръкопис.

[17] Тази бележка е публикувана в оригинал и в превод на румънски език от I. I u f u. Mănăstirea Moldovița — centru cultural important din perioda culturii române in limba slavona (sec. XV—XVIII). Mitropolia Moldovei şi Sucevei. Anul XXXIX, nr.7—8, p.429.

преди пролога.[18] Този факт е много интересен, защото показва етап от развитието на култа към Петка-Параскева Търновска, а, от друга страна, и трудното проникване на нови произведения в химнографските сборници с постоянен състав, строго подчинени на църковния устав и на календарния ред. Трябва да се отбележи и това, че в тези три ръкописа освен текста на службата за Петка Търновска по нейната първична редакция (без малката вечерня) са поместени в пролога под съответните дати на месец октомври и проложните жития на Петка Търновска, на Иван Рилски и на Иларион Мъгленски.[19] Сравнението на преписите на тези жития, поместени в четирите ръкописа от сбирката на манастира Драгомирна не показва различия помежду им, което говори за тяхната връзка с общ протограф.

От направеното сравнение между текста на малката вечерня от службата за Петка Търновска по нейната сръбска редакция, публикувана от Б. Вукович, и новонамерения текст в ръкопис № 1785/696 от сбирката на манастира Драгомирна се установи, че те основно се различават. Следователно тези два текста имат различен произход и принадлежат на различни книжовници. Освен това въпросът за първоначален гръцки текст на малката вечерня, чието съществуване е допустимо, както за сръбската редакция на службата за Петка Търновска, така и за преписа от Драгомирна, остава открит. А докато се намери евентуално такъв текст, следва да се потърси връзката на текста на ръкописа от Драгомирна с такава редакция на първичната славянска служба, в която липсва този първи дял.

Издирванията показват, че текстът на малката вечерня от службата за Петка-Параскева Търновска, който се намира в ръкопис № 1785/696 от сбирката на манастира Драгомирна, би могъл да се отнесе с голяма вероятност към известната вече Търновска служба за св. Петка, на която действително липсва този първи дял от композицията. Тази търновска служба за Петка-Параскева е от типа служби, които имат разработена вечерня и утренна, а в структурно отношение съответствуват на Ерусалимския устав (Типик). Това от своя страна предполага и появата на малка вечерня като необходима нейна съставна част. Напълно е възможно възникването на малката вечерня да не е станало в началото, при самото създаване на Търновската служба на св. Петка, а по-късно. Във всеки случай текстът на малката вечерня на тази служба вече е известен и с голямо основание би могъл да се свърже с Търновската служба за св. Петка. Такова едно предположение е възможно, ако се вземе под внимание обстоятелството, че в славянската ръкописна традиция първичната служба за Петка-Параскева Търновска се преписва и разпространява продължително време без малка вечерня.[20] Изключение в това отношение прави сръбската редакция на службата, където има текст на малка вечерня, но, както вече бе отбелязано, той не съвпада с новонамерения текст в ръкописа от Драгомирна. Или, с други думи, текстът от Драгомирна стои напълно изолирано спрямо него така, както и

---

[18] В ръкопис 1794/705 на л.163б—166б и в ръкопис 1876/787 на л.154—157, където се намира текстът на службата. В ръкопис 1770/681 службата е поместена на л. 116—119.

[19] Преписите от тези съчинения са поместени в ръкописите, както следва: в ръкопис 1770/681 на л.206—209, в ръкопис 1794/705 на л.206—209, в ръкопис 1876/787 на л.191—193 — първо проложно житие на Иван Рилски (за 19 октомври); в ръкопис 1770/681 на л.211—212, в ръкопис 1794/705 на л.212/212б и в ръкопис 1876/787 на л. 196—197— проложно житие на Иларион Мъгленски (за 21 октомври); в ръкопис 1770/681 на л.196—197, в ръкопис 1794/705 на л.194—195б и в ръкопис 1876/787 на л. 182—183 — проложно житие на Петка Търновска (за 14 октомври).

[20] Повече за редакциите на тази служба за Петка Търновска вж. С. Кожухаров. Цит. съч. . . ., с.293—295.

текстът на Търновската служба за св. Петка по отношение на известните на науката редакции на службата за търновската светица.[21]

Освен всичко това трябва да се имат пред вид и някои стилно-изразни средства при изграждането на образа на Петка, които се доближават до емоционално-образната система на нейното житие от Евтимий Търновски, от една страна, и, от друга, до Търновската служба за св. Петка, за чийто автор има редица основания да се смята Евтимий Търновски.[22] В текста на малката вечерня образът на Петка-Параскева Търновска е идеализиран в съответствие с възгледите на исихастите за аскетичния начин на живот. Целият текст е предназначен да възхвали паметта на светицата, чиито мощи са се намирали в Търново. Те са сравнени от автора с царско богатство: **чтнаа рака сцѣннаго тн тѣла. Ѩко црко богатьство нмаще.** С особено висока художествена стойност се отличава „славата" на трети глас, където е възпята твърдостта на Петка Търновска в отстояването на нейния идеал. Тя се е отрекла от всичко светско: от млада възраст избира пътя на духовното самоусъвършенствуване, бори се срещу всякакви изкушения, скъсва със светския живот, пренебрегва любовта на родителите си и се отдава на аскетизъм, за да се доближи до бога. Всичко това авторът е изразил по следния начин: **Ѩко ѿ младен'ства невещєстъвно жнтїе нзбрала есн. аггакое прѣбываніе проважаѧ. плътское странїе нн въ что же въмѣннвь. рѡдителе любленїе н мр'ское прѣбываніе н чьстн. Ѩко вметы ѿрннжла есн въсѣ. да хѵ єдного прнобрѣщешн.** Със своите художествени достойнства новонамереният текст на малката вечерня от службата за Петка Търновска може да се свърже с постиженията на Търновската книжовна школа в усвояването и развитието на химнографския жанр, който по времето на Евтимий Търновски достига висок разцвет.

Поради малкото време, с което разполагах при работата си с ръкописа в манастира Драгомирна, тук се ограничавам само с публикуването на текста на малката вечерня от службата за Петка-Параскева Търновска, който успях да препиша. Бъдещите проучвания на целия ръкопис и по-специално на останалите дялове от службата ще позволят да се определи мястото на преписа в сложната история на текста на (тази химнографска творба). Във всеи случай с публикацията на текста на малката вечерня се запълва една липсваща част от цялостната химнографска композиция на Търновската служба за св. Петка.

Текстът се публикува при съблюдаване на правописните особености на ръкописа: запазени са надредните букви и титли, ударенията са изоставени, не е въведена съвременна пунктуация. Разделно са предадени енклитиките, местоименните форми и възвратната частица. Главни букви са използувани при предаването на собствените имена.

л. 76 **Мца того д. пама прпбны мтре|наша Параскевїа. на малѣн вєрнн. Стры|гла а. побно нбнымь чннѡмь.**

л. 76б **Бесъмртнымь оуспенїем тн мтн. въсегда | на осщаешн. нже вѣрож прнтєкаж-щн | къ сцѣннѣн на паматн твоен дво. прпбнаа | въ жена Параскевн въсеблаженаа. мли са || о дша нашн:**

[21] Повече за редакциите на тази служба за Петка Търновска вж. С. Кожухаров. Цит. съч. . . , с.296.

[22] Пак там, с.300—301.

Бжтвнож ревностїж ражегшн са. въсѣчьскаа прѣобндѣла есн. | крть хвъ на рамо възе. съ въсѣцѣмь тъ | шаніемь хоу своемоу послѣдовала есн. прпбнаа. мтн Параскевн славнаа. млн са | о дша нашн:

Чтнаа памть твоа славнаа | цркновь осщаеть бжтвнож благтїж. чюдесь. бланстанїа зара нспоущаеть нетлѣнїа | вѣрны нсцѣленїа ако рѣка нзлнваа· чтнаа | рака сщеннаго тн тѣла, ако црко богатьство | нмаще:

Сла гла г. |

Чюдо въсемирное. ако w младен'ства невещестъвно | жнтїе нзбрала есн аггакое прѣбываніе | проважаа. плътское странїе нн въ что | же въмѣннвь. рwдителе любленїе и мр'ское прѣбываніе н чьстн. ако вметы wрнжла | есн. въсѣ. да ха едннаго прнобрѣщешн. дво въсеславнаа. съ Павломь анкѵе | шн|. что ма разлжчн w любве хвн. скръ | нлн тѣснотж нлн гла. нж млн са емоу | бгоневѣсто чтаа. о нже вѣрож н любо | вїж почнтажщн та: н нн бо гла тъ + |

Како не давнм са бгомж женомоу тн рожьствоу | прчтаа. нскоушенїа бw мжжьска | непрнемшн въсенепорочнаа. роднла есн | без wца сна плътїж. нже прѣже вѣкь | w wца роженна безмтре. ннкако же | прѣтръпѣвша нзмѣненїа нлн смѣшенїа. | нлн раздѣленїа. нж въ wбон нсжшествѣ свонство | цѣло съхран'ша. тѣм же мтн дво влц. | того млн спстн са дшамь. нже православно бцж та нсповѣдающн.

Наставнь стры | гла в по. доме Єфра + |

Домь бжїн навн са | осщень. прпбнаа мтн Параскевн славнаа бжтвнож благтїж сїаа:

С въспонте гвн пѣнь новж | хваленїе его в цркевн.

Разоу | нмѣа бжтвень. въ поустынѣ wбытаа ако | пчела добродѣтелнаа. чнстотож | добродѣтелен просїавь.

С въсхвала са прп | вккрашена добродѣтелен съмысла. Параскевн прпбнаа | дво. прнбѣжнще к тебѣ прнбѣгающнмь.

Сла н ннн бо. тъже + |

Раоун са бце оупованїе вѣрны. | не невѣстнаа дво мтн Марїе. млн о на сна | своего н ба нашего чтаа.

Тво гла а. |

Постыное бывь въспнтанїе.

Неизвестен български караманлийски сборник

Маньо Стоянов

Много са особеностите и голямо е разнообразието на българската възрожденска книжнина. По тях тя се отличава както от старобългарската, така и от следосвобожденската, съвременната. Например освен с българско писмо през Възрожденската епоха се е писало и с чуждо.

Католишките духовници (българи и чужденци) писали с латиница и създали цяла литература, която обикновено наричаме павликянска. Други българи, учили само в гръцки килийни училища поради късното въвеждане и затвърдяване на българското учебно дело в Родопската област и в югозападните (македонските) краища, са писали с гръцко писмо, а някои по-образовани—и на гръцки език, и то по чисто български въпроси. Техните книги бихме могли да наречем българско-гръцка книжнина. Има и такива български книжовници, които са писали на турски език с българско или гръцко писмо. Това е т. нар. българско-караманлийска книжнина. Тук ще прибавим и българската протестантска книжнина, т. е. многобройните онези протестантски прозелитични брошури (до Освобождението над сто), писани и издавани от американските протестантски мисионери в България от 1859 г. Въпреки българския им език и писмо в тях няма нищо българско нито по произход и съдържание, нито по задачи и постижения. Тези дялове от българската възрожденска книжнина с изключение на павликянската не са още цялостно издирени и проучени.

Напоследък ни стана известен един ръкописен караманлийски сборник, писан през 1817 г. вероятно в Сливен, гдето се намери и пази в тамошната гимназия „Добри Чинтулов“ (Учителска библиотека № 1390, в Народна библиотека „Кирил и Методий“ — ксероксно копие 6/1971).

Сборникът (88 л. 8°) е изписан изцяло с гръцко писмо на български и турски език, явно от българин, и съдържа религиозни и нравствени поучения, каквито са именно караманлийските книги.

Караманлийците са, както е известно, онези групи народностни останки от някогашни жители на Балканския полуостров (българи, сърби, гърци, албанци и други), които, преселвани през византийското и особено през османското владичество в Мала Азия и Черноморското крайбрежие, забравили родния си език и заобиколени от турски говорящо население, заговорили само на турски език, но запазили християнската си православна вяра, т. е. потурчили се, без да се ислямизират, понеже не били заставяни като помаците в България да приемат исляма.[1]

[1] Срв. С. Табаков. За караманлиите и караманлийската книжнина — Изв. Истор. друж. в София, 1 (1905).

За техните християнско-битови нужди Цариградската гръцка патриаршия издавала и разпространявала книги с богослужебно и религиозно-нравоучително съдържание на турски език с гръцко писмо, което за тях било по-лесно достъпно, отколкото турско-арабското. Когато в края на XVIII и началото на XIX в. в Османската империя настъпили политически, стопански и културни промени, многобройни групи караманлийци били преселени в Тракия и по българското черноморско крайбрежие. Попаднали и между българско население, мнозина от тях научили български език и писмо. И за тях някои български възрожденски книжовници издали печатни книги на турски език с българско писмо. Такива са „Хазрети Авраамин“ (Жертва Авраамова) от йеродякон Йоаникий, Цариград, 1854, по-късно (1858) преведена и на български от Андрей п. Дойнов Робовски. Пенчо Радов през 1852 г. издава „Месребие масаллар. . .“, а Йоан Ник. Зюмбюлов през 1870 г. „Йерусалимин зияреднамеси. . .“ — и двете сбирки от християнски песни, молитви и поучителни изречения. През 1875 г. известният възрожденски печатар Димитър Паничков издава „Параклис на Богородица“ и „Молитви с църковно пение“ — и двете на турски език, но с българско писмо.

Към тези печатни българо-караманлийски книги трябва да прибавим и новооткрития сливенски ръкописен сборник. За караманлийския му характер свидетелствува освен съдържанието и произходът му. В Сливен, както изобщо в местата на изток от него към Черноморието, е имало преселени караманлийци и между тях караманлийската книжнина, ръкописна и печатна, била позната и доста разпространена. Съставителят на сборника е неизвестен — подписаният на заглавния лист Иван Савуф е бил сигурно само негов притежател — но, че е бил сливненец и го е писал в Сливен или Сливенско, говори сливенското наречие на българския му текст.[2]

В първата си част сборникът съдържа *пет дамаскински слова* и жития на светии, във втората — катехизическо поучение — всички на български език с много турски примеси (отделни изрази и цели изречения) и сбирка от арабски мъдри мисли на турски език, всичко изписано, както се каза, само с гръцко писмо. Той заслужава и изисква цялостно издаване, с което би трябвало да се заеме някой от българските ориенталисти-турколози, който обаче да познава и религиозната (гръцката и църковнославянската) книжнина, понеже караманлийските книги са все преводни от нея. Тук правим преглед на съдържанието му с характерни извадки, от които могат да се видят в българския текст народния му език, а в турския — старинните езикови форми.

Първото слово (поучение) е кратко (л. 1—4), без заглавие и начало. То в същност е откъс от поучение, който съдържа нравствени и житейско-практически наставления, извлечени от книгите на древноеврейските писатели (царе) Давид и Соломон. Например според Соломон (по книгата му „Притчи“) човек трябва да използува водата от чешмата си разумно за поливане на двора, да отбягва неблагоприятния и надменен съсед и да помни винаги, дори и на софрата, че хлябът, който яде, идва от бога и че щом хората не си знаят доброто, бог взема плодородието от земята. От Давид привежда думите му (според книгата „Псалми“) за това, как въстанали против него

[2] Българи са писали караманлийски (турски) книги и с гръцко писмо. В Народна библиотека „Кирил и Методий“ се пази един ръкописен сборник от молитви и слова от 1854г. (Гр.46) на турски и гръцки с гръцко писмо. На л.67 стои следната приписка: „Настоящият молитвеник е написан саморъчно по караманлийски с гръцки букви от Стайко Петков Толтуков в родното му село Балъкьой, Дедеагачко — Беломорска Тракия, когато е бил учител през 1854/1855 г. и ръкоположен за свещеник на 6 декември (Никулден) 1875 г., починал на 1 януарий 1906 г. в Стара Загора.

хората, които обичал, и посочва като пример неблагодарността на древните евреи към Мойсей, който ги избавил от египетското робство и в пустинята ги хранил с ангелски хляб (манна), а те забравили божиите благодеяния и не спазвали дадения им от него закон.

Следва (л. 4б—25б) житието „Светаго великомученика Евстатие новаго Йова сас жината си и сас чядата си негуви Агапиу и Теописту", известно и от други дамаскински сборници. Началото му е: Лошавината и саблазен, дету става на чиляка, благословени християни, от три работи става. Правноту е от боже докемасване (изпитване), дету докемасва бог чиляка да види дали гу обиче и на лошевината или туку на добрината. А пак фторото е куги са отдели бог от чиляка зарад некое фтесвание (съгрешение). А пак третото е куги се отдели бог дип от чиляка. То е артак (в същност) соблазен, каквото са отдели бог дип от евреите и от Юдата, оти от многото му параномия (беззаконие) и неправославие, та се отдели бог от него, та ни му соса (стигна) дету стори толкози зло, ами отиди та са и обеси сам сиси. . ."

След увода, в който е разказан и примерът на библейския многострадален Йов, следва житието на Плакида (Евстатий), пълководец на римския император Траян (98—117), който станал християнин, след като при лов попаднал на елен, между чиито рога имало кръст. Заради това бил изгонен от армията и при заточението си изгубил жената си и двете си момчета, но заради храбростта и доброто си отнасяне към войниците трябвало отново да бъде възстановен в предишното си положение, като междувременно се намерили изгубените членове на семейството му. При следващия император Адриан поради упоритото си държане за християнската вяра той загинал мъченически заедно с жена си и децата си.

Следващето слово (л. 26а—54б) е озаглавено „От Дамаскина слово за фторо пришествие Христово и за Антихриста как ще да са пуроди". То също е известно, има и българско печатно издание „Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова" в превод на Йоаким Кърчовски (1814). Навярно заради него целият сборник е озаглавен „Тази книга да я думят апукалипши", което заглавие ние изоставихме, понеже не отговаря на съдържанието на целия сборник.

Текстът му на много места се отличава от текста на други негови преписи, например в Тихонравовския дамаскин. Той започва така: „Чювайте, благословени християни, тойзи лажлив и нечестивий Антихрист ще да са породи от една мома курва, та са струваши, та я имаха хората еврейска мома чиста и почтена и умна и от добар род. И ни ще да са пуроди като дявол, ами ще да са роди като чиляк... Ама Антихрист имаши сичкуту си тело като чиляк, ама сарцето му дяволску и сичката работа дяволска струваши, ама никой гу не виждаши. Каквоту Йоан Дамаскин речи: И той ще да са обрежи по осми ден каквото и Христос и той ще да [събере] ученици млогу при него, дето ще ги збере каквоту и Христос, и нему щат да слугуват каквото той ще."

Словото завършва с призив към слушателите: „Ами да сторим добро и да похарижими ут каквоту имами, ут малку малку, а от млогу млогу, да пригледами сирумаси и да увидем патник ф кащата си и чюжденци и абанджии да ги убичами и да ги имами като братя, оти щем синца да излезим пред страшноту садовищи и болери и сирумаси пред господа бога."

На л. 54б—62б е разказано също познатото по много преписи житие на св. Харалампи, озаглавено по гръцки *Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Χαραλάμπους*, пострадал по времето на римския император Септимий Север (195—211). То завършва с предсмъртната молба на св. Харалампи към бога: „Моле са на царството ти да ми сториш тас радос. На коету месту са намери малку ут липсануту ми [мощите ми] и на куету ма селу празнуват и ма пучитат, да ни

стани там никоги глад, нито панукла, дету са зове чюма, та да ни умират хората ут нивидену, нито от лош чиляк, ами да е мир и здрави и душюспасение и да е млогу житу и вину и маслу и друга потреба, дету требува. И койту има на ума си маката ми, та да ма пуминува да му ни умират [в] уловите, нито други му дубитак, нито душята му никое зло да ни пати. . .“ След него на л. 63 е прибавен кратък разказ за св. Нифон — какво виждал в черква по време на литургия.

Страниците л.63б — 82а са заети от *катехизическо поучение,* озаглавено „Касечяк написан катехисис. Тази реч кажи на каситкучу поучение убажданиту, дето е длажен секи христенин да го знай и да гу носи на ума си, защо койту са вика христенин, а тейзи хурати не знай, та е кату един дубитак, оти кога гу попита някой, а той седи та малчи и дига рамене ни знай какво да риче, а онзи, дету пита, той най-напред парвуту му питани той кажи.“ Изложението е в обичайната катехизическа форма на „питания“ и „ответи“ на брой 31.

В първите шест се посочват основните истини на християнската вяра, като се перифразират отделните членове от Символа на вярата. Седмото питане е: „Каква файда имаш от християнската вяра за твоето живеени?“ и се отговаря, че основното задължение на християнина, по което той се отличава от „хайваните“, е да обича бога и да изпълнява християнските си задължения. Следва изяснение на тези задължения: кръщаването (питане — ответ VIII), причестяването „за кво са ти комкваш“ (IX), изповедта (X) и изпълняването на църковните правила и за небесните награди (XI и XII).

Тринадесетото питане е: „Стига ли туку едно вярвани без добри работи? и отговорът е: „Вяра без добри дела е мъртва, каквоту е тело биз душя.“ Добрите дела са в изпълняването на десетте божи заповеди, дадени чрез Мойсей. Следва (до края на катехизиса) тяхното обяснение, като още в началото при изброяването им се изтъква, че смисълът им е в това „дето е рекал Христос на светое евангелие: Каквоту не убичаш ти да струват вам человеците, тай не струвайти и вия на тях. Сичката правина варзана и ут тази хурата.“

При обяснението на отделните заповеди се дават конкретни практически наставления, а при някои се разглеждат и допълнителни въпроси из църковната практика и вероучение. Например при първата заповед се обяснява, че светиите се почитат не „каквоту самаго бога, ами като божи угодници, оти са молат на бога и нас да спаси“. Иконите трябвало да се почитат „като божие лице, като гледами на тях сас учите си, а сас ума си да мислим какво и господ струвал заради нас“.

При наставленията за правилното християнско прекарване на неделната почивка (IV заповед) е прибавено „И от всекакво мрасно грешени да са вардиш, а най-млогу да се вардиш ут пианство да не си укаляш душята, каквоту видим [да правят] някои си.“ Петата заповед изисква да почитаме не само баща си и майка си, но „и чюрбаджиите, дето даржят градски служби хизмети секи, подиря пастири духовници и учители, дето ни учят на книга, на занаят или други, дето залягат да ни сторат някой добро или дето са стари человеци и тиа искат да са почитат и пак секигу человека да убичеш като себе си“. Родителите от своя страна са длъжни да научат детето си „да работи като да можи да реди и да даржи каща и дом и сас хората да е добря и да го нагледват да не са сбира сас лошеви деца другари . . . и да не хортуват нещо грозну и мрасну, или да сторуват нещу напред децата си да не научават и тия празни или срамни хурати“. При това те трябва да ги учат „помлогу сас кротос, сас колайлак, не дип сас зурикиня, ами сас умиление“.

За децата се казва „Рожбити са длъжни млогу да убичет бащите си и майкити си и млогу да им се срамет и да ги почитат, та чи и кога им са прикара да устареат или да засирумашеят и тии хубаву да ги хранат и млогу рахатлак да им струват на тях."

За отношенията между мъжа и жената в семейството се дават следните наставления: „Мажя е длажен да убиче своята си жена сас кротос според ума ѝ и куги му нещо пузбарка, а той с разум да я изправя. . . то да я варди сас весело сарце и да ни е има като за робине, ами да я има за своя вярна помощница. А жената и длажна да убиче и да почита свое си маж и да гледа най-напред да си укурдиса некниа табихет сас ступанина си на табихете му и куги гу види, чи е нещу кахарлиф, а тя сас блага душя да му приносе кахара. Ако ли и хитра, а тя можи и да гу пуразгувори. Блажя на таквази жена, дето слугува на ступанина си по божи заповеди. Та чи и другу. Пак и двамата имат гулям борч да си вардат лиглоту чисту, нито той да се приближава ду друга, нито тя да приема другигу."

В обяснението на шестата заповед („Не убивай") е казано: „В тази заповед тварде е заповядано и своя си живот да вардиш, като да са не умориш сам си себе си, защото са вика то нещу самоубийству. И то от млогу тюрлии става — от убивани сас тюфек (оръжие), някойси са утравят, а някой пак ут настивании. Ами да си пазиш живота и здравиту като някой скап дар, дето та и дарил бог, защо кога гу изгубиш, сетня ни са стига, нито са враща вечи."

Осмата заповед, която забранява кражбата, е обяснена така: „Заръча ми бог нищетчку нито явно, нито скритом ут някугу нещу да не зема, нито изгубено коги намирам и негу да ни скривам, чюжда нива или чиир [ливада] да ни пожена или упаса или чюжда градина сас мои дубитак да ни изтрава и на чюж мюлк [имот] да са не примисвам на продавани или на купувани. Да са варда никогу да не излаже, а ут хайдутина или ут други, дето знам, чи и крадено, да го не купувам, щуту ми прудава, защото ставам барабар [съучастник] и аз сас негу и ут сирумаха нещу насила да ни земаш. А пак коги са прикара някому, та му са запали кащата, нищечку да му не скриш как [в] оси можил от оганя да утарвеш нещу, дай му гу, да ти са зарадва и тай да та убичя. Яко ти са падни нещо черковну и на някой господар нещу загубену какво да е, или макар дукату [дребна монета] даи, да гу си не скрил. Та и затуй сми длажни никоги празни да ни седим, ами да са подканями да работим, защо койту са труди да работи, той можи и челедата си да нахрани, та чи и на сироти кадар [способен] е да помогни нещу, а куготу марзи да работи, той и гладен умира."

И в десетата (последната) заповед „бог зарачя ми не туку да са паза никому нещо зло да ни стора, ами да са пазим и да не помислим за зло сас сарцето си, защо кога земи человек лошява мисал да я мисли, то не можи са упази и да ни стори грях, защо от лоши мислове млогу грехове са раждат, та зарад туй трябва, кога ни доди някоя лоша мисал, да я отфарлями от себе си".

Катехизисът завършва с няколко общи наставления за спазването на божиите заповеди и църковните задължения на християнина и след това (л.82—88) следва *сбирка от мъдри мисли и нравоучителни поговорки на турски език* — интересен документ на арабската (мюсюлманската) житейска философия. Предаваме ги с някои съкращения. Преводът им дължим на Петко Груевски, сътрудник на Ориенталския отдел в Народна библиотека „Кирил и Методий".

Да обичаме правдата от душа и за съседа да държим като за себе си.
Който се труди, осигурява спокойствието си.
Елмазът е камък, славата е в чистотата му.
Милостинята, подадена с твоята ръка, се връща към тебе.
Трябва да се отдава на бащата достойнството, а на майката уважението.
Не се надявай да видиш добро от спечеленото по нечестен път.
Ако не обичаш правдата, погубваш душата си.
Полудял си, щом клеветиш съседа си.
Безгрижната глава от празнота пропада.
Няма човек без петно, няма и такъв, който да не губи съдебно дело.
Добре е в живота този, който се уповава на господа.
Който се надява на господа, ще бъде спасен от много беди.
Щастие без труд не идва.
Безсрамният човек и от правдата не се страхува.
Иде ли пияният и лудият гледа да избяга.
Който дава милостиня от душа, спасява се от грехове.
Безупречно седи, безупречно говори, безупречно се дръж.
Малкото усилие на ума доставя спокойствие на тялото.
Бъди приятен събеседник и начумереният ще ти вярва.
Не изпадай в грехове, чистият умира щастлив.
Знай си работата, знай си храната, знай си себеподобния.
Не отбягвам състрадателния, не общувам със самодоволния.
Страхът от бога предпазва от грехове.
Неукият горделивец е като глупака.
Час напрегнат труд е радост и наслада за много години.
Смирените и кротките са обичани, грубите приятели се отбягват.
С приказки работа се не върши, с противене кесия се не пълни.
Който прави добро, прилича на елен, а който върши зло, е куче.
Който мисли за телесната си смърт, обезсмъртява душата си.
Започваш ли нещо, мисли за края му.
Който постъпва благоприлично, печели приятелство.
Който лъже, на кого ще запази доверието?
Докато дойде денят, кой знае какво ще стане.
Който говори открито, разобличава коварния враг.
Стой далече от грубостта и близо до благостта.
Неопетненият човек стои на правия път.
Редовният печели чест, а недисциплинираният буди отвращение.
Насила да увещаваш не става, а и да стане, не трае.
Само горделивият астроном може да лови дявола.
Отрязваш ли някому с готовност хляб, ще намериш и месо.
Постъпваш ли сговорчиво с родните си, значи поумнял си.
От приятелство вреда няма, а от разпри добро не излиза.
Да си знаем пътя, да държим за правото и да направим доброто.
Краят на щастието е пълен с неприятности.
Който бяга от работата, кесията му е празна.
Малкото милостиня прогонва много бели.
Работливият благоденствува, а непрокопсаникът беднее.
Човек е мил, ако държи захар на езика си.
Ако гледаш на лошо, отваряш на жената вратата.
Който се надява и се труди, притесненията му са напразни.
Насилникът пада ниско и накрай остава без последователи.
Който търси оправдание за греховете си, печели ненавист.
Избягвай блудството и стой далеч от страстта.

Стой далече от злото и упорството и не прави клопки на другите.
Известният човек със сигурните си действия предотвратява злините на лукавия.
Честността в търговията прави редовно харченето и на халвата.
Врагът ти и мравка да е, ти си знай храбростта.
Кокошката на съседа изглежда като гъска.
Ако желаеш рая, отвращавай се от греха.
Който сее пот, жъне захар.
Непоканен навън не излизай [т.е. без причина не се явявай пред хората].
Без старание до порядък в работата не се стига.
Умът е във веждите [погледа], доброто в главата.
С търпение и вяра и от киселия плод става петмез.
Добруването носи спокойствие, а образованието преднина.
Търпението е избавление.
Който дава чистосърдечно милостиня, пали ярък фенер пред себе си.
Който си служи с измама, стои в трапа на страданията.
Първо си стъкми молитвата, после почни работата.
Който не е надменен, нему и недостатъците се понасят.
Който стои без работа, става прахосник.
Капка по капка езеро става.
Делата показват какъв е човекът.
Оскърбяваш душата си, щом си несправедлив към съседа си.
Скромният и ненадменният преживява без тревоги.
Неблагодарният доброто не вижда и със спорящите не се спогажда.
Който куршум хвърля, и него куршум чака.
Неразумният и собственика изгонва от градината му.
Който очерня някого несправедливо, отива в ада.
Който питае злоба, не вижда рая.
Невярващият в бога е без душа, а завистливият е пълен с отрова.
На жена дай сабя, но не ѝ давай случай [да я употреби].
Който не върши добро е готов безчестник.
Шега без мярка не остава без кавга.
Под надзора на по-големия брат имотът се увеличава.
Наслада от живота е ухание на роза.
Ако размахваш камшика, позориш и поколението си.
С постоянство човекът се усъвършенствува, с търпение спечелва рая.
Стреляш ли, мисли за последствията.
Не отсядай там, гдето няма лекар и съдия.
Спечеленето от работата в повече подобрява облеклото.
Стопяването на тялото не е смърт за душата.
Изчезването на бог от душата е смърт за нея.
Страданията за бога спечелват удоволствия в рая.
Който идва от пакост, отива към глоба [наказание].
Мързеливият живее в немотия, състрадателният намира милост.
Врагът приятел не става, пък и да стане, не му вярвай.
Бъди справедлив към хората и по-чист от елмаза.
Алчността на очите е жестока, а желанията на стомаха са безмерни.
Да уважаваме предаността на приятеля и да се сближаваме с всеки човек.
Малка да ми е печалбата, но мирно да ми е на главата.
Заъглен камък не остава вън от строежа.
Бъди справедлив [в живота] и изкусен в работата си.

Който се дели от съседа си, заслужава упрек.

Интересите ти да бъдат възвишени и благодарен да бъдеш на този, който знае.

Който от храната си отделя и за бедните, гладен не остава.

Подхвърлен камък в разговор се разкрива в къщи.

Бъди умерен в шегите си, за да бъдат приятни и за тебе.

Щастието се ражда от знанията, но от щастието излизат и грижи.

Който се поправя от греховете, е тръгнал по пътя за рая.

Сутрешната работа не оставяй за вечерта, а вечерната не оставяй за сутринта.

Човек се познава по говоренето, а от недоизказването му [фъфленето] личи чистотата на мислите му.

Букурещ — средище на българската емиграция от първата половина на миналия век до освобождението от османско иго

Атанас Господинов

Септември 1936 година. Пътувах с влака за Букурещ, който щях да видя за първи път и където ми предстоеше да продължа образованието си. Навън — непрогледна нощ, а във вагона, сред глъчката на бъбривите пътници, придружена от монотонното притракване на колелата, с което вече бях привикнал, безброй мисли, свързани с неизвестното пред мен, не ми даваха покой. Та нали утре призори ще бъда вече в Букурещ, където ще трябва да се преборя с неизбежните трудности, за да утоля жаждата си за повече знания? Букурещ — столицата на братска Румъния, център на румънската култура, на румънските прогресивни борци за национална еманципация и дълбоки социални реформи. Букурещ — средище на най-будната българска емиграция от първата половина на миналия век до освобождението от османско иго.

Най-после — Букурещ! Северната гара. А сега накъде? Не познавам града, нямам близък, нямам познат. Беше неделен ден. Реших. От гарата право в Българското училище на „Каля Кълърашилор" № 16. Там ще намеря българските студенти, а може би и някои съграждани. В този същия ден прекрачих за първи път прага на българското училище „Кирил и Методий". Тази скромна и скъпа за всеки българин светиня!

По-късно съдбата бе отредила да свържа моя живот и дейност с това училище. В 1946 година бях назначен тук като преподавател, а след това и директор, където работих до закриването му в 1961 година.

* * *

Както е известно през време на османското потисничество част от българското население е принудено да емигрира и търси подслон в съседна Румъния. Благодарение на отзивчивостта и съчувствието, оказвани от румънските власти и от румънския народ, през втората половина на миналия век българската колония в Букурещ се развива и крепне бързо и всестранно.

През този период на кипеж огромна роля има българската революционна емиграция. При все че не е била единна, това не намалява нейната сила и влияние. Тя е начело на всички борчески прояви за национално освобождение.

Една от формите на революционната борба е широката културна дейност сред емиграцията, която по разни пътища достига до българския народ в пределите на България. Това е периодът, в който блясват светлите умове на Раковски, Каравелов, Ботев и др. Наред с издаването на някои вестници и списания се чувствува нуждата и от създаване на училище, което да разпространява българското слово сред българското общество в Букурещ. Това се налагало и от все по-засилващия се стопански обмен, от все по-укрепващите се търговски и други връзки с българите от родината, което изисква по-задълбочено усвояване на българския език.

През този период се откриват редица печатници, редактират се вестници и списания, чиито седалища са в квартала на Букурещ, намиращ се на запад от „Каля Мошилор" и най-вече по някогашната „Шося Вергулуй" (днес „Каля Кълърашилор"), където живеели много българи. Открива се читалището „Братска любов", българското училище „Кирил и Методий".

Тези паметници на възрожденското националноосвободително революционно движение на българската емиграция в Румъния представяме на читателя по начин, от който да проличи до каква степен, през кое време и с какво именно са свързани с него те. Надяваме се да бъде от полза и за все по-нарастващия брой български туристи в Румъния, проявяващи интерес към забележителностите, свързани с възрожденското и революционното движение на българската емиграция в Румъния.

Б у к у р е щ

1. Ул. „Каля Кълърашилор" № 16, бивша ул. „Вергулуй" № 6. Тук се намира сградата на българската народна църква и училище „Св. Кирил, и Методий". Помещавали са се две печатници — „Отечество" и „Знаме", а също така редакциите на в. „Отечество", издаван от Добродетелната дружина, и на в. „Знаме", издаван от Хр. Ботев, както и на сп. „Знание" и „Училище" (1870—1871). Тук са отпечатани драматизираната от Б. Манчев повест на Блъсков „Изгубена Станка" (1870), две пиеси на Д. Войников (1871) и Уставът на Ефорията (настоятелството) на българското училище.

Печатница „Отечество" функционира тук от 1.VIII.1970 г. След ликвидирането ѝ е съхранявана в избата до закупуването ѝ от Ботев през декември 1874 г. За това е съобщено във в. „Знаме": „новата редакция и администрация на вестника са на ул. „Вергулуй" 6, т.е. сегашна „Каля Кълърашилор" № 16." На 19 юни Ботев, вече успял да почисти и да пусне в действие печатницата, напечатва броя на „Знаме" от 19.VI. 1875 г.

Зданието на българското училище и църква е закупено към края на 1868 г. по инициатива на Добродетелната дружина със средства, събрани с подписка. Между дарителите първи подписва известният румънски общественик К. А. Росети, като дарява 50 жълтици: 1000 жълтици били дадени от владиката Панарет Рашев с право да живее до смъртта си в горния етаж. В една дописка във в. „Тъпан" се казва, че училището било открито на 15.IX.1869 г.

Сградата на училището и църквата, запазена досега, е двуетажна: партер и етаж. В партера има 6 стаи и хол. От хола се слиза в дълбока изба с дебели стени и сводове. Също от хола две странични стълби водят към етажа, където има 6 стаи, като в две от тях се е помещавала църквата на българската колония до 1947 г. Над входа откъм двора има следният надпис:

„Българска народна църква и училище „Св. Кирил и Методий", установени със старанието и помощта на тукашните родолюбиви българи— 1869 година — Букурещ."

През 1874—1875 учебна година тук бил назначен за учител Хр. Ботев. Още през ноември обаче той напуснал учителската длъжност в полза на своя брат Стефан, но продължил да живее тук известно време.

През 1875 г. в същото училище бива назначен като учител по румънски език Кириак Цанков, един от членовете на новия Български революционен централен комитет.

Тук Ботев се запознал с Венета, племенница на Панарет Рашев, която му става съпруга.

Около 1923—1924 г. в една от стаите в партера е живял писателят Йордан Йовков със семейството си. Както е известно, той е бил служител в Българската легация, а неговата съпруга — учителка в училището.

С известни прекъсвания училището функционира в началото с 4 слети първоначални класа, по-късно — като прогимназия до VII клас, а след 1948 г., когато преминава под ведомството на румънската държава, към него се открива и педагогическо училище, като му се дава наименованието „Румънско държавно основно и педагогическо училище „Христо Ботев" с преподаване на български език". В същата година църквата на българската колония престава да функционира и се премества в Руската църква, а след 2—3 години в румънската църква „Календеру" на ул. „Доамней". През 1957 г. завършва последният випуск на педагогическото училище и в същата година основното училище (прогимназията) се обявява за квартално училище до VIII клас включително, като секцията с преподаване на български език се ликвидира постепенно докъм 1962—1963 учебна година.

2. Ул. „Каля Мошилор" № 134 „А". През 1873 г. печатница „Свобода" на Л. Каравелов се премества в сградата на горепосочения адрес, като в началото на 1875 г. наименованието на печатницата се сменя и става печатница „Знание", а към края на същата година носи вече името Печатница „Д. В. Хранов и компания".

Тук се печатат вестници и списания: „Балкан", „Независимост", „Знание", „Училище", „Ступан", „Градинка". Сградата била построена в 1859 г.; голяма и солидна по онова време, тя била известна под името „Хан Фидуки", създадена от братя Солакови (назовавани още Солакоглу, Солакоолу), дошли от Свищов. Единият от тях е между основоположниците на Добродетелната дружина, епитроп на Българското училище и на църквата „Св. Кирил и Методий". В тази къща е живял и Панайот Хитов. Тук Ив. Вазов се е срещал с Л. Каравелов през 1875—1876 г. и пр.

Сградата е запазена. На лицевата стена, надясно от входа, има поставена паметна плоча с надпис на български и румънски език и с барелеф на Л. Каравелов.

3. Ул. „Димитрие Ончул" № 23 — бивша ул. „Румеора" № 15. Последното жилище на Хр. Ботев в Букурещ, откъдето тръгва за Гюргево, а оттам с четата си за България. Тук е живял вероятно от края на 1875 или началото на 1876 г. със семейството си: Венета, Димитър и Иванка. Адресът на къщата (ул. „Румеоара" № 15) е отбелязан в рождения акт на Иванка Ботева.

На мястото на тогавашната сграда има две сгради: едната е откъм улицата — в стил на букурещката урбанистика от края на миналия век, а другата — в дъното на двора, построена през 1909 г. Сега те са собственост на Военното окръжие на подофицерите в Букурещ. На стената откъм улицата на сегашната сграда е поставена паметна плоча с надпис на румънски и български език.

4. Ул. „Шербан вода", жилищен блок № 43, тогавашен № 117. На 22.VI. 1875 г. Ботев премества своята печатница „Знаме" от Българското училище

в сграда, намираща се на ул. „Шербан вода“ № 117. Тук се премества и редакцията на в. „Знаме“, чийто последен брой (27) излиза на 14.IX. 1875 г. Тук Хр. Ботев заедно с двамата си братя Кирил и Стефан и със Стефан Блъсков издава последните си вестници и стихосбирката „Песни и стихотворения“.

В същата къща живеят по онова време и други български революционери: Ст. Стамболов, Иван Драсов, Чобанов, Сарафов.

В течение на времето номерът на тази къща се променя на няколко пъти. Към 1957—1958 г., когато тя носи № 51, на лицевата ѝ стена бе поставена паметна плоча с барелеф на Ботев и с надпис на румънски и български език. На откриването на паметната плоча присъствуваха представители на районния народен съвет „Тудор Владимиреску“, на българското посолство в Букурещ, много български граждани, живеещи в Букурещ, и румънски граждани от български произход, а така също и група ученици и ученички на „Педагогическото училище с преподаване на български език „Хр. Ботев“, водени от пишещия тези редове.

Към 1963 г. къщата е съборена и на нейното място бе построен жилищен блок с № 43. Паметната плоча обаче не е поставена на новопостроения блок.

5. Бул. „Норд-суд“, бл.5, бивша ул. „Куза вода“ № 30 На мястото на някогашния адрес на ул. „Куза вода“ № 30 се е намирала къщата, в която е живял Г. С. Раковски, а от 17.V.1864 г. се е помещавала и редакцията на неговия вестник „Бъдущност“ („Виторул“).

През 1950 г. бе поставена паметна плоча на лицевата част на къщата, построена към началото на настоящото столетие на мястото на жилището, в което е живял Раковски, с надпис на румънски и български език; но към 1963—1964 г., поради събарянето на част от старите къщи по дясната страна ул. „Куза вода“, между които и къщата с № 30, и построяването на нови жилищни блокове, паметната плоча вече не е поставена на новопостроения жилищен блок № 5 — бул. „Норд-суд“, на мястото на някогашното жилище и редакция на Г. С. Раковски.

6. Ул. „Каля Кълърашилор“ № 43, бивша ул. „Вергулуй“ № 33 На 14.X.1871 г. тук се установява печатница „Свобода“, собственост на Любен Каравелов. В нея са напечатани 24 книги и периодически издания: „Свобода — (и „Либертатя“), „Независимост“, „Будилник“, „Знаме“, „Балкан“. Тя е служила за подслон на много български революционери. На 29.IV. 1872 г. в този дом се откриват заседанията на БРЦК, които продължават до 4 май с.г., като се избира комитет с председател Л. Каравелов, подпредседател Кириак Цанков, секретар Олимпи Панов; Васил Левски се определя за „главен апостол на цяла България, Тракия и Македония“; съставя се програма на комитета от комисия в състав: Л. Каравелов, В. Левски, Кириак Цанков, Тодор Пеев.

Къщата била съборена след Първата световна война, а на мястото ѝ е построена сегашната нова сграда.

7. Гробища „Шербан вода“ („Белу“) Тук се намира гробницата-параклис на Христо и Евлоги Георгиеви, една от най-големите и най-хубавите. Дело е на известния румънски архитект Ион Минку (1852—1912), един от основателите на румънската архитектурна школа; бронзовите скулптури от четирите ъгъла на гробницата са дело на известния румънски скулптор от немски произход Фридрих (Фриц) Щорк (1872—1942). Намира се надясно, на около 100 метра от централната алея, на „фигура 48“.

За тази гробница днес не се грижи никой.

8. Ул. „Габровени“ № 12 Тук се намира мястото на стария хан „Хан Габровени“, по-късно преименуван на хотел „Габровени“, построен от

българина Васил Георгиев (Василе Георгеску) от Габровско; след това собственост на неговия син д-р Никола Василиади, един от дейните членове на Добродетелна дружина. Този хан е свърталище на хъшовете и е най-тясно свързан с живота на българските революционери. Тук се е състояло важното разширено събрание на Българския революционен комитет през 1875 г. което избира Хр. Ботев за член на комитета. Обретенов казва в своите спомени, че събранието започнало в къщата на българския търговец Димитър Ценович, но жена му „ги изгонила". Отишли всички в хан „Габровени", където „им се дава голяма стая" и събранието продължило.

На мястото на стария хан днес се намира нова постройка, в която докъм 1950 г. се е помещавал хотел „Габровени — Универсал", а в настоящия момент е общежитие.

Запазена е телеграма, адресирана до хотел „Габровени" за революционера Димитър Горов с дата 14.V.1875 г.

Ханът носел името Габровени (Габровци) поради големия брой габровски търговци, които го посещавали по онова време; те дали това име и на самата улица.

9. Ул. „11 юни" № 2 — бивша ул. „Крайова" № 65 (по-късно наименованието на улицата се променя в „Каля Раховей", а номерът става 43; в 1943 г. адресът се променя на ул. „11 юни" № 2). Тук се е помещавала печатницата „Стара планина", основана от Д. Н. Манчов (с псевдоним Д. Веселинов) и С. С. Бобчев (с псевдоним С. Бежан), който издава в. „Стара планина" от 7 август до септември 1876 г.

От 1891 г. тук се помещавала семинарията „Нифон", а след 1944 г. държавното предприятие за производство на учебни пособия ИМД „Дидактика".

10. Ул. „Каля Раховей" № 37, бивша ул. „Каля Кройовей" № 61 Къща, която играе важна роля в революционното движение. Собственост е на д-р Атанасович, свищовлия, следвал медицина в Атина и Париж; взел докторат по медицина в Париж през 1852 г. и се установил в Букурещ. Той е един от първите професори на Висшето медицинско училище в Букурещ, основано от Карол Давила; д-р Атанасович е заемал важни длъжности в системата на здравеопазването в Румъния, сътрудничил е на първите медицински списания в Румъния. След Освобождението бил министър на културата в първото правителство на България.

Къщата на д-р Атанасович е била достъпна за всички български революционери, между които: Ив. Драсов, Драгой Попов и др.

В 1878 г. наименованието на улицата се променя в „Каля Раховей". В 1925 г. къщата била съборена, като на нейното място била построена „Палатата на Синьото кметство" (Районен народен съвет в столицата).

Тук е била редакцията на в. „България" от 18.I. 1878 г., когато се отпечатва брой 28. Оттук печатницата „България" се премества в Гюргево през юни 1878 г. През 1879 г. там се отпечатва интересна книга „Моменти из живота на княз Г. Бибеску, кандидат на трона на България".

11. Ул. „Липскани" № 25 — понастоящем седалище на „Националната банка на СРР" Тук е била печатницата „Расидеску", между 1862 и 1869 г. Тук се редактира и печата в. „Бъдущност" („Виторул"), издаван от нарочно създадено акционерно дружество с главен редактор Г. С. Раковски и с участието на Б. П. Хаждеу за румънската част. Излиза от 8 март до 14 май 1864 г. (всичко 10 броя); през същата година тук се отпечатват две книги на Г. С. Раковски, а през 1865 г. — две речи на княз Александър Йон Куза, преведени на български от Раковски. На 1.VII. 1865 г. тук се издава списание „Българска старина" също под редакцията на Г. С. Раковски. В същата сграда през септември 1876 г. се премества и печатница „Стара планина",

която печата в. „Стара планина“. От 1877 г. тя носи името на собственика си „Д. Веселинов“. През януари 1879 г. Киро Тулешков прибира тук каквото е останало от печатницата на Хр. Ботев и оттук го занася в Търново. Печатната машина на Ботев била предадена на Софийския етнографски музей.

До 1878 г. адресът е бил ул. „Немцяска“ № 2, след това става ул. „Смърдан“ № 2, където се намирал „Хан Герман“, който в 1939 г. бил съборен. На негово място е построена сградата, в която се помещава сегашната „Национална банка на СРР“, като адресът е променен в ул. „Липскани“ № 25.

12. Ул. „Интраря д-р Маркович“ № 9, бивша ул. „Интраря Росети“ № 7 — близо до парк „Чишмиджиу“. Тук се е намирала голяма сграда, известна под името хотел „Стериади“, в която се е помещавала печатницата „Ал. Андрич“; към 1870 г. тя вече е съществувала. Тук от 8 юни до 4 октомври 1872 г. е печатан в. „Свобода“, тук се издават в. „България“, „Восток“ от 1.I. до 31.III.1874 г., две повести на Л. Каравелов, една сбирка стихотворения на Ив. Вазов. На мястото на тогавашната сграда сега има нова.

13. Ул. „Св. Мина“ № 2 — тогавашен адрес ул. „Каля Вергулуй“ — покъсно ул. „Каля Кълърашилор“ № 25 Тук се помещавала редакцията на в. „Отечество“ — от 30. IV. 1871 г. Постройката е оттогава, едноетажна.

14. Ул. „Лазар“ № 3 Тук е била редакцията на в. „Народност“. от 1.V. 1868 г. до ноември 1868 г. Сградата бе двуетажна и оцеля до земетресението през 1977 г.

15. Ул. „Сънту Йон ноу“, сегашен № 11, тогавашен № 13 На това място се намирала редакцията на в. „Нова България“ след смъртта на Ботев, когато е издаван от Р. Блъсков и Ст. Стамболов (от 5.VI.1876 г. до 22.IV. 1877 г.). През това време вестникът е печатан в Гюргево.

16. Ул. „Каля мошилор“ № 168 На този адрес се намирала в началото редакцията на в. „Нова България“, издаван от Хр. Ботев. Постройката е стара и вероятно е от онова време.

17. Ул. „Ромулус“ № 38—40 В тази сграда от два корпуса се намирала редакцията на сп. „Училище“ през периода 1871—1876 г. Сградата е запазена.

18. Ул. „Габровени“ № 10 Тук е бил хотел „Трансилвания“, където често са отсядали български революционери като: Филип Тотю. Панайот Хитов, Димитър Горов, Иван Драсов. Понастоящем тук има нови сгради.

19. Ул. „30 декември“ — „Хан Манук“ или „Хотел Дачия“
По онова време най-известният хотел в Букурещ. Посещаван бил много от чужденци, между които и българи. Българските революционери са го избягвали, повече са го посещавали богатите българи. Ботев често го споменава в известните си „Писма“ от „Послание от небето“. В „Писмо II“ се казва, че тук, в Мануковия хан,“ заседавало всяка вечер настоятелството на „Братска любов“, а в „Писмо V“ цялото действие се развива в „Мохамедановия хан“, т.е. в Мануковия хан-хотел „Дачия“.

20. Ул. „Каля Кълърашилор“ № 12 — бивш адрес „Каля Вергулуй“ № 4 Тук била редакцията на в. „Отечество“ с редактори Иван Адженов и Панделн Кисимов от 17.IV. 1870 г. Сега на същия адрес има нова къща.

21. Ул. „Габровени“ № 45 (тогавашеи адрес „Габровени“ № 49) Тук била администрацията на в. „Отечество“ от 1870 г. Тогавашната сграда била на два етажа.

22. Ул. „Сборулуй“ № 5 и 5 „А“ — тогавашен адрес „Сборулуй“ 7. Тук била сградата, в която се помещавала редакцията на в. „Отечество“ — от 30.X.1870 г. до 3.IV.1871 г. Сега на това място има две нови сгради с № 5 и № 5„А“.

23. Ул. „Колцей“ № 48—тогавашният адрес бил ул. „Сфинцилор“ № 54 Тук се намирало седалището на читалище „Братска любов“ — между 1869—1870 г. Сега на това място се намира нова 3-етажна сграда.

24. Ул. „Блънари“ № 3 — тогавашен адрес „Блънари“ № 5 Тук се помещавала редакцията на в. „Народност“ с редактор Ив. Грудов, а след него Ив. Касабов — от 21.IX.1867 г. Сега на това място има голяма сграда, построена през 1883 г., в която се помещавал известният хотел „Кириази“.

25. Ул. „Блънари“ № 9 — тогавашен адрес „Блънари“ 22 Тук била редакцията на в. „Народност“ — от ноември 1868 г. до 4.V.1869 г. Сега на това място има друга сграда — 4-етажна.

26. Ул. „Скауне“ № 17 Днес на това място, намиращо се на ъгъла на бул. „Републичий“ и бул. „Хр. Ботев“, се намира сградата на бившето дружество „Астра Ромъна“. На това място се е помещавало седалището на редакцията на в. „Народност“ — от 4.V.1869 г. до края на издаването.

27. Ул. „Каля Мошилор“ № 82 Тук се намират сградите на бившите кантори на Евлоги и Христо Георгиеви. Лицевата сграда е красива и голяма за времето — двуетажна.

Галац

28. Ул. „Н. Бълческу“ № 33 Тук се намира българската църква „Св. Пантелеймон“ и сградата на Българското училище, където е поставена паметна плоча. Църквата и училището са учредени през 1860 г. За учредяването им има запазен протокол от 10.IV.1860 г.

В своите спомени Величко Попов казва: „1871 г. пролетта Ботев живееше с мене в училището в Галац, дето бях учител. През април основахме комунистически комитет. Ботев написа верую на комуната. Поздравихме телеграфически Парижката комуна и тръгнахме да основаваме бюра и в други градове, гдето оставяхме преписи от Верую.“ (Ив. Унджиев и Цв. Унджиева. Христо Ботев — живот и дело. С., 1975, с. 234—235.).

Браила

29. Бул. „Александру Йоан Куза“ № 124 В двора на бившата Българска църква през 1969 г., по повод 100-годишнината от основаването на Българската академия на науките, бе поставен мраморен блок на мястото на къщата, където се състояло събранието за учредяването на Българското книжовно дружество, днешната Българска академия на науките.

30. Пл. „Хр. Ботев“ бл. А—1 Поставена е паметна плоча на вътрешната фасада на блока, построен на мястото, където е бил Чапъровият хан.

31. В градския музей на Браила има музеен кът на Хр. Ботев.

Плоещ

32. Ул. „Яшилор“ № 9 На мястото на къщата, където е бил настанен щабът на ген. Столетов, има поставена паметна плоча с надпис. Плочата е поставена надясно от входната врата на сегашната сграда. Мястото е свързано и с връчването на Самарското знаме на Шипченския опълченски отряд, който е лагерувал и се е обучавал край Плоещ през 1877 г.

33. Ул. „Демократией“ № 2 „Дом-музей на Хаджи Продан“ — къща на известен български емигрант, заселил се в Плоещ към края на XVIII век, медникар, забогатял и добил титлата „боернаш“ (малък болярин), уча-

ствувал във въстанието на Тудор Владимиреску (1821) като един от четиримата му „капитани“ (помощници). Къщата е построена през 1785 г. от български майстори в стила на арбанашките къщи със слънце в дърворезба на тавана, много добре запазена.

Гюргево

34. На кея на пристанището е поставена паметна плоча Оттук Христо Ботев с част от четниците си се качил на параход „Радецки“; плочата е поставена през 1967 г. на лицевата страна на пристанищната сграда; написана е само на румънски език.

35. Ул. „Ленин“ № 19 Тук е редактиран и печатан в. „Нова България“ през периода след смъртта на Хр. Ботев.

Бабадаг

36. В града има бивша българска църква, в която се намират много икони от известни български иконописци, подарени на църквата от българи. В двора на църквата има надгробен камък, вероятно на един от ктиторите на църквата, със следния надпис:

„И тук ся пътниче поспри
и помен жалостен стори
над този тих и мрачен ров,
лежи тук Петър Тодоров,
у Шумен той ся е родил,
в Баба Даа се преселил,
та в деветнайсета година
от тоз на онзи свят преминал
на 6 март 1865 год.“

Тулча

37. Бивша българска църква „Св. Георги“ В нея се намират три големи икони, рисувани от Станислав Доспевски, а също и други, подарени от българи и рисувани от зографи от Тревненската школа. В двора зад църквата има голям мраморен паметник на един от ктиторите на църквата и на българското училище, построени непосредствено до църквата. В двора на църквата се намират също гробове с мраморни плочи и на други българи, ктитори на църквата.

38. Ул. „24 януари“ № 27, бивша „Чатрулуй“ № 19 Къщата, в която е живял Стефан Караджа.

39. С. Еникьой (сега с. М. Когълничану) В селото има църква (бивша балгарска) с икони, рисувани от български зографи, между които и зограф Цаню Захариев от Трявна.

По спомени на зограф Цаню Захариев през есента на 1866 г. Васил Левски е учителствувал в селото три месеца и живял в неговата квартира.

Крайова

40. Ул. „Титу Майореску“ № 8 Мястото на къщата на д-р Петър Берон, разрушена през време на Втората световна война при бомбардировка. Имало е паметна плоча, вградена до входа, със следния надпис на румънски

език: „Тук живя между 1832—1871 г. д-р Петър Берон, голям културен деятел и български патриот, който беше приятел на румънския народ".

Брашов

41. В този град, недалеч от центъра до „Черната църква", е запазена част от „Немското училище", в което е учил Васил Априлов.

В Брашов е живял и д-р Петър Берон. Тук той издал „Рибния буквар" през 1824 г., „напечатан с помощта на Антон Иванович", богат български търговец в Брашов.

Ръмникул Вълча

42. В печатницата, основана от румънския митрополит Антим Иверяну, е отпечатана първата българска книга „Неделник" на Софроний Врачански на 25.XI.1806 г.

Фокшани

43. В стария бивш затвор във Фокшани е бил затворен за няколко месеца Христо Ботев.

Турну Мъгуреле

44. Ул. „Гривица" № 27

Къщата на Данаил Попов — сътрудник на Васил Левски. От пристанището на града Ботеви четници се качили на Радецки.

Александрия

45. Ул. „Михаил Когълничану" № 100 В къщата на Ангел Репанович, кмет на града, е живял Христо Ботев три месеца през 1869 г., по данни на внука на Ангел Репанович — Димитър Репанович.

Зимница

46. Мястото на десанта на руските войски през 1877 г.

Петрошани

47. Намира се на левия бряг на Дунав. Тук, в чифлика на братя Колони, се събират четниците на Хаджи Димитровата чета и оттук тръгват за България през лятото на 1868 г.

На левия бряг на Дунав срещу Тутракан

48. Мястото, откъдето през 1867 г. тръгва за България четата на Панайот Хитов със знаменосец Васил Левски, а през 1876 г. — четата на Таню Стоянов.

Букурещ

49. В парка „Херестръу“ има бюст на Христо Ботев. Тук всяка година на 2 юни се провежда поклонение и се полагат венци от сътрудниците на посолството и техните семейства и от живеещите в Букурещ българи.

50. Ул. „Франзелари“ № 27 Тук се намира къщата, в която е живял от 1924 до 1927 г. Й. Йовков, когато е бил служител на българската легация в Букурещ. Тук написва своите „Старопланински легенди“.

Букурещ, 12.XII.1979 г.

Един ръкопис, свързан с романа „Тютюн“

Екатерина Иванова

Известно е, че Руси Генев,[1] вторият баща на Димитър Димов, при когото писателят е отрасъл от деветгодишна възраст, значително го е улеснил при създаването на романа „Тютюн“. Преди известно време в музей „Димитър Димов“ постъпи ръкописът на Руси Генев, който конкретизира представите ни в тая насока.[2] Ръкописът обхваща 44 листа, формат 21/33 см. и 21/29 см., изписани четливо с мастило и от двете страни. Използуван е добре усвоен правопис, въведен след реформата от февруари 1945 г. На страниците му са изяснени следните въпроси:

1. Устройство на склада. Описани са избата, пълначното отделение, машината за пренасяне на листата, приготвянето на тонгите, манипулационният салон и самата манипулация, депата за складиране, помощните помещения. Направен е „кратък преглед на растението за ориентация в манипулацията“. Изяснени са понятия като тафа, карантия, пул, събличане, цепене или отваряне на тонгата; дипове, майки, каваламѝ, уч-алти, учове; кюф, алабура, тарак, текерлъци, екири, истиф и редица други. Обяснена е ролята на чистачката, на събирача (събирачката), на салонния майстор, истифчията и истифчибашията.

2. Йерархия на работници. Тук се разяснява категоризирането на квалифицираните и на неквалифицираните работници и на техническия персонал, като се посочва и големината на заплатите им.

3. Манипулация. Дава се информация за манипулацията на широк пастал, разтълкувани са термините актармà и актармаджии, пазар, сарѝ.

4. Въвеждането на тонгата у нас.

5. Вълнения на работниците против тонгата.

6. Предимства на нашия търговец от тонгата.

7. Кражби на техническия ръководител:

а) при покупките
б) при приемането на тютюна
в) кражба на кантара
г) кражба при покупка на готови партиди
д) чрез подялба на комисионна

---

[1] За Руси Генев вж. по-подробно Е к. И в а н о в а. Димитър Димов в своята семейна среда. — Септември, 1973, кн. 12.

[2] Този ръкопис бе открит от колеги на Димитър Димов сред изоставени в Пловдив от писателя книги и архивни материали при окончателното му завръщане в София.

8. *Начин на покупките*

а) проучване на района

б) план на покупките

в) покупки

Сочат се средствата за постигане на по-ниски цени — убеждения с думи, използуване на лично влияние или роднински връзки, напиване с почерпушка, тайно уговаряне с производителя на известна цена при условие, че ще направят публично пазарлък на по-ниска цена, която ще се впише в договора, злоупотреба с глупостта или слабата грамотност на производителя. Изтъкват се и други машинации като заблуждаване на конкурентите, спиране на покупките, заковаване на покупките. Подчертава се ролята на ръководителя при покупките.

9. Шкартиране при приемането. Посочват се четири прийома.

10. Съкращение на манипулационните разноски. Изброяват се пет способа.

11. Трикове и надлъгвания през покупките.

12. Сделки с партиди:

а) вътрешни сделки;

б) външни продажби. Тук отделно се третира въпросът за „продажби в други държави без монополен режим".

13. Положението през 1934—1939 г. Отделено е значително място на Компенсационната сделка с Германия, на ролята на немския тютюнев концерн „Реемстма" и неговите представители Венкел и Шнур, на последиците от икономическата криза от 1930—1934 г. за тютюневата търговия в България. Към тринадесета точка са ориентирани подзаглавията „Още за шкартото" и „Няколко думи за бирника и данъците", последвани от обширни пояснения.

14. Промени от войната в пазара на тютюните.

15. Облагодетелствуване на тютюнотърговци през войната.

18[3]*. Отношение между търговци и кооперации.*

20. Беломорските и македонски тютюни. Македонски тютюни. Беломорски тютюни.

21. 22. 23. Опропастяване на едър търговец — в нормални години. През последната война.

24. Характеристика на хората от Реемстма.

След като е осветлил основните особености и тънкости в производството и търговията на тютюни у нас, Руси Генев се спира на хората, участници в тези процеси. Около 1/3 от ръкописа той е посветил на представителите на различни тютюневи среди. Специално място в богатата поредица от обрисовки е отделено на агентите на „Реемстма": Курт Венкел — завеждащ отдела „Ориенталски тютюни", граф Лерхенфелд — шеф на експертното и ревизионно бюро на „Реемстма" в България, Лудвиг Даубер — главен експерт на „Реемстма" за България, Одони — завеждащ работите на „Реемстма" в Беломорието.

25. Съперничество между двама едри търговци.

26. Пластмент на капитали в чужбина.

27. Принципи на тютюневия монопол.

28. Типове на агент-купувачи, експерти, производители и пр.

След кратки общи указания за експертите авторът пристъпва към конкретна информация за качествата, дейността и особеностите на Санде Огненски (Санде Огненеца), Кардашев (Кардаша) и Теню Андонов (Къртицата).

---

[3] Такава е номерацията в ръкописа.

После преминава към „типове тютюнотърговци". Използува същия подход. Под заглавие „Едри търговци" създава общата картина за това съсловие — разказва за произхода на неговите богатства, за връзките му с банковия капитал, за политическите партии, висшия чиновнически апарат, за създаването на мощни акционерни сдружения и пр. На този фон са обрисувани конкретните личности: Добри Кършев, Дончо Палавеев, Шаранков, Крум Чапрашиков, Таквор Такворян. Отделно Руси Генев се е спрял на „едри търговци — бивши чиновници във фирми". Тук е дал сведения за Славе Константинов, Крум Младжов, Георги Чалбуров, Георги Вулев. По-нататък прави кратко обобщение за „средна ръка търговци", като акцентира върху разликата между тях и първите две категории. За техни представители сочи Янко Вангелов, Асен Голев, Георги Липовански, Найден Стоянов. За дребните търговци предлага само обширни общи бележки. Имена се появяват отново в раздела „Селски комисионери", където след едно диференциране в три категории („типа") и обичайните общи указания фигурират характеристиките на Георги Шулев, Танчо Хаджийски, Костадин Кочев, Митко Гочев, Владо Кривия, Гочо Хрътката.

Следва заглавието „Типове работници", след което под имената Найден Пешо, Начо Пенев (Начката), Вера, Пенка, Цана са обрисувани хора с различна възраст, трудови качества, човешки особености, очевидно срещани от Руси Генев из складовете.

31.[4] *Похвати на комисионери.*

32. История на тютюневата търговия.

33. Ролята на жената в тютюневата търговия. Следват няколко разяснителни реда, общият извод от които е, че жената не е играла и не играе особена роля в търговията с тютюни.

34. Типове дребни търговци. Поясненията на Руси Генев по този пункт са се свели до характеристиката на Никола Бачев.

Трудно е да се разбере дали ръкописът свършва дотук или част от него е загубена. Ако се съди по съдържанието му, може да се заключи, че и да липсват някои страници, те са малко и не са съдържали сведения от първостепенна важност.

Един-два момента от текста на ръкописа и някои негови особености дават възможност да се опитаме с по-голяма точност да определим времето на неговото създаване.

В раздела под № 13 „Положението през 1934—1939 г.", като споменава за цените на тютюна след 9. IX. 1944 г., Руси Генев казва: „Предстои определяне на цената за реколта 1945 г. Специалната комисия се установи на цената 300—320 лева. . . От 1944 реколта продажби още няма". Справката установи, че оглеждането на една тютюнева реколта се прави през октомври, а изкупуването ѝ през март на следващата година. Комисията за цените заседава обикновено през януари—февруари, след което тези цени се обявяват в „Държавен вестник". В бр. 68 на „Държавен вестник" от 25. III. 1946 г. е отпечатано ПМС, взето в заседанието му от 18. III. 1946 г. с протокол № 32, с което се определя авансова цена 260 лв. за 1 кг. тютюн от реколта 1945 г.

Тези данни ни насочват към началото на 1946 г. Но първият откъс от романа „Тютюн", озаглавен „Тютюнев склад", в който ясно се долавя връзката с ръкописа на Руси Генев, се е появил в бр. 2 на „Литературен фронт" през 1946 г. В първото издание на романа той е напечатан от с. 30 до с. 36. Тези няколко десетки начални страници са могли да бъдат написани не по-късно от декември 1945 г. Към месец декември, като най-вероятен за създа-

[4] № 30 нелогично е поставен при заглавието „Трети тип комисионери".

ването на началните страници на третия роман на Димитър Димов, ни ориентира и предположението, че през септември—октомври 1945 г. той вече ще да е завършил романа „Осъдени души“, който е отпечатан най-вероятно през ноември същата година. Следователно Руси Генев е започнал своята работа поне един месец по-рано, и то съвсем целесъобразно — с въпроса „Устройство на склада“, който на първо време е интересувал Димов. Ако приемем един нормален срок за извършената от него работа, третираният на л. 14 в ръкописа проблем „Положението през 1934—1939 г.“ може естествено да се отнесе към първите дни на 1946 г. При такова темпо ръкописът е могъл да бъде приключен през лятото на 1946 г., преди заминаването на Димитър Димов за Пловдив.

За това, че Руси Генев е предназначил ръкописа за непосредствен наръчник на Димитър Димов при работата му над романа „Тютюн“, определено говорят редица моменти в него.

Някои въпроси, срещу които стоят бележките „обяснено“, „прибавка към казаното по-горе“, „отговорено“ („Трикове и надлъгвания при покупките“, „Похвати на комисионери“, „История на тютюневата търговия“) или заглавия като „Ролята на жената в тютюневата търговия“ подсказват, че е работено по набелязана съвместно с Димитър Димов тематика.

Целият текст има целенасочен разяснителен характер. Той оставя убеждението, че очертаните проблеми са били предварително подробно, многократно и дълго разисквани в семейна обстановка, че съзряването на интереса към тях се е преплитал тясно с постепенното оформяне замисъла на романа, че ръкописът е заключителна фаза на един процес, който предопределя характера и до голяма степен стойността на тази творба. Той ще да е бил предназначен за непосредствено използуване от Димитър Димов в хода на творческата му работа или в отсъствие на Руси Генев. Много вероятно е необходимостта от него да е възникнала във връзка с перспективата Димитър Димов да замине за Пловдив.[5]

Всичко това е наложило своя отпечатък върху стила. Изложението е сбито, кратко и ясно, резюмирано. Подбрано е най-съществено, най-характерното, най-показателното. Ръководно начало е стремежът към конкретност и нагледност. Като описва количката, в която се събират отсетите тютюневи листа например, Руси Генев определя така големината ѝ — „колкото нашата кушетка, но с 20—25 см. по-висока“.

Познавайки широтата и сложността на третираната материя обаче, авторът се безспокои от стесняване на кръгозора. Затова се стреми да обогати представите на Димитър Димов, като прилага към някои от поясненията си допълнителни текстове — предимно документи, с които е разполагал. Така например срещу т. 27 — „Принципи на тютюневия монопол“, е отбелязал: „Ще се помъча да намеря един от сегашните проекти“. В началния текст към т. 18 — „Отношения между търговци и кооперации“, пък четем: „Това е един много обширен въпрос. Прилагат се отделни бележки от 68 с., от които може би ще може да се вземе нещо“. Тези „бележки“, които са намерени при разглеждания ръкопис, представляват по всяка вероятност копие, получено посредством индиго, от служебен доклад, написан на ръка от Руси Генев по някакъв повод преди 1945 г. (правописът не е съобразен с реформата от тази година). Той носи заглавие „Българските тютюневи кооперации“ и обхваща въпросите: „Цел и задачи“, „Как схванаха задачата си кооперациите и как я изпълниха“, „Резултати и вероятни последици“, „Доверие към клиенти и про-

[5] Е к. И в а н о в а. Димитър Димов в град Пловдив. — Септември, 1975, кн.11.

изводители", „Приемане на тютюните", „Манипулация", „Надниците на работниците", „Продажби".

Едни от най-любопитните моменти в записките на Руси Генев са различните указания, свързани с художественото битие на някои от героите на бъдещия роман. Когато посочва какви възможности за кражби използуват техническите ръководители при приемането на тютюна, той прави следното предположение, поставено в скоби: „Борис може да присъствува на приемането, като тегли балите поединично на кантара и попълва марките им, а крадеца-техник да преглежда тютюните, да определя шкартото и да попълва приемателната бележка. Понеже шкартирането става публично и не без кавги, Борис си отбелязва тайно, или ако му се удаде веднага случай, от кочана на оригиналните приемателни бележки шкартираното количество от всеки максул, което сверява впоследствие с изплащателните разписки, когато е натоварен например да им състави списък или пък се домогва до този списък, който е изготвен от друг. Спиридонов може да прескочи до селото и да се убеди в кражбата от приемателната бележка на производителя". Името на Спиридонов се споменава още на два пъти в непосредствено следващия текст, вплетено в обясненията към въпросите „Кражба при покупка на готови партиди" и „Кражба чрез подялба на комисионна".

Като е имал пред вид някои от пътищата за „опропастяване на едър търговец през последната война", които е трябвало да бъдат изтъкнати в романа чрез конкретен образ, Руси Генев съветва: „Но това трябва да стане скоро след вихреното настъпление на германците в Русия през 1941 г. — след първите шумни победи, богатата плячка от десетки хиляди оръдия и други трофеи, хилядите унищожени самолети, завладяване на множество индустриални градове и пр. — с една дума в оня момент, когато цареше общото непоколебимо убеждение у нас, даже и между приятелите на Русия, че нейното окончателно поражение е неизбежно и недалечно". Изяснявайки пак този въпрос, той пише: „Изоставянето на беломорските тютюни също по начало не може да стане причина за опропастяване, защото държавата е поела стопроцентова гаранция за тях срещу военния риск. Това опропастяване обаче не е изключено при една обективна невъзможност на държавата да изпълни задължението си и заплати стойността на тютюните, колкото и да желае да направи това. И това обстоятелство, струва ми се, има голямо значение като психологическа предпоставка за самоубийството на Борис, независимо от всички други негови мрачни мисли след нахлуването у нас на руските войски, арестуването на някои големци — негови приятели, а може би и сподвижници, с които е имал общи грехове, началните действия на Народния съд, перспективите на затвора, конфискации и пр."

Посочените примери съвсем ясно показват, че когато Руси Генев е пристъпвал към изработването на един писмен справочник за своя син, замисълът на романа като цяло и в отделни подробности е готов, пристъпено е и към неговото осъществяване. Много ценно доказателство за това са и характеристиките на българи и немци, за много от които се знае, че са станали първообрази на популярни герои от романа. Нещо повече, последният цитиран пасаж е единственото засега документирано свидетелство за съществени промени, направени в първоначалния замисъл на романа. По този повод проф. Н. Несторов споделя: „В първия вариант на „Тютюн", с който Димов излезе като концепция и много скоро след това го преосмисли, Борис и Павел трябваше да се срещнат след Девети септември и Борис трябваше да преживее онова, което беше преживял най-малкият брат Стефан. Павел трябваше да постъпи спрямо Борис (разбира се, от други подбуди) така, както Борис беше постъпил спрямо Стефан. Аз бях за този вариант. Не помня защо Димов се

отказа от него. Какъв беше вариантът за Ирина? Изживяла смъртта на Динко, почувствувала нравствената сила на Павел, тя се връща в живота. Димов виждаше тези два опорни психологически пункта, за да върне Ирина в лекарската професия, да защити у нея ума, силата и очарованието. Тук не можех да се съглася с него, бях против това спасяване на Ирина. Решението му да я убие му струваше консумацията на много кафе и тютюн."

Върху ръкописа са оставени следи — доказателства, че е бил използуван от Димитър Димов. Ръкописни бележки той не е правил, с изключение на имената Ф. Гайер, Прайбиш, Цинбауер, които е записал в отвесен ред в средата на горното празно поле на първата страница. Използувал е метода на подчертаване — с молив или с мастило (по-светло от мастилото на Руси Генев), без това да означава някаква система. Подчертаванията са направени или хоризонтално под редовете, или от лявата страна на текста посредством отвесни линии и знак, подобен на римската цифра пет. Какво е отбелязал?

В разделя „Манипулация": „. . . за да увеличат печалбите си, повече от търговците *се изхитряват или да прикрият този излишек в долната част на редовните бали* (обикновено в III тонга), или да пробутат — което е порядко — с изкусни маниери *излишните шкарто бали в редовната партида*".

В текста под заглавие „Манипулация на 4 класи": „По-голямата част от търговците обаче дават значително повече експортна стока — обикновено 90—92%, а някои *мошеници достигат до 95—96%, като увеличават с това значително печалбите си.* Разликата произлиза обикновено от кражбите в кантара при приемане на тютюните от селата или пробутване на шкартото в продадената редовна партида даже и тогава, когато не му остава *достатъчно за предаване 6% за местна* консумация."

В бележките към „Същност на манипулацията": „*Ако се хвърлят в манипулацията дневно 150 селски бали от закупения район, от групата IVб на село N ще се дават 4% от тези 150 бали — или 6 бали. По същия начин се постъпва и с всички други групи. Този строг начин, с който се осигурява пълната еднородност на всички ежедневни хармани до края на манипулацията, се прилага обаче много рядко. Най-често балите се складират, без оглед на ръцете и цвета, само по села и по класи, от които се дават по горния начин ежедневните хармани. Разбира се, в случая не може да се добие ежедневно пълна еднородност на харманите и еднаквост на тонгите, но и този начин задоволява повечето от купувачите. Харманите се приготовляват от експерта или салонния майстор за всеки следующи ден. Рядко са тези от тях, които вършат това по безупречен начин. Когато приемането от селата на един и същ район става от няколко техници, субективната преценка на което относно класите, ръцете и цвета е различна, харманите ще се получат още понеоднообразни.*"

В обясненията за манипулацията на широк пастал: „Всичкия тютюн на тезгяха трябва да бъде напълно *еднороден по съдържание, цвят и големина* на листата."

В раздела „Положението през 1943—1939 г. Още за шкартото": „*Две трети от днешните търговци са излезли от средата на чиновници или комисионери на фирмите.*"

В текста към точка „Отношения между търговци и кооперации": „Едно от най-ефикасните средства за борба на търговците против кооперациите преди войната беше именно *недопущане на последните със всевъзможни средства* към директни продажби в чужбина."

В текста към подзаглавието „Македонски тютюни" от т. 20 са подчертани част от данните за д-р Биловицки, представителя на комисариата, създаден

от немците за македонските тютюни след нахлуването им в Македония, а именно: „*36—37-годишен шатен, младолик и с приятна външност, среден ръст, здрав и набит, темпераментен, подвижен и енергичен. Д-р Биловицки бе жесток, груб, безскрупулен и типичен спекулант, който използуваше всички простени и непростени средства за постигане на спекулативните си цели — включително и натиска на германския пълномощен министър в София. Сам вулгарен развратник и сводник на видни германци, когато идваха в Скопие — за да отстрани от д-вото своя добродушен и доверчив колега — члена-делегат N, в когото виждаше опасен човек за далаверите си — той му устрои в Скопие следния шантаж: предлага му младо момиче и го фотографира „другарски“ в компрометиращо положение, като изпраща на главния акционер в Берлин фотографията с гнусни и подли доноси и клевети. N бе преместен в Кавказ.*

Понеже според спогодбата между нас и германците, новоучредени чужди фирми не можеха да купуват направо от селата, а чрез доставчици-местни търговци, Биловицки постъпи тъй: чрез ходатайства и влияния успя да издействува директни покупки от селата от самото д-во „Нова Македония“ половината от определените 2 000 000 кг. за същата фирма от реколта 1941 г. Другия милион той разпредели между 5—6 местни македонци без средства при стопроцентово кредитиране, но при нищожна печалба около 2 лв. на килограм, при което обаче доставчикът подписваше към продажбата фактура за цялата стойност, включваща нормалната печалба, лъвската част от която Биловицки прибираше за себе си. Така постъпваше той и при 1942 реколта. Както е известно, 1943 реколта не можа да се изнесе поради събитията и остана в Македония при стопроцентова гаранция против военния риск от страна на държавата.

. . . .

Биловицки имаше прекрасно обзаведени апартаменти в жилищните помещения на складовете в Скопие и Прилеп. В двора на склада в последния град бе направил обграден с високи дъски басейн за къпане и малък плаж само за себе си. Жена му с детето си живееше в София. Той държеше и вилата на Жак Асеов в Бояна, където бяха се прибрали знатни германци през време на бомбардировките. Закупи в София много и скъпи мебели, платове и пр., които своевременно и благоразумно изпрати в Германия, преди още русите да стигнат до Одеса. Преди събитията той пръв от германците напусна България. Мразеше Хитлер (като отявлен австриец) и го наричаше „идиот“ — не пред германци, разбира се.“

Към т. 24 — „Характеристика на хората от Реемстма“, Димов е подчертал следните моменти в характеристиките на граф Лерхенфелд и Лудвиг Даубер:

На Лерхенфелд — „. . *висок, снажен, малко рус. . . сини очи. . . женски глас. . . обръща внимание на облеклото си. По-скоро добродушен, отколкото злостен. . . Не е обаче интересен събеседник. . . Има слабост към хубави жени. . . слабост към хубави вина. . . запас от . . . шишета. . .* “.

На Даубер — „. . . *мил дебелак. . . Доверчив е като дете. . . Доказаните подлеци и хитреци обаче не понася и ги гони от себе си. . . Семейството му живее в София. . .* “.

Към т. 25 — „Съперничество между двама едри търговци“, б. „г“ — „чрез шпионаж“, изводът, който следва един примерен разговор между тютюнотърговци: „*След подобен разговор от конкурентни съображения мълвата бързо ще се разпространи и ще има хора да я доведат до ушите и на чужди клиенти. А това не е без значение: последните ще отбягват от изложения,*

макар и неоснователно, търговец, особено когато слухът е достигнал до тях от хора, в които вярват."

Към т. 25, буква „ж" — самото подзаглавие: „*Чрез доставка на неговите клиенти на по-конкурентна стока по цени или качество*".

Към т. 25, буква „з" — „Чрез спестяване и ограничаване на кредита му . . .": „например,*да се иска от банката да го притисне и поиска издължаването на задълженията, като откаже отлагането срока на падежа. . .*"

Към т. 25, буква „и", цялото пояснение: „*С интриги и влияния по политическа линия: опасен елемент за държавния строй; подбива на външния пазар качеството и цените на нашите тютюни, дава за тях неверни и вредни за страната сведения, т. е. действува като стопански вредител и пр.*"

Към заглавието „Типове тютюнотърговци", б. „а" — „Едри търговци": „Те имат широки банкерски и политически връзки в страната, *като се стараят да поддържат такива с лидерите на всички политически партии чрез запознанства, покани, чайове, покери, в които обикновено губят и пр.*".

В характеристиката на Таквор Такворян: „*. . . отличен комбинатор на партиди. . . Сам добродушен по природа, той не може да гледа непосредствено и равнодушно на мизерията. Отдалеч обаче не се сеща и не мисли за хиляди бедни производители и работници, експлоатирани жестоко от чиновниците му. В това отношение фирмата му не се ползуваше с добро име. Може да се предположи, че добросърдечието му, придружавано винаги с благородни жестове, в същност е една изкусна маскировка. . . След гуляи е силно неразположен, отпаднал и страдащ от бъбреци, затова се отдава благоразумно няколко дена на почивка. Ходи понякога на църква. . . Има голяма слабост към комплиментите, което се използува от мнозина. . .*"

Изводът от изброените примери съвпада със спомените на проф. Н. Несторов по този въпрос. „В записките на Руси Генев — свидетелствува той — Димитър Димов обръща особено внимание на търгашеските истории на търговските посредници. На тая тема сме водили много разговори, след като разбра, че съм от такъв край, където съм имал възможност да наблюдавам цялото човешко тегло на производителите на тютюна."

Подчертаните места обаче далеч не дават пълна представа за огромната стойност на това помагало за Димитър Димов. Те очевидно са маркирали само онова, което е задържало вниманието на автора в даден момент, което е отговаряло на конкретни творчески потребности. Не можем да не се съгласим с твърдението на проф. Несторов, че записките на Руси Генев „са използувани до най-малките подробности". В това ни убеждава още на пръв поглед целият поместен в тях материал. Без задълбоченото и проникновено усвояване на изложената в него богата теория и практика създаването на роман като „Тютюн" би се оказало невъзможно. Или нещо още по-очевидно. Върху страниците, където се говори за Курт Венкел (прототип на Фон Гайер) или за Крум Чапрашиков (прототип на стария Барутчиев) например ръката на Димитър Димов не е оставила никакъв знак. А те без всякакво усилие разкриват връзката между модела и неговото отражение в художествената творба. Самият роман от своя страна също сочи, че познанията на Димитър Димов, легнали в неговата основа, далеч надхвърлят записаното от Руси Генев. Необходимо е едно специално проучване, което ще установи по категоричен начин къде и как богатият жизнен материал, предоставен на Димитър Димов от Руси Генов, е намерил художествено претворяване в произведението.

Ръкописът на Руси Генев е находка от извънредно голяма важност за изследователя на Димитър Димов и по-специално на романа „Тютюн". Той разкрива облика на Руси Генев като специалист по тютюните. Показва дъл-

боките му и тънки познания по специалността и тясно свързаните с нея въпроси на икономическия и обществено-политическия живот в България, типични за времето, което отразява. Въздействува с богатия му запас от непосредствени и свежи впечатления. Респектира с един жизнен опит, присъщ на малцина. Изписаните със сигурна ръка страници свидетелстват за обективно-реалистичен и критичен поглед върху действителността, за дълбоко демократични и хуманистични принципи, за прогресивни убеждения. Те са пропити с изобличителен патос и съзнание за човешко достойнство. Техният автор се очертава като определен противник на фашистка Германия. Раздела „Промени от войната в пазара на тютюните", който е посветен на икономическата и политическата роля на Германия у нас в този период, той завършва така: „Ходовете на германците се увенчаха у нас с пълен успех преди всичко по силата на политическия натиск и военната мощ в една окупирана страна, макар да имаха външно свободен договорен характер. При това всички назначавани от царя министри през войната бяха преди всичко отявлени германофили и фактически агенти на Германия."

Поетото задължение Руси Генев е изпълнил със силно развито чувство за отговорност. Той пише само онова, което с положителност знае, като се обляга предимно на собствените си наблюдения. Непроверени данни не използува. Само на едно място, когато говори за това, че по време на Втората световна война износът ни за Германия няма покритие от съответен внос, което ни поставя в положение на нейни кредитори, посочва в забележка, че по този въпрос трябва да направи необходимата справка.

Руси Генев е работил над ръкописа с голямо увлечение. Ето защо на романа „Тютюн" той е гледал, според спомените на съвременниците, като на своя кръвна рожба.

Трудът на Руси Генев е най-добрият отговор на критиката на романа по пункта „неосведоменост на писателя". Той доказва на каква солидна основа е стъпил Димитър Димов, колко подробно и добросъвестно е изучавал една обемиста и чужда за него материя, за да проникне в дълбоката същност на личното и общественото битие на своите герои. Убеждава ни в изключителното значение, което е отдавал писателят-реалист на жизнените факти.

Произведението на Руси Генев има за нас и друга неоценима стойност. То ни помага да датираме с по-голяма увереност началния етап от създаването на „Тютюн", да уловим процесите на художественото пресъздаване у Димитър Димов, да обхванем с поглед пространството между замисъла и крайния резултат. Особен капитал в това отношение представляват направените от бащата характеристики, които синът е използувал при изграждане образите на голяма част от своите първостепенни и второстепенни герои.

Проф. Рикардо Пикио

На всеки съвременен изследовател на славянските литератури е добре познато името на проф. Рикардо Пикио — един от най-активните слависти на нашето време, допринесъл много за развитието на славистиката и българистиката в Италия и САЩ. Проф. Пикио работи в областта на славянската филология повече от три десетилетия и неговите изследвания — особено по проблемите на средновековните литератури и на сравнителното славянско литературознание — имат съществено значение за цялостното развитие на съвременната славистична наука.

Рикардо Пикио е роден на 7 септември 1923 г. в Александрия (Италия). През 1946 г. получава диплом за доктор по литература от университета в Рим, а през 1950 г. — диплом за специализация от Националния институт за живи източни езици в Париж. През 1953 г. в Италия той е удостоен с академичната степен „Свободен доцент по славянска филология", с което започва и неговият плодотворен път като университетски преподавател. През 1954—1961 г. той е доцент по руска литература в университета във Флоренция, а през 1959—1961 г. е същевременно доцент по славянска филология (сравнително проучване на средновековните славянски литератури) в уни-

верситета в Пиза. От 1961 до 1969 г. Рикардо Пикио е професор по славянска филология и полска литература в Римския университет, а от 1969 г. насам — професор по славянски езици и литератури в Йелския университет (САЩ). През 1947—1949 г. той е гост-лектор във Варшавския университет, а през 1965—1966 г. е гост-професор в Колумбийския университет (САЩ). Успоредно с преподавателската и научноизследователската си дейност проф. Пикио отделя много време за организирането на славистичните изследвания в Италия. През 1957—1968 г. той е секретар на Италианската асоциация за славянски филологии, през 1961—1968 г. е директор на Института по славянски филологии в Римския университет, като по същото време е и представител на Италия в Международния комитет на славистите. От 1954 г. проф. Рикардо Пикио е редактор-издател на авторитетния италиански славистичен годишник Ricerche Slavistiche. За заслугите си в развитието на славистиката и българистиката той е удостоен от българското правителство с орден „Кирил и Методий“ — първа степен.

Научните интереси на проф. Пикио са свързани главно с руската, полската и българската литература, както и със сравнителното славянско литературознание. Руската литература го интересува многоаспектно. Той е автор на „История на старата руска литература“ (Милано, 1959; II прераб. изд. — 1968; испанско издание в Буенос Айрес — 1972) и на книга върху разказите на Чехов (1961). Негови студии са посветени на въпроси на текстологията на староруската литература, на руската епическа песен и литературната традиция, на произведения като „Слово о полку Игореве“ и „Задонщина“ и същевременно на проблеми като „Руската романтична поезия през Пушкинската епоха“ (Slavic and East European Studies, 1971, p. 16—30), Пушкиновият „Евгений Онегин“ и др. Не по-малко значими са изследванията на Р. Пикио върху полската литература — полския барок, Кохановски, Мицкевич, полско-руските литературни връзки и др.

Още в първия том на Ricerche Slavistiche (1952) проф. Пикио публикува голяма статия върху Пенчо Славейков. По-нататък интересите му към българската литература минават през Възраждането, за да стигнат до старобългарската литература. Значителен интерес представляват няколкото му студии върху Паисий Хилендарски: „Аналите на Бароний-Скарга и Историята на Паисий Хилендарски“ (Richerche Slavistiche, III, 1954), „История славянобългарска в лингвистичния и културен контекст на Славия ортодокса“ „Ricerche Slavistiche, VI, 1958), „Славянобългаринът на Паисий“ (Ricerche Slavistiche, XIV, 1966) и др. От старобългарската литература вниманието му привличат най-вече житията на Кирил и Методий и „За буквите“ на Черноризец Храбър. На тях той се спира както в отделни публикации (Compilatione e trama narrativa nelle Vite di Constantiono e Metodio. — Ricerche Slavistiche, VIII, 1960; On textual criticism of Xrabr's Treatise. — Studies in Slavic Linguistics and Poetics in Honor of Boris O. Unbegaum. New York — London, 1968), така и в по-общите си трудове върху старославянските литератури. Тук трябва да отбележим и интересния му доклад „Ранни хуманистични тенденции в Търновската школа“ (Early Humanistic Trends in the Tûrnovo School. — In: Bulgaria: Past and Present. Columbus, Ohio, 1976).

Най-значителната част от своите научни усилия проф. Р. Пикио е насочил към сравнителното изучаване на средновековните славянски литератури и едва ли ще сгрешим, ако кажем, че в тази област са и най-забележителните му постижения. Независимо от някои спорни моменти, концепцията на Рикардо Пикио за системата на старославянските литератури и наблюденията му върху някои техни структурни особености са от изключителна важност за развитието на съвременната славистична медиевистика и разкри-

ват пред нея нови перспективи. В това отношение името му трябва да бъде поставено до това на съветския академик Д. С. Лихачов.

Старославянските литератури интересуват проф. Пикио като продукт на цялостната културна система на средновековното славянство, която той дели въз основа на вероизповедния признак на две големи подсистеми — Slavia Romana и Slavia Ortodoxa, т. е. славянските страни, свързани с римо-католическия свят, и православното славянство, свързано с Византия. Стремежът на Р. Пикио е да разкрие преди всичко характерните черти на подсистемата „Православно славянство". Той посвещава някои свои студии на самото формулиране на понятието и на изясняване на общите му съставки: O cerkiewnosłowiańskiej wpólnocie kulturalno-jezykowej (Sprawozdanie z posiedzeń Komisji oddzialu PAN w Krakowie, 1962); A proposito della Slavia ortodossa e della comunità linguistica slava ecclesiastica (Ricerche Slavistiche, XI, 1963).

Според него основните белези на „Славия ортодокса" са: 1) източноправославно християнско вероизповедание; 2) „църковнославянски" език като общ литературен език за православните славянски народи. На това в „Славия романа" съответствуват принадлежност към римо-католическото вероизповедание и латинският като официален културен език.

Тук е необходимо само едно уточнение — че по своя генезис т. нар. „църковнославянски" език е в същност старобългарският книжовен език, който наистина за голям период от време поема функцията на общ културен език за православното славянство, като тази му функция се реактуализира през XIV—XV в. в резултат от дейността на Търновската школа. (Впрочем това не отрича и самият проф. Пикио.)

Така формулираното понятие за културната система на православното славянство позволява на Р. Пикио да изследва ред общи черти на старославянските литератури, без да прибягва до други деления, каквото е например предложеното от акад. Д. С. Лихачов — „обща литература-посредница — отделни народностни литератури". Същевременно Р. Пикио не поставя знак на равенство между латинския език в „Славия романа" и книжовния език на „Славия ортодокса", отчитайки проблема за народностните езици в рамките на цялостната система на източноправославните славянски литератури (срв. например Slave ecclésiastique, Slavons et Rédactions. — In: To Honor Roman Jakobson. Vol. II. Mouton, The Hague—Paris, 1967).

Впрочем именно проблемът за езика — не в лингвистичен, а в културно-исторически аспект — във връзка с формирането и развитието на „Славия ортодокса" привлича най-вече вниманието на Р. Пикио в последните години. Той организира издаването на сборника Studi sulla questione della lingua presso gli Slavi (Roma, 1972), в който е поместена обемистата му и изключително интересна студия Questione della lingua e Slavia Cirillometodiana (p. 1—112, руско резюме на с. 112—116). На този въпрос е посветена и отделна студия в най-новата му книга: Introduction à une étude comparée de la Question de la Langue chez les Slaves (Etudes littéraires slavo-romanes. Firenze, 1978, p. 159—196).

Системата на „Славия ортодокса" интересува Р. Пикио и в своето развитие. Характерни в това отношение са статии като Prerinascimento esteugoreo e Rinascita slava ortodossa (Ricerche Slavistiche, VI, 1958) и др. Същевременно той съсредоточава вниманието си върху някои вътрешноструктурни особености на системата. Обща представа за насоките на изследване в това отношение дава докладът на Р. Пикио пред VII международен конгрес на славистите: Models and Patterns in the Literary Tradition of Medieval Orthodox Slavdom (In: American Contributions to the 7th International Congress

of Slavists. Vol. II, 1973). В него той сочи някои общи типологически единици („литературни еталони"), съществени за средновековната славянска литературна традиция. В сферата на риторическите правила Р. Пикио обръща специално внимание на „изоколическия принцип" (т. е. изотоничните структури), характеризиращи голяма част от средновековната славянска проза (преди всичко риторическата). На този проблем са посветени и няколко отделни работи на автора (The Isocolic Principle in Old Russian Prose. — In: Slavic Poetics. Essays in Honor of Kiril Taranovsky. The Hague — Paris, 1972; Strutture isocoliche e poesia slava medievale. — In: Ricerche Slavistiche, XVII—XIX, 1970—1972 etc.).

На базата на тези по-общи и по-частни проучвания върху литературната система на „Славия ортодокса" проф. Пикио базира и идеите си за едно сравнително изследване на формирането и развоя на литературните системи в „Славия романа" и „Славия ортодокса", намерили израз в две от най-новите му работи (Pour une étude comparée slavo-romane de la formation des systèmes littéraires slaves; 2) Quelques coïncidences formelles entre le prose latine de Pétrarque et les techniques littéraires des Slaves balkaniques au XIVème siècle. — In: Etudes littéraires slavo-romanes, 1978).

Трудно е да се проследи напълно многостранната и богата на идеи научна продукция на проф. Рикардо Пикио, обхващаща 5 книги, повече от 60 студии, статии и доклади, десетки рецензии и пр. Следвайки най-добрите традиции на италианската славистика, той в същото време е новатор в областта преди всичко на проучванията на славянското културно средновековие. И в Италия, и в САЩ той създаде школи, които развиват по-нататък неговите идеи и обогатяват славистиката и българистиката с ред ценни изследвания. Всичко това го нарежда сред водещите представители на съвременната славистична наука.

Красимир Станчев

През школата на сп. „Ученически подем“

Откъс от литературната анкета с Емил Манов

— Другарю Манов, началото на творческия Ви път е свързано със списанието „Ученически подем“, което през 30-те години е играло доста голяма роля в младежкия литературен живот. Във връзка с това бих искала да поговорим повече за това списание.

— Да, струва си да поговорим повече, защото то беше за всички ни цяла школа. Ако не школа за писатели, то поне за хора, които обичат литературата.

— Кога започва да излиза списанието?

— „Ученически подем“ излизаше някъде от края на 20-те години. Ние с моя приятел Михаил Величков попаднахме в него през 1935 г., когато се смени предишният главен редактор и главен, по предложение на нашата учителка по литература Анастасия Балабанова, стана Михаил Величков. Покрай него се формира една редакционна колегия на списанието от ученици, повечето — прогресивни момчета и момичета. В същност овладя го РМС. През тези три години — 36-а, 37-а, 38-а — редакционната ученическа колегия се промени доста и списанието започна да се списва в един прогресивен дух, при една добра търпимост и умно насочване от страна на нашата ръководителка Анастасия Балабанова. Тя ни беше учителка по литература, както вече ви споменах, и наша класна наставница. И между впрочем стана така, че когато нашият випуск напусна редакционната колегия, то издържа още няколко месеца и го закриха. Просто случи се така, че тъкмо в нашия випуск и малко по-късния с една-две години се намериха младежи, които обичаха литературата и сами се опитваха да пишат. Някои от тях и по-късно продължиха да поддържат тази си амбиция. Изобщо оказа се, че в това ученическо списание започнаха няколко бъдещи талантливи писатели. Почти едно поколение писатели направи първите си стъпки в това списание.

— Как подбирахте сътрудниците си? По ваш избор ли ставаше?

— Обикновено ние ги подбирахме. Понякога ни ги изпращаха учителите по литература от съответните гимназии.

— Кои влизаха в редколегията?

— В редколегията бяхме ние с Михо Величков, един ученик от класическия клас на гимназията — Любомир Йорданов, Александър Вутов-Вутимски — един изключително талантлив човек, безспорен поет още тогава, Никола Калицин, по-сетнешният виден математик. От девическите гимназии — Веселина Осиковска, Възвъзова и др. Александър Геров също. Не мога в момента всички да си припомня. По-късно влязоха и Валери Петров, Богомил Райнов, Невяна Стефанова.

— Как се списваше списанието? Какви теми подбирахте?

— Опитвахме се да засегнем почти целия културен живот. Първо, вътре имаше стихове. Всеки брой започваше със стихове. Печатаха се разкази, статии по проблемни въпроси на литературата. Даже имаше статия за новия художествен реализъм, както езоповски наричахме социалистическия реализъм. Имаше статии, посветени на театъра. Помня, че Кръстьо Мирски ни пишеше такива статии. Той, струва ми се, беше в „Звън", другото ученическо списание, което се издаваше при Трета мъжка гимназия под редакторството на Христо К. Радев, ляв земеделец, който по-късно попадна в затвора за участие в антифашистката борба. Той сега е в управата на Земеделския съюз. Маргарита Дупаринова, струва ми се, също пишеше по театралните въпроси. Тя също беше в редакцията на списание „Звън". Печатаха се още статии и рецензии върху художествени изложби, за живописта, музиката и пр.

— Богомил Нонев пише по тези въпроси.

— Да, Богомил Нонев участвуваше с такива статии и също беше в редколегията. Имахме си един художник — Найден Петков. Той ни рисуваше карикатури и помагаше при оформлението на списанието.

— Има и хумористична страница.

— Да, разбира се. Накрая имаше по една-две странички хумор. Искам обаче да ви спомена как минаваха нашите заседания на редколегията — в един активен бурен темп, с младежка заинтересованост и запалчивост, с желанието да се изкажем по всички въпроси. Това беше едно творческо кипене, включително и за хора, които нямаха намерение да пишат. Просто живеехме с огромен интерес към литературата и към идейните проблеми на онова време.

— И все пак не малка част от сътрудниците на списанието по-късно стават известни имена в нашата литература.

— Да, така се случи. Но аз ще започна подред. От нашия клас бяхме четирима души. И това беше естествено — Анастасия Балабанова все пак беше наша класна наставница. Бяхме — Михаил Величков, Никола Калицин, както ви казах, по-късно той не се изяви в литературата, но стана добър математик, малко нещо космолог, почина преди няколко години, и моя милост. Четвъртият беше един легионер, попиращ стихове, но който доста добре се приспособи към цялата атмосфера. Той между впрочем сега е актьор. Не беше лош човек. С нищо не се беше проявил като легионер, освен че носеше значката. Представител на Втора мъжка гимназия беше Александър Геров.

— Струва ми се, че още тогава той е бил поет.

— Да, беше явно даровит. И в редица отношения си беше чешит, какъвто си е и сега. Случваше се, да кажем, заседаваме в една от класните стаи и той, закъснял, влиза. Вътре — шум невъобразим, защото ние спорехме, обсъждахме, нямаше въпрос, който да не разчепкваме, изобщо — нямаше никакво мълчаливо гласуване по какъвто и да е повод. Та, влиза Геров, поглежда през очилата си, още тогава той носеше очила, и дига ръка към Михо: „Искам думата!" Михо го спира: „Чакай бе, ти още. . ." Той не го изслушва и започва: „Не знам за какво говорите, но искам да се изкажа!" Тогава всички бързахме да се изкажем. Всеки говореше, каквото го вълнува. А Геров още тогава печаташе стихове, нищо друго. Помня, че имаше едно стихотворение, което се наричаше „Плаж" и в което се казваше как слънцето маже с шоколад телата. Не беше лошо стихотворение, много образно, може би малко повлияно от имажинизма. Ние тогава, както вече стана дума, четяхме не само Смиренски и Ботев, но и такива поети като Разцветников, Красински, да не го-

ворим за пролетарските поети, Фурнаджиев. „Сватба“ някои от нас знаеха наизуст. Или стихотворението от тази стихосбирка. . . как беше. . .?

— „Пролетен вятър“?

— Да, да. „Пролетен вятър“ — „Моя майко и моя кръщелнице. . .“ Обичахме поезията на тия даровити хора, които се бяха оттеглили от движението, но нищо повече. В стиховете на мнозина от тях, включително и на Фурнаджиев, звучеше една резигнация тъкмо по отношение на тая стъпка, на това, че са се оказали в чужда среда. Естествено много близки ни бяха стихотворенията на Радевски, партийната поезия, която твърде много ни възпламеняваше.

— Да се върнем към списанието. Кого от сътрудниците още можете да споменете?

— От Трета мъжка гимназия по едно време участвуваше Веселин Андреев и още един-двама души. Вече с подробности не мога да си спомня всички. Но през списанието минаха много. Вече ви споменах за Валери Петров, с когото там за пръв път се запознахме, по-късно станахме и добри приятели. Спомням си, че когато той дойде, това беше някъде към края на 36-а, беше почнал да пише или вече беше написал поемата за папанинци и ни я прочете в редколегията. В „Ученически подем“ тя не излезе. Не съм сигурен дали не излезе в „Изкуство“ на Георги Цанев. Струва ми се, че там излезе част от тази поема.

— В „Ученически подем“ се появява и името на Богомил Райнов.

— С Богомил Райнов бяхме малко време заедно, защото той дойде към края на нашия випуск. По това време той беше още далеч от социалните проблеми. Имаше и друга среда — от прогресивни художници, които се събираха около баща му. Струва ми се, че оттам започна неговото идейно съзряване, а и нашата среда навярно изигра ролята си. Но това са вече минали неща.

— На няколко пъти споменахте за Александър Вутимски. Той според мен като личност, като талантлив поет, е неделим от творческата атмосфера на списанието. Зная, че сте били добри приятели. Какви са Вашите спомени за него от онова време?

— Действително през цялото време на гимназията с Вутимски бяхме много добри приятели. Той беше човек крайно емоционален, високо интелигентен. Беше просто „инструмент за поезия“. Живееше с поезията. Непрекъснато рецитираше стихове и непрекъснато пишеше стихове. Такъв беше Александър Вутов. По-късно стана Вутимски, когато напечата няколко неща в „Златорог“. Беше син на дребен търговец от Своге. Цялото му семейство е имало нещастието да измре от туберкулоза. Самият Сашо беше болен, и брат му Кирил също. Брат му свиреше като фаготист в Софийската филхармония. Двамата живееха на „Раковски“, недалеч от Пожарната команда.

— Казахте, че през ученическите години сте били много добри приятели. Само литературните интереси ли ви свързваха?

— Нашето приятелство с него беше по всички линии, като се почне от литературата и се свърши с идеологическите въпроси, с четенето и разговорите върху книги на класиците на марксизма, на философията.

— Единодушни ли бяхте в отношенията си към литературата или имахте спорове?

— Спорехме много, разбира се. Тогава започвахме да четем например Достоевски. Аз бях твърде непримирим към „Бесове“. Четях го и ругаех. А Сашо се отнасяше с по-голяма търпимост, търсеше там изкривените образи на времето. Онова, което го погуби, беше туберкулозата, от една страна, но и безредният живот, който почна да води в края на гимназията или малко по-късно когато беше записал филология в Университета. Започна да се увлича

от т. нар. декаденти. Ние пък тогава не търпяхме Бодлер. Не можехме да разберем, че това е друг вид протест срещу същото, срещу което и ние се борехме. Сашо започна да рецитира Верлен, Рембо. Дори ги харесваше повече от Бодлер. „Цветя на злото“ знаеше почти наизуст, и то в оригинал, на френски. Между нас започнаха безкрайни спорове за декадентите, за Вайнингер, за Ницше. Вутов заживя с мисълта, че в едно бъдещо „здраво общество“, както казваше, за него няма да има място. И това го дооби. Започна да пише крайна, свръхдекадентска поезия, изпълнена с тежки видения и отчаяние, която дори редакторът на „Златорог“ Владимир Василев не желаеше да печата. Той напечата стиховете му за „синия Искър“, спомените от детството, но другите му стихове — „Малките негърчета“, „Извратеният“ и др., останаха ненапечатани. По-късно и ние не ги включихме в стихосбирката, която се издаде. За съжаление там не влязоха и доста стихове, които имат стойност и спокойно биха могли да излязат. Отразяваха душевното му състояние, но не бяха в тая крайна форма, характерна примерно за „Извратеният“.

— В предговора Ви към неговата стихосбирка сте описали някои Ваши конкретни спомени, които много добре разкриват характера на Вутимски. . .

— Струва ми се, че не е нужно да го повтарям, но беше точно така. Даде палтото си на един нещастник, който зъзнеше, пияница навярно. А времето беше студено, дъждовно. Друг път наблюдавахме минаващите немски войски по бул. „Сливница“. Струва ми се, че това беше в началото на 41-а година, малко преди нападението над Югославия. Помня, че ние бяхме от едната страна на моста, а те минаваха по другата. Пътят беше препречен, но се виждаха добре. Минаваше главно пехота. Едни такива очукани, грозднички войници, уморени, прашни, нямащи нищо общо с фрицовете от отборните войски, които се разхождаха по нашите улици. Аз все пак ги гледах с чувство на ненавист, а Сашо искрено ги съжаляваше. Все повтаряше: „Горките, горките, гледай ги! Това са все работници, селяни!“ Тогава още бяхме склонни да мислим, че тия хора няма да направят страшните пакости, които направиха по-късно. Вутимски беше много чувствителен, състрадателен. И тази болезнена чувствителност го погуби. Започна да пише стихове за самотата си, за нощните разходки, за разговорите с уличните фенери и т. н. Много чувствителен и много нещастен човек беше.

— Не се ли опитахте да му помогнете?

— Не можехме да му помогнем. На такова нещо трудно се помага. А и компанията, в която попадна, се оказа бохемска. Една част от нашия кръг около „Звън“ и „Подем“ се отдели и образува своя приятелска компания, която се събираше в една кръчма на „6 септември“. Събираха се, пиеха, пееха, разговаряха, рецитираха стихове, но това вече ставаше в една бохемска атмосфера, породила се също като реакция на времето. Но това беше и отказ от активна борба. И Вутимски попадна тъкмо в тая атмосфера. Главната фигура там беше Антон Куманов, един умен, даровит, интересен човек, краен индивидуалист, който също се погуби с пиене, само че по-късно. Остана верен на навиците си от младините и продължи да пие безпросветно докрай. Умря преди петнадесет години от инфаркт.

— „Разминаването“ Ви с Вутимски става на идейна основа?

— Да. Той се промени твърде много и твърде болезнено. Времето на раздяла настъпи не само със завършването на гимназията, но и с настъпването на онова жестоко време — навечерието на войната, началото на войната, — което искаше от хората да решават каква позиция ще заемат, какво поведение ще изберат. Не може естествено да се предявяват към всички едни и същи изисквания. Това би било глупаво. Но в този момент именно стана и нашето разминаване.

—Между сътрудниците на списанието споменахте и Никола Калицин. И той по това време се изявява като поет?

—Да. Той също пишеше стихове. Неговата поезия отпращаше младежката му мисъл към едни позиции на мъдрец. Това бяха романтически навеи, навярно от Байрон. Имаше той едно стихотворение, в което се разказваше как се разхожда между руините на някаква крепост и размишлява върху историята на човечеството, за миналото.

—Нищо конкретно не казахте за сътрудничките от девическите гимназии. Струва ми се, че „женският" състав на списанието също е бил доста силен. Например — Весела Василева.

— Тя може би беше най-интересна, най-даровита като поетеса. Беше дъщеря на Григор Василев, политика-радикал. Тя загина при автомобилна катастрофа във Виена по време на войната. Струва ми се, че печаташе и в „Звън", и при нас. И в двете списания взимаше еднакво участие. Весела Василева. . . Нейно май че беше едно такова стихотворение: „Тази вечер в мрака син/ за теб плача, Виолин. . ." Нещо от този род. Стиховете ѝ бяха малко сантиментални. Уж сантиментални, но и хладновати. Хладновато-образни стихове, отговарящи на външността ѝ, на личността ѝ.

—В „Ученически подем" започва да пише и Невяна Стефанова, нали?

—Тя също дойде малко по-късно, заедно с Валери. Там, около списанието, се запознаха с Михо Величков и след войната успяха да се оженят. Тя също се проявяваше като даровита поетеса. Нейната поезия пък беше предметна. Имаше стихове за един двор с пране, за перачката'— образи от покрайнините. Тогава тя живееше в Лозенец. Баща ѝ имаше къща там. Той се казваше Борис Светлинов—юрист и детски писател. Между впрочем след Девети от една случка с него остана изразът: „Да поставим червеното флагче!" Защо? Защото написал човекът стихове за морето, за един кораб — детски стихове, а в съответната редакция му казали: „Това е съвсем безидейно!" И тогава той вмъква, че на кърмата на кораба се вее червено флагче. . . Невяна Стефанова и Валери Петров бяха израснали в една по-друга среда, интелигентна, културна, която беше възпитала у тях от малки вкус към литературата, към поезията, нещо, което играе голяма роля в живота на един творец.

Имаше една Сия Чешмеджиева, дъщеря на Григор Чешмеджиев, известен широк социалист на времето, единофронтовец. Тази Сия направи една глупост. Преписала един разказ от Петер Алтенберг, австрийски писател импресионист. Разказът се казваше „Барабанчикът". Тя го представи в редколегията като свой. Но, уви, случи се така, че някой от нас, не си спомням вече кой беше, имаше неговата книжка с този разказ. Видяхме го всички, прочетохме го, беше преписан дословно.

—Български превод ли имаше?

—Да. Преписала го направо от българския превод. И ние с цялата си младежка прямота и грубост я изобличихме на едно събрание. Изчерви се момичето, излезе и вече не се показа. Това е то жаждата за изява. Докъде може да доведе тя, когато моралните задръжки са по-слаби!

Имаше и една Фани Лозева, която пък пишеше хумористични разказчета, доста сносни, даже весели, но почти копираше Чудомир. Тя, разбира се, след това изобщо не се изяви, не стана литератор.

—В „Ученически подем" сътрудничи активно и Веселина Осиковска.

—Да. Тя пишеше разкази. По-късно участвува с всички нас в сборника „Прага" и след това в „Жажда". Тя се омъжи за Уилфред Бърчет след войната, един прогресивен английски журналист, който по това време беше тука, у нас. Беше по времето на култа и си спомням, че не ѝ позволяваха да

се омъжи, а после пък — не ѝ издаваха паспорт, за да замине при него, след като по някакъв начин бяха успели да сключат брак. Такива истории. Накрая успя да замине. Живяха в Китай, във Виетнам, в Москва. Тя пишеше и изпращаше кореспонденции от тези места. Печатаха ги в „Работническо дело". Беше много умен, етичен човек. Също от комунистическо семейство. По-голямата ѝ сестра беше активен участник в борбата.

Не ми е възможно да си спомня всички сътрудници на списанието. Любомир Йорданов например, сега журналист и автор на книги, тогава пишеше стихове. Участвуваше и една ученичка Възвъзова, която също пишеше. Известно време, струва ми се, участвуваше и Иван Немилников, поет от Враца и разпространител на списанието там. Почина рано, в студентските години от туберкулоза. А Христо Дорчев пък загина в Пражкото въстание в Чехословакия. Беше отишъл да учи там някакво инженерство и взел участие във въстанието. Всички не мога да си спомня.

—Как протичаше вътрешният живот на редколегията?

—Във връзка с хората вече споменах нещичко и за вътрешния живот. В редколегията царуваше пълна демокрация. Още повече, че почти всички бяхме с левичарски убеждения. Имаше и неутрални, просто добри ученици по литература, имаше и един от организацията „Отец Паисий", но той беше културно момче, тихо, скромно, никога не опониращe със злост, никога не ни направи пакост. Така че ние си говорихме съвършено спокойно по всички въпроси. Но важното беше, че съществуваше жажда за изява, за писане. Всичко, което трябваше да се отпечата, се обсъждаше доста горещо. Решаващо беше гласуването, а не главният редактор. Последна дума имаше, разбира се, Анастасия Балабанова, като учителка-ръководителка на списанието.

—Доколкото разбирам, тя ви е давала доста голяма свобода на действията.

— Това е истина. Тя се отнасяше много либерално към нас. Много рядко се намесваше в работата на редколегията. Само когато забележеше нещо по-драстично ляво. Спомням си, че трябваше да напиша статия за Гергьовден, когато ставаше парад на войските, на армията, а имаше едновременно с това и парад на инвалидите от войната. Аз написах една антивоенна статия, а тя така я редактира, че излезе патриотарска. Добре поне, че отдолу ми нямаше името. Май че беше редакционна.

—Става дума за статията Ви „Всеки би трябвало да види", нали?

—Да. Точно тази статия.

—Не е редакционна. Подписана е.

—Забравил съм. Имам няколко броя, запазени от това списание, но отдавна не съм ги разгръщал. . . Това беше началото на първите ми опити в литературното поприще. Спомням си, че и аз по едно време, под влияние на общата стихия за изява, рекох да опитам. Написах едно стихотворение за пролетта и друго — на пролетарска тема, което също мина. То започваше така: „Аз не пиша златоткани рими и небесни песни не плета. . .", в духа на поезията от 30-те години, когато отхвърляхме всякакви лирически отстъпления и признавахме само социалния елемент. Михо Величков пък имаше един разказ за Мария от Магдала. . . Какво ли не сме писали. . . Но във всичко влагахме идеологически елемент. Това бе съществените. „Ученически подем" беше списание, което в ония години свърши добра работа сред учениците.

—Какво беше отношението ви към другия печат? Към „Златорог" например?

—Към „Златорог" имахме такова отношение, каквото и цялата наша пролетарска литература. Смятахме го за списание, което печата и хубави

неща, в което печатаха и сериозни автори, но списание, в което хората се подхлъзват, и участието в него се смяташе като отстъпка, за отказ от борбата и от левите тенденции в литературата. Владимир Василев водеше идейна борба с нашите, макар че не допусна открити фашистки тенденции. Умееше много тактично да се отнася към хората, които биха му сътрудничили. Така той успя по-късно да привлече и Вутимски. За прогресивно, наше списание приемахме „Изкуство и критика" на Георги Цанев. Там печатаха Вежинов, когото познавах, Валери Петров също по-късно, Вутимски. Вежинов там напечата един разказ „Превземането на остров Мадейра". Учудвах се как Цанев го е отпечатал, защото имаше открита антиимпериалистическа тенденция. Добре беше написан. Струва ми се, че това беше първият разказ, който Цанев му напечата. С брата на Вежинов — Тихомир Гугов, бяхме в един клас.

—Въпреки несъгласието ви с идейно-естетическите позиции на „Златорог" не следяхте ли какво се печата там?

—Четяхме, разбира се. От идеен интерес. Все пак трябваше да познаваш противника. А освен това дълбоко в себе си чувствувахме, че в същност „Златорог" стои на позициите на реализма. Самият Владимир Василев беше на такива позиции. Не защищаваше декадентската литература. Той през последните години започна да се обявява по-остро срещу левия фронт. Но смятам, че да се нарече просто „апологет на буржоазията" и с това да се зачеркне „Златорог" от историята на нашата книжнина, не е правилно. Струва ми се, че ние и досега прекаляваме и взимаме неправилно отношение към един такъв факт от живота на нашата литература, какъвто е съществуването на „Златорог". Би трябвало вече да се отърсим от прекаляването и да видим какво все пак е печатано там, кои са печатали. Ами че там са печатали Емилиян Станев, Багряна, Дора Габе. . . Не можем да отхвърлим Йовков и Елин Пелин само защото са печатали в „Златорог", нито пък да обвиняваме Владимир Василев, че ги е печатал. Според мен това е една сектантска позиция, която и досега не може да се изживее.

—Легално издание на Комунистическата партия след спирането на „РЛФ" става „Кормило". Това са годините 35—36-а. Какво беше отношението ви към този вестник? Как вие, младите, го възприемахте?

—Това беше любимият ни вестник. Редовно го следяхме. Той беше орган на нашата лява литература по онова време, който обединяваше всички леви и част от демократичните писатели. Представляваше едно широко обединение в духа на димитровския курс. „РЛФ", който излизаше преди това, също следяхме, но все пак „Кормило" е останало в паметта ми като вестник, който стои на най-високото равнище на възможностите на нашата лява, пролетарска литература тогава.

—Как възприехте разрива, който настъпва в „Кормило"?

—Бяхме много неприятно изненадани от разрива между левите писатели. Не бяхме посветени във вътрешнопартийните истории, но, когато Людмил Стоянов, Георги Бакалов, Ангел Тодоров и неколцина други се отделиха в „Брод", а оттатък останаха Христо Радевски, Георги Караславов, Орлин Василев и други, за нас нямаше съмнение, че „качествениците" в същност защищават вярната линия в литературния живот, а другите остават на една сектантска позиция, самоизолират се. По-късно разбрахме, че вътрешните мотиви на този разрив не са били от литературен характер. Но цялата наша „компания" от „Подем" и „Звън", учениците и младежите, които тогава навлизаха в литературата, беше решително за „Кормило" и като идейна политика, и като творческа позиция. Спомням си, че всички въодушевено поздравихме статията на Караславов, озаглавена „Така ли е,

Георги Бакалов?“ Статията доказваше, че и най-прекрасната идея, поднесена бездарно, може да бъде компрометирана и да не повлияе никому. Вътре беше цитирано едно стихотворение на самия Георги Бакалов — „Лошо време, дявол да го вземе, вълци вият, стражарите бият.“ Караславов пи-таше кому ще повлияем с подобна поезия. Лошото беше, че фашистката власт много точно се възползува от цялата тази история. Удари секирата на едните, удари секирата и на другите и с това работата приключи. Така че тия разправии нанесоха голямо поражение на левия литературен печат. Между впрочем Радевски точно тогава написа едно от най-хубавите си стихотворения. Не мога да си го спомня точно, но беше нещо за това, как листата на царевицата, които шумят, му напомнят звън на саби от отминали битки. Нещо от тоя род. Едно много носталгично и много хубаво стихотворение. И аз понякога си мисля, колко е добре човек да преживее някакъв по-сериозен душевен трус, за да може да напише добри неща.

—Как осъществявахте по „Ваше“ време разпространението на списанието в провинцията?

—Бяхме се свързали с ремсисти от Враца, Плевен, Варна и други градове. Имахме си там свои „агенти“, разпространители. Във Варна например, струва ми се, че доста ревностно ни поддържаше Божидар Божилов, във Враца — Емил Андреев и пр.

—Говорихте много за прогресивния дух на списанието по Ваше време. Все пак имаше ли случаи на фашизиране, на открито преминаване към фашисткия лагер?

—Не. Аз не знам нито един случай на отстъпление, на оттегляне, на фашизиране, на ренегиране в най-общия смисъл на думата. Разбира се, някои се посвиха през войната, изчакваха да мине бурята, но всички в края на краищата гледаха към Москва, слушаха Радио Москва и Лондон. . . Това е съществено. Не всички, които минаха през „Ученически подем“ през този период и пишеха, станаха сетне писатели. Но всички си останаха прогресивни хора. И всеки по своему вземаше участие в антифашистката борба. А поети като Геров биваха арестувани, мъчени. . . Впрочем той е описал тия си преживявания във фантастичната си книга.

—„Неспокойно съзнание“.

—Да. Това и усили болестта му. Той имаше наченки на нея доста рано, струва ми се. Но тия преживявания са били за него решаващи.

— И един последен въпрос за списанието — къде се печаташе?

— Понеже много трудно изплащахме печатането му, намерихме един печатар в квартал „Надежда“, който имаше „американка“ в дома си и ни вземаше по-евтино. Беше приспособил една стаичка за печатница. В началото списанието се печаташе на тази „американка“, а след това той само го набираше, а го даваше да се печата на машина в друга печатница. Често му се налагаше да ни чака с парите, докато съберем сумите от нашите абонати и от продажбата на броевете. Но понякога това не ставаше, защото не успявахме да получим достатъчно и тогава всеки даваше колкото може. Спомням си, че Михо на два-три пъти залагаше нови обуща, някакво палто или някоя по-хубава дреха, за да можем да платим на печатаря. Много държахме на нашето списание, много го обичахме. А и имаше голяма полза от тези ученически списания. И в Плевен имаше нещо подобно, и във Варна. . . Те служеха на прогресивното движение в училищата, както ви казах, даваха възможност около тях да се обединят много хора.

—В същност свързали сте идеологията с литературните интереси.

—Да. Мнозина от нас гледаха на опитите за писане не толкова като на литература, колкото като на средство за агитация.

Юлия Обретенова

Димитър Димов като учен и човек

От години вече Димитър Димов не е между нас. Спомням си често за многото и най-разнообразни по тема разговори с него, в които съм се опивал от всеобхватността на познанията му, от силата на неговия интелект, от творческите върхове на вдъхновението му и едновременно с това — от мекотата и човешката доброта на замисленията му поглед, от неговия топъл, гърлен глас, от детската му наивност и непохватност в решаване на някои „практически" житейски проблеми.

Голямо и много полезно удоволствие според Шарл Бодлер е да сравняваш чертите на велик човек с творбите му.[1] Биографиите, бележките за нрава, привичките и физиката на писателите и големите творци винаги са будели оправдано любопитство.

Ние ще се опитаме да се предпазим от подобно изкушение на човешкото любопитство. Затова най-напред ще направим опит да характеризираме Димитър Димов като деец на науката, като университетски преподавател и възпитател.

Научноизследователската и преподавателската дейност бяха за Димитър Димов творческо усилие, всеотдайност на духа и морално удовлетворение. Между научната му дейност и писателското му дело съществуваше неотделима органическа връзка. Той разбираше дълбокото и универсално въздействие на науката върху общественото развитие, нейната нарастваща социална значимост и усложнената ѝ обществена роля като обективен закономерен процес. За него науката бе не само „духовно производство" на обективни познания за природата и нейните закони. В много наши разговори и срещи той ясно проявяваше своето разбиране на ролята на науката при социалистическото строителство като двигател на общественото производство, като постепенно нарастваща по значимост производителна сила. Затова заедно с методологичните проблеми Димитър Димов насочваше своето и на учениците и сътрудниците си внимание върху конкретните проблеми на приложната морфология и на сравнителната биология, с чието решаване се обслужва развитието на животновъдството в страната. Доказателство за тази конкретност в разбирането на обществено значимата роля на науката е тематиката на научната продукция, която писателят остави в творческия фонд на нашата наука.

Когато трябва да се определи точният профил на Д. Димов като учен-изследовател, трябва да се отбележат неговите специфични интереси към биологията. Той виждаше в успехите на биологичните науки разкриване на практика на обективните закони на природата, на човешкото мислене, което той често определяше като всеобщ духовен продукт на обществено развитие, перифразирайки познатата мисъл на Маркс.

[1] Ш. Бодлер. Естетически и критически съчинения. С., 1976, с. 137.

Това дълбоко, философско, гносеологично отношение към биологията е причината в центъра на научните интереси на Д. Димов да се открои проблемът за структурата и функцията на нервната клетка и на мозъчната дейност. Именно овладяването на най-съвременните методи на сребърната импрегнация при тънкия микроструктурен анализ на нервната тъкан е причината, която го довежда през 40-те години на века в световно известния институт на Рамон и Кахал в Мадрид.

Направените от него по това време публикации върху хистоструктурата на мозъка на дребните преживни животни в онтогенезата разкриват целенасочеността му като експериментатор със задълбочени научни интереси. Тези трудове са и първите по рода си публикации с приложение на метода на сребърната импрегнация в нашата биологична наука.

Димитър Димов беше избран за доцент, един от първите доценти в Агрономическия факултет на новооткрития Пловдивски университет, през 1946 г. като ръководител на Катедрата по анатомия и физиология на животните.

Това са пионерските години на изграждането на висшето образование в обновената ни родина. Възможностите в Пловдив при изграждане на една нова катедра съвсем не бяха налице, за да се продължи експерименталната работа в областта на сребърната импрегнация и мозъчните структури. Затова пък нуждите на започналото стопанско изграждане на страната налагаха да се потърси научна тематика, която да е в курс с конкретните проблеми на обществото. Димитър Димов насочва вниманието си на изследовател върху морфо-функционалната характеристика на репродуктивните органи на животните.

Заедно с първия си асистент в катедрата той започва последователна, настойчива, понякога уморителна работа в лабораторията.

Публикувани са обстоятелствени студии за тубарния кръг у овцата и млекопитаещите и за овариалния кръг у тези животни. Това са научни приноси, които разкриват морфо-функционалните особености на половия цикъл при тези животни. Тези данни са необходима информация за организацията на възпроизводствения процес и за увеличаване на поголовието на овцете в страната.

След преминаването си на работа в Зоотехническия факултет в София като професор, ръководител на Катедрата по анатомия Димов заедно със сътрудниците си от тази катедра насочва вниманието си върху морфо-функционалните структури на кожата на овцете. Разработени са цяла поредица от публикации, които дадоха необходимата научна информация за провеждането на научно обоснован селекционен процес при нашето овцевъдство, достигнало подчертани стопански успехи.

Онова, което е най-характерно за научното творчество на Д. Димов, е подчертаният методологически интерес на изследователя. В посочените дотук научни публикации, посветени на конкретни проблеми, дълбоко се открояват методологичните обобщения. Той търси диалектическата връзка на явленията и биологичните закономерности, стреми се да разкрие общите основи на саморегулацията на жизнените процеси, техния универсален механизъм. Тази типична димовска интелектуално-творческа неудовлетвореност от ограничеността на биологичния експеримент е причината той да насочи вниманието си към проблемите на гносеологията в биологията.

Резултат на огромен човешки труд, на усвояването на значима по степен и разностранност научна информация, на задълбочено и методично усвояване на класиците на марксизма-ленинизма е студията на Д. Димов „По въпроса за биологичните форми на отражението“ в Известия на Института по философия през 1954 г. Както се вижда, тя е публикувана след появата на

„Осъдени души“ и „Тютюн“, след всенародното признание на писателския талант на Д. Димов. Този удивителен и всеобхватен димовски ум и талант, както се вижда, даде на нашата наука за човешкото познание забележителна студия по един от най-кардиналните проблеми. Актуалността на редица постановки в нея се откроява и в 70-те години на нашия век, в светлината на такива постижения на биологичните науки като теорията за информацията и саморегулацията на жизнените процеси, изясняването на механизма на генома и наследствената информация и на молекулярните механизми на човешката памет. Статията на Димов за биологичните форми на отражението удивлява с мащабността на авторовите познания и дълбочината на неговите научни прозрения.

Още от първия ден на съвместната ни работа Д. Димов разкри с пълна всеотдайност цялото богатство на своя интелект и благородството на душата си. Той беше ръководителят, аз — неговият единствен асистент, и по силата на познатите ми „стари университетски закони“ следваше между нас да израсне ледената стена на предубеждението и отдалечеността. Д. Димов беше преминал сериозна университетска подготовка, той познаваше едните и другите страни на „буржоазните университетски нрави“, затова беше си избрал метода на пълната всеотдайност и духовно общуване със своя пръв сътрудник. Така още от първите дни на нашата съвместна работа той стана за мен учителят, приятелят и ученият, чийто творчески полет в науката ми е всегдашен пример и удивление.

Работейки върху идейно-философската си подготовка, Димитър Димов не изоставяше проучванията си в областта на биологията. Учейки ме да навлизам в методиката на научното изследване, той с особена грижа следеше работата ми върху методичното усвояване на съвременните постижения на биологичните науки. С една подкупваща непосредственост предявяваше ежедневна взискателност към моята работа. Този метод на ръководство даваше много бързо своите резултати и от ден на ден между нас се укрепваха отношения на безкрайна почит от моя страна към този наглед затворен в себе си човек. Така поне бях чувал по онова време в някои среди на университета да се подхвърля, че доцент Димов е прекалено стеснителен, „отчужден“, затворен в себе си.

Димитър Димов през тези години беше погълнат от колосални творчески планове, от непосилна денонощна работа. През годините 1946, 1947, 1948 той трябваше да съставя два университетски курса: по физиология и анатомия на домашните животни и по приложна зоология. Тъй като имаше много високо съзнание за отговорната мисия на университетския преподавател, работата му над съставянето на тези два курса беше съпроводена с проучване на редица наши и чуждестранни издания, периодична литература и специална книжнина. Всяка своя лекция пред студентите изписваше на четвъртинка листове, грижливо прередактираше, подчертаваше най-основните моменти с цветен молив. Така подготвен, той се появяваше в аудиторията. Той говореше, като си служеше непременно за точност с подчертаните моменти от текста на лекцията, изписваше грижливо на черната дъска с цветни тебешири таблици, графики и понятия, а в много случаи грижливо рисуваше цветни схеми на отделните органи и системи. На лекция пред студентите Димитър Димов се явяваше и в онези следвоенни години винаги изрядно облечен, приветлив, обаятелен. Студентите го обичаха, аудиторията му беше винаги пълна. През онези години студентските курсове в Агрономическия факултет на Пловдивския университет бяха твърде многобройни. По два предмета през годината Димитър Димов трябваше да провежда семестриални изпити с няколкостотин студенти. Не го чух нито веднъж да се оплаква от

това, бреме, нито пък да изгуби търпение по време на изпитите. Подчертавам това, тъй като през тези години той усилено работеше над ръкописа на романа „Тютюн“. Във връзка с това вече години наред не ми излиза от паметта колосалната трудоспособност на този изключителен човек. Само голямата заетост, както вече посочих, на един университетски преподавател беше достатъчна. Наред с нея Димитър Димов четеше художествена литература, изучаваше трудовете на класиците на марксизма, работеше упорито върху ръкописа на романа „Тютюн“ и продължаваше да попълва знанията си по френски и немски език. Пред мен са изписаните страници с наклонения му почерк със срещнати в текста на някоя френска или немска книга непознати думи и българското им значение. Те са грижливо събрани в пликове, на които е означено заглавието на книгата.

Нямаше ден, в който Димитър Димов да не отделяше време и за моята работа. Той ме насочваше търпеливо, помагаше в подготовката ми непосредствено, дружелюбно, без позата на „знаещия“ и „можещия“, а с човешката топлота на учителя, на приятеля, на големия учен и на големия човек.

Като спирам вниманието си на тези обстоятелства, искам да изтъкна непосилното напрежение, денонощния труд, колосалните интелектуални способности и голямото човешко сърце, които притежаваше Димитър Димов.

Ние, неговите ученици и близки сътрудници, винаги сме се смайвали пред титаничната му трудоспособност. Беше 1949 г., през зимата. Точно по това време той усилено, ден и нощ, работеше върху ръкописа на романа „Тютюн“. В същото време за „отмора“ подготвяше за печат лекциите си по физиология и анатомия на животните, участвуваше с писмени доклади в почти всекимесечните сбирки на семинара на професорите по диалектически материализъм, публикува две научни студии и един разказ.

Във всяко човешко дело Димитър Димов виждаше най-напред дълга, отговорността. През 1950 г. от писателските среди в София все повече се засилваше натискът върху него да напусне Пловдив, да се прибере в София — да се отдаде изцяло на писателската си дейност.

В началото на годината Димов сподели с мен тези свои тревоги. Що се отнасяше до отиването му в София, той намираше това за естествено и необходимо. Но веднага добави, че дългът му към Пловдивския университет не му позволява да го напусне, докато не подготви свой заместник. „Не са прави другарите, когато ме упрекват — добави Димов, — че съм се раздвоявал с преподавателската си работа.“ Веднага след това с твърде сериозен вид ми заяви, че не може без университетската си работа, че тя е дълбокият му корен в живота, че тя е онази страна на съществуването му, която оплодява писателското му творчество. В този разговор Димитър Димов постави задачата да мобилизирам всичките си духовни и физически сили, да се подготвя, за да се хабилитирам, та да мога да го заместя в катедрата, което ще му даде морално право да напусне Пловдивския университет. Разбира се, за да ми ускори подготовката, той вече беше уредил и едногодишната ми специализация в Прага, която се осъществи през 1950 г.

Някои страни от характера на Димитър Димов изглеждат невероятни. Тъкмо тях подчертавам. Той беше толкова чувствителен, че всяка моя младежка небрежност по отношение на времето го тревожеше, той страдаше. Спомням си подобен случай през пролетта на 1949 г. Като партиен секретар по това време на факултета се бях впуснал във всекидневната работа по материално-техническото уреждане на базата. Ремонтираха се нови помещения за катедрите, строеше се усилено факултетското опитно стопанство, комплектуваха се кадрите в различните звена на факултета.

С голяма тревога Димитър Димов констатирал, че съм изоставил работата по самоподготовката си и работата си в лабораторията. Една вечер ме повика и ми предложи да се поразходим из града. Беше една от онези незабравими априлски вечери в Пловдив, когато пролетта се усеща като вечно дихание, а градът е особено възбуден, жизнен и очарователен. Разговорът си с мен Димов започна с голямата роля на учения в тези отговорни за нашата история дни на щурма към социализма. Той говореше спокойно, интимно, дори някак си стеснително. Никога няма да забравя топлия му глас и откритото човешко сърце, с което ми сочеше верния път на системно, всекидневно, упорито дерзание!

Непретенциозен и скромен в личния си живот, Димитър Димов беше такъв и в катедрата. Когато отидох да работя през 1946 г. с него, „работният му кабинет" представляваше една голяма стая, в средата на която имаше проста дървена маса, стол, четири тухли, на които беше поставил котлон с чайник. Тази маса още се пази в Пловдив. Димитър Димов беше безпомощен да си създаде що-годе „комфорт" за работа. За една година време, благодарение на енергичното ръководство на факултета катедрата ни беше стъкмена с прилична мебелировка. Той се радваше като дете на нашите придобивки, хвалеше се за удобствата, които бяха създадени в работния му кабинет, и нямаше случай да не отправя благодарност за всичко това към мен.

Безпомощен беше Димитър Димов и срещу онези недостатъци в нашия обществен живот, които са ни твърде познати — завистта, интелигентското тщеславие, високомерие, клеветата. Тези бурени на нашата духовна нива той най-добре почувствува след излизането на романа му „Тютюн".

В разгара на „обсъжданията" Димов ми се обади по телефона силно разстроен, потиснат, огорчен. Изпратих кола и той ми дойде на гости в Пловдив. Никога дотогава не бях го виждал в такова състояние на умора и потиснатост. От нашите разговори ми стана ясно, че у него се води душевна борба за стойността на извършеното дело. Разбрах, че е непреклонен в творческите си концепции и още повече почувствувах неговото величие. Тогава ми стана напълно ясна мисълта на Луи Арагон за романа като форма за общуване с човечеството! Със своето литературно дело Димитър Димов най-пълно покрива смисъла на тези думи.

Учителят и приятелят Димитър Димов се изяви в цялата си човешка добродетел в последното ни виждане за няколко минути, две вечери преди фаталното му пътуване за Букурещ.

Позвъни ми по телефона (вече работех в София) да намина вечерта към Клуба на журналистите, за да уточни някои въпроси около конкурса за доцент на асистента му — Тодор Вълов. Видяхме се, разменихме няколко думи, оплака ми се от болки в главата и същевременно заяви, че след годишното събрание на писателите ще отиде на отмора и лечение. Това беше най-краткият ни разговор, откакто датираше нашата дружба на ученика с учителя, разговор, пълен със загриженост за преуспяването на друг негов ученик.

Трудно ми е да си представя по-непосредствена, по-чиста, по-душевна дружба от тази, която Димов ми даде. Не знам дали съм могъл с живота и труда си да му се отблагодаря приживе за това.

Иска ми се в края на моето изложение да приведа още една мисъл на Бодлер, която много точно характеризира жизнения и творчески подвиг на Димитър Димов.

„Необходимо е литературата да обнови силите си в благотворна атмосфера.

Не е далеч времето, когато ще стане ясно, че всяка литература, която отказва да върви ръка за ръка с науката и философията, е литература на

човекоубийство и самоубийство. Защото да прогониш чувството и разум означава да убиеш литературата."[2]

Тези думи са казани като че ли, за да характеризират литературното дело на Димов, което той ни остави. Това дело е непреходно, то ще вълнува грядущите поколения, защото е оплодено от научния талант и философските прозрения на автора.

Талантът на учения и експериментатора, на философа и убедения марксист-диалектик са в единство с покоряващото дарование на писателя. Ще си разреша да разкрия само един епизод от творческата лаборатория на създателя на „Тютюн". Верният метод на реализма и по-конкретно на социалистическия реализъм никога не убягваше от художника и ваятеля на типичните и пленителни образи от неговите романи.

Така беше и в онези дни и нощи на 1948 г., когато се доизвайваше художественият образ на Ирина. Този образ беше завладял съзнанието и въображението на писателя по това време. В един промеждутък на кратко съсредоточаване при чаша любим чай и вечно димяща цигара Димов ме повика в лабораторията при себе си в кабинета на ръководител на катедрата и поведе разговор за различните социални слоеве от нашия народ, взели активно участие във въоръжената антифашистка борба.

Той се спря на това, че Деветосептемврийската революция е класова, че неин гръбнак е работническата класа в съюз с трудовото селячество, че неин ръководител е БКП, но заедно с това тя носи и елемент на общонационална борба за национална независимост на страната ни. Разсъждаваше, като пушеше с удивителна страст, а погледът му беше някъде настрани, вглъбен, търсещ и трескав. Попитах го защо е тревожен — той прекъсна разсъжденията си и ме помоли да му разкажа епизода за онази моя съратница в РМС, която произхожда от много богат за нашите мащаби дом на индустриалец, но съзнателно и активно се включва в борбата на работническата класа и участвува в партизанското движение. За нея му бях вече разказвал.

Отново му припомних този епизод. Тогава той надълго ми разкри вълненията си, като ми прочете три варианта за жизнения край на Ирина. В единия от тези варианти тя — като моята съратничка — постепенно достига до правдата, прави нечовешки усилия, за да намери сили и ги намира, скъсвайки с миналото, отдавайки се с цялата си същност на народната кауза. Прочете ми тези редове — мигновено ме погледна втренчено и тутакси улови у мен учудването и недоумението, което ме обхвана от тази идея на автора. Димов разбра смущението ми, настоятелно ме помоли да го споделя. Действително изразих това, което в момента почувствувах, а именно фалша, неправдоподобността на този край на Ирина.

Дълго беше мълчанието и размисълът на Димов след тези мои думи. След това ми предложи да излезем заедно на вечеря. През време на вечерята водихме разговори по проблемите на нашите общи научни интереси и нито дума за романа.

Когато се появи на бял свят „Тютюн", всички читатели, в това число и аз, се опивахме от естетическа наслада преди всичко от жизнената правда и неотменимата логика в поведението на героите на романа.

Верният метод на учения, на убедения марксист, на мислещия философ помогнаха на Димов-писателя да разцъфтят у него „чувството и разумът", за да сътвори той непреходна във времето наша, национална, българска литература.

---

[2] Ш. Бодлер. Цит. съч., с. 119.

Н. Несторов

Спомени на Таня Будевска за К. Константинов. Писма до нея

На едно място Константин Константинов пише:

„Нашите спомени. . . Нашите спомени — какво ще ви дадат те днес? Ще възкресят ли поне една черта от образа на човека, когото не сте видели?"...

И все пак спомените за бележитите хора в нашата литературна история ни връщат във времето, в което понякога сме мечтали да бъдем. Търсенето на тези техни съвременници, които все още присъствуват във времето ни, ми даде щастливата възможност да открия една неизвестна следа. . . По различни съображения тя не е била открита нито за някогашните съвременници на Таня Будевска — Къдрева, нито за съвременните изследователи. Във в. „Литературен фронт", бр. 30 от 28 юли 1977 г., публикувах две неизвестни писма от Елин Пелин до Таня Къдрева. Оказа се, че засега те са единствените интимни писма от бележития байловец. Редовете им наистина съдържат съкровения, които са поднесени така чисто, както само големият творец би могъл да стори. Под едно от тях той собственоръчно е отбелязал: „Пазете тайната". . .

Писмата са от далечната 1914 г. Наистина ние не бихме могли да не се съобразим с желанието на Елин Пелин, ако не бе минало оттогава толкова много време. Но при опасността тези писма утре да бъдат изобщо в неизвестност, наложи се да ги публикуваме. Още повече, че те изясняват *бели петна* в живота на писателя и са ценен извор за литературната ни история.

Настоящата публикация предлага „Кратки спомени" от Таня Будевска и писмата на Константин Константинов до нея.

За това, какво искрено и дълбоко чувство таи Константин Константинов към Таня Будевска, говори един допълнително добавен ред към писмото от 21 май 1915 г., изпратено от него от Цариброд. През 1961 г. той добавя на горното бяло поле — „Октомври, 1961 — И още те обичам! К." Нека пресметнем само десетилетията и ще се убедим в трайността на неговото чувство!

Ще се въздържа от коментари по писмата до Константин Константинов, тъй като това значително ще разшири обема на публикацията. За щастие помага ми едно обстоятелство — писмата говорят сами за себе си. Съществено е, че те стават литературен факт, събрали неизразимата атмосфера на словото, сътворено от един от най-добрите му майстори — Константин Константинов. В бъдеще тези вълнуващи късове от неговата душевност не могат да не влязат и между най-доброто, което той е създал. Важното е да не забравяме едно — че всичко това, непотърсено, можеше да се превърне в пепел.

Георги Тахов

Кратки спомени

Моите литературни познанства

Трудно е да се връщаш в миналото. Трябва да оживиш хора и събития, а не знаеш откъде да започнеш. При това трябва да си искрен и откровен и да не надценяваш собственото си място сред големите сенки на времето.[1]

Завърших Рисувалното училище, но не станах художничка. Родена съм в Стара Загора в 1895 г. Когато дойдох тук, в столицата, аз бях една от първите, които отиват студентки. В Рисувалното училище ме приеха през 1913 г. За щастие още с идването си попаднах в среда от писатели и художници. Рисувалното училище завърших в 1919 г. Дойде още с мене на Чудомир бъдещата съпруга, Мария Нонова и Евгения Илиева, която по-късно се ожени и прие името Евгения Липавцева. Тя стана художник. От началото не ѝ вървеше, но по-късно почна да рисува, изхождайки от битовото, което ѝ допадна. Заедно завършихме гимназия. С Евгения Илиева ни доведе тук баща ми. Първата работа, разбира се, му беше да ни намери квартира. Когато си тръгна тате, чувам аз хазайката как вика: „Бъдете спокоен, аз ще ги науча даже и да готвят!“ И тате си замина в Стара Загора. Аз идвах да рисувам, а първите разговори бяха за готвене. В ония години това, разбира се, не ми хареса. Без много да се колебая, почуках на хазайката и ѝ казах: „Трябва да напуснем, викам, с Евгения, защото... наемът е голям!“ Пък то беше — да излезем, защото вместо да ни кара да рисуваме, тя се канеше да ни учи да готвим.

В Рисувалното училище бяха всички от „силното поколение“ на онова време — Антон Митов, Маринов, Жеко Спиридонов. През войната, в 1915 г., ни взеха училището за ранените, за болница. Рисувалното училище беше на това място, дето днес е Академията. Старата сграда и сега си стои, само че е видоизменена и разширена. Зад нея „Александър Невски“ още бе незавършен, но помня как срещах Димитър Гюдженов, когато отиваше да рисува в него. Те бяха в един курс с Никола Кожухаров — и двамата старозагорци. В същност те двамата станаха причина да дойдем тук с Евгения Илиева. По-късно Д. Гюдженов и Кожухаров заминаха за Париж, където значително по-дълго време бе третият старозагорец — Николай Лилиев. Той бе мълчалив. Когато се върна от Париж, сме приказвали за това, което е видял, но пак — накратко, лаконично. Спомени — не, но ще каже: „Много е хубаво!“ и мълчеше. Пак: „Хубаво е!“ — и отново замълчи. На гробищата го видях последния път. Това бе късно. Вече бях омъжена и родила и в 1941 г. стана нещастие със сина ми. Имахме място там, речи го вила — на пътя към Самоков. Синът ми точно бе свършил Френския колеж. Почина там. Така че последната ни среща бе в тоя тежък за мен час. Дойде пак така, тих и мълчалив, и ми изказа съболезнование. . .

Но още нещо за началото. В Стара Загора Гюдженов живееше точно срещу нас. Разбира се, често ходех да гледам как рисува. Той нарисува сестричето ми — и сега пазя тази картина — Мария, тя също почина млада, едва на 19 години. Картината ѝ в същност е първият ми спомен за живописта, може би защото изживяването ми по нея бе силно. По-нагоре споменах, че Гюдженов и Кожухаров ни накараха да кандидатствуваме в Рисувалното училище. Аз рисувах още от гимназията. А девическата гимназия, в която и моята майка е била учителка, е създадена от Анастасия Тошева. В гимна-

[1] Записът е на магнетофон. Запазен е почти напълно оригиналният разказ. Наложилата се литературна обработка е преди всичко с оглед да бъде четивен текстът.

зията имаше и химически кабинет, гимнастически салон и кабинет за рисуване. Учителят ми по рисуване се казваше Маринов. В час по рисуване той ни подканяше: „Трябва да работите!“ Остави ни например една ваза, една чиния и една ябълка и ни казва: „На вас ви позволявам да влизате в салона, когато желаете, и да работите. Да видим на коя ще бъде по-хубава рисунката!“

Имаше вътре и една каца и вътре маркуч — тогава това бяха хигиенните условия за байчовците, тези, които почистваха. Прислужниците бяха двама. Даже на единия му викахме „Голата глава“, защото нямаше коса. И аз съм пуснала водата и като излизаме — напълнило се навсякъде с вода, даже по стълбите. Сетне изчистиха, заведоха ни и при директора,разбира се. Аз си викам: „Ох, сега какво ли ще стане!“ Той ми казва: „Ами ти, какво прави там! А то, като изтекла водата, чак изпочупила прозорците по стълбите!“ Обясних какво сме правили в салона, пред ябълката, а той се усмихва: „Сега цялата да те продам — няма да стигнат парите, за да ги платиш. С едно ще се отплатиш — да рисуваш!“ Така започнаха и първите ми уроци в изкуството.

В Рисувалното училище преподавател по декорация беше Баджев. Той също настояваше да работя. Но препятствията идеха едно подир друго. Понякога от пръв поглед те изглеждат красиви, дори примамливи. По-късно, когато се ожених и детето ми стана на четири години, свекър ми сключи договор с Цариград. Той бе завършил в Петербург химия — специалност взривни вещества. Договорът бе — да изгради фабрика. Стояхме дванадесет години в Цариград. Заминахме в 1924 г. и се върнахме в 1932 г. Това бе и най-сериозната причина да прекъсна с рисуването — откъсването от средата. Там работеше Петър Младенов. Все се смеехме, че рисува калканите — т. е. отишъл е в Цариград, за да опознава калканите му. Отидох два-три пъти с него „да хвана“ и аз нещо от тях върху платната си, но не ми се хареса. Като че ли повече ми се искаше да обикалям из стариите. Те още нямаха театър, когато отидохме. И после, по наше време, направиха. Отвори се театърът и първата пиеса беше от Шекспир. Много се смяхме. Текстът беше естествено на турски — „Ромео и Жулиета“. И по турски те викат: „О, кадар гюзели кулурми!“ — „Как можеш да бъдеш толкова хубава!“

По това време имаше голяма колония от българи в Цариград, така както имаше и много гърци. Братът на моя мъж например си взе оттам една Златка. Тя е още жива, често говорим за онова време. И направиха фабриката, свърши се. Тя е на Златния рог, в дъното, една малка река тече там. Като слезеш от гарата, има един голям мост, който съединява стария град и новия. И там трябва да пуснеш един грош , за да минеш. Отдолу минават кораби и под моста отиват в Златния рог. Там е черквата „Свети Стефан“. Имаше и метох с български монахини.

Тримата братя бяха в Цариград. Единият — Каранев, химически инженер. Другият — юрист. И съпругът ми. Правеха снаряди. [2] Правеха и тези цветните ракети — „дунама“ се казва по турски. Договорът с Турция не бе случаен. Кемал паша бе първо в София, след което се връща — махка институцията на султаните, забранява харемите и сключва този договор, за да укрепи революцията. Дотогава имало друга фабрика, но съвсем негодна, поради което издействува да се отпуснат средства за предприятието. Когато бяхме там вече, той забрани и фесовете, фереджетата. . . Тогава, помня, хората тръгнаха с каскети, но ги обръщаха с козирката назад, за да не падала сянка на челата им, така, както бяха свикнали с фесовете.

---

[2] Фабриката е в помощ на тогавашните революционни събития в Турция — въпрос, за който нямаме почти никакви публикации.

* * *

Като студентки се хранехме в един ресторант срещу Славянска беседа. По стените имаше много картини. Там се събираше цялата ни компания. В нея бяха Хенри Левенсон, Подвързачов , понякога и Кремен, и още неколцина писатели и поети. Там се запознах с Елин Пелин.[3] Отиваме в ресторанта — там знаеха на коя маса сядаме, дори местата ни бяха едни и същи. Сядам аз и какво да видя — в чинийката цвете! Цвете, в дъното! Или кокиче, или някакво друго цвете. По-късно и в едно от писмата ми изпрати цветя. Дори пише в това писмо: „Не обичам вашата компания." А тя наистина беше весела, защото в нея беше и Димитър Подвързачов, а той беше извор на хумор. Подвързачов беше много находчив, не може да не се засмееш с него. Все ще каже нещо весело, което ще зарази всички на масата.

Там видях и Димчо Дебелянов. Той беше хубав младеж тогава. При първата среща видях, че седи на една маса, и Подвързачов, струва ми се, ми каза: „Това е Димчо Дебелянов."

Когато по-късно заминахме в Цариград, аз вече омъжена, Димитър Подвързачов ни дойде там на гости. Димчо вече беше убит. С Димчо Дебелянов не се познавах отблизо. Просто се срещахме по едни и същи места, виждах го да седи на някоя маса, кимваше ми и толкова. Не бях близка и с Яворов. Вестта за смъртта му обаче ни покърти. Не вярвах, че ще стори това. Малко преди смъртта му вървяхме с Хенри Левенсон по улицата, на която живееше Яворов, и Левенсон ме попита: „Искаш ли да отидем при Яворов?" Когато на 30 ноември 1913 г. стана известно, че Лора е мъртва, бе действително голямо събитие за София. Мълвеше се къде ли не, че той убил Лора. Така че когато Левенсон предложи да отидем, разбира се, веднага се съгласих: „Добре, викам му, стига да е удобно!" Левенсон бе добър негов приятел. „Хайде, вика, да се качим." И аз тогава: „Колко много искам, защото, викам, много го харесвам!" Минахме по една стълба и почукахме. Той отвори и се зарадва, вече беше полусляп, но още с отварянето Левенсон обади кой го безпокои. Прегърнаха се. Яворов беше по риза, но пипнешком отиде до масата, взе от стола сакото си и го облече.

— А пък госпожицата?

Левенсон ме представи:

— Тя е художник.

Аз викам:

— А, не съм още художник! Ако бог даде, ще стана!

— То е така — засмя се Яворов. — Когато човек не желае, става, когато желае — не става!

Те говориха, аз си мълчах. Подредбата на стаята беше най-обикновена — една маса, легло имаше и имаше един шкаф. Като че ли и сега му виждам гърба. Отиде той там. Сигурно нещо искаше да ни даде — бонбони или нещо друго. Помня го така, в гръб, как опипва. Не ми се стори много обезобразен. И добре се държеше, не да те подтиска. Здрависахме се и си отидохме. Той остана до вратата: „Идвайте, вика, идвайте!"

Когато се самоуби, беше голямо събитие! Страхотно! Страхотно беше! Вестта чух, когато бяхме в Рисувалното училище. Още бях студентка. Много страшно беше. Много. Потресе се цяла София. След като си тръгнахме от квартирата му с Левенсон, съжалявахме и двамата. . .

---

[3] Вж. публикацията ми „Две непубликувани писма на Елин Пелин"— Лит. фронт, бр.300, 1977. Писмата са адресирани до Таня Къдрева-Будевска.

С Константин Константинов се запознах на следващата година. Как стана това? Сестра му също бе студентка в Рисувалното училище — Донка Константинова. В училището бяхме приятелки с нея. Като се върнах през лятото, сполетя ме вечната студентска неволя— нямах квартира. И Донка вика: „Ела бе, Таня, у дома!“ Спях у тях две недели, докато си намеря квартира. А пък вече се познавахме с Хенри Левенсон и той каза един ден: „Намери си една приятелка, ние ще даваме под наем една стая.“ И тогава я наехме с ученичка на жената на Хенри Левенсон. Дора се казваше, Дора Пенчева. Тази наша квартира беше на ул. „Дунав“, а Константин Константинов живееше на ул. „Венелин“. Константинов свърши право. Той беше от Сливен. След като завърши, се отвори войната от 1915 г. Изпратиха го за военен съдия във Враца. Но и през това време си кореспондирахме с него. Облякоха го във военни дрехи. Аз не съм го виждала в тях. Портрет ми беше изпратил. . .

Трудно се разказва за всичко това.

Но за Константин Константинов, за него исках да разкажа. Не беше нито весел, нито сантиментален. Мълчалив беше. Пътуваше много — в Париж, във Венеция. Има едно стихотворение „Сан Марко спи. . .“. И на мен ми бе посветил едно стихотворение.

Запознахме се на един маскенбал. Оттам е и стихотворението. Тоя маскенбал беше в Казиното, 1914 г. Аз бях Пиеро. И отидохме на масата. Хенри Левенсон беше голям приятел с Константин Константинов. Запозна ни. На масата, така, той седнал. . . То беше точно, когато пуснаха една бомба в Казиното. Както танцувахме и както музика имаше и като се изгърмя, аз вече видях с очите си — носят една жена. . . И докато разберем какво става. . . Тя — Султана, на Фердинанд любовницата.

Избягахме навън. Впечатлението беше тежко. Тогава Константин Константинов предложи да излезем извън София, за да позабравим страшното, което стана. Взехме един файтон — аз, Константин Константинов, Хенри Левенсон и още някой и излязохме към четвърти километър. Но и така, разбира се, трудно можеше да се забрави историята в Казиното. Аз си бях в дрехите на Пиеро, вървяхме, приказвахме, докато все повече приближавахме града.

Така и започна нашето приятелство.

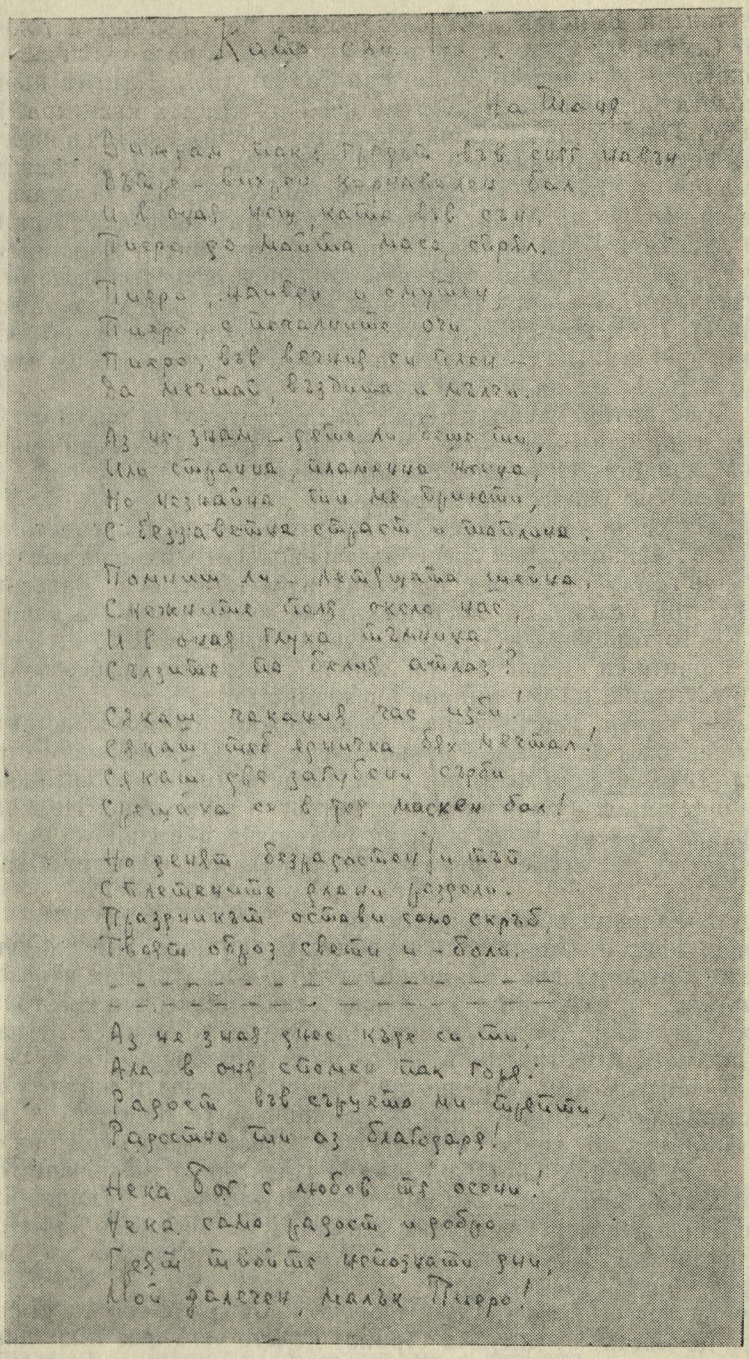
По-късно, когато завърших Рисувалното училище, отидох учителка в Хасково. Там престоях две години. Хареса ми много. Имам запазена даже снимка оттогава, в скромната учителска стая. Лицето ми се отразява и в огледалото. Там, един мой познат идва при мен и ми казва: „Ще научиш от мен нещо за Коста Константинов, но да не се изплашиш. Коста се ожени!“

Няма да описвам как съм преживяла това. Седнах и написах писмо. С много сдържана болка, което накрая завършваше: „И когато се върнем в София, срещай ме така, както си ме срещал досега!“ Това беше пак по време на войната. Аз се ожених чак 1920 г., доста след моето запознанство с него.

Големи сенки са минали през моя скромен живот — епизодични, или посъществени за самата мен — Лилиев, Димчо Дебелянов, Гео Милев, Йордан Йовков, Константин Константинов — Душечка. . . Срещата ми със слепия П. К. Яворов, преди смъртта му.

И времето беше такова пъстро, шарено. Живеехме още на „Граф Игнатиев“, близо до моста, от дясната страна, където сега още има една фурна. Помня, като изтичахме към прозореца. По улицата минаха няколко файтона, а хората викаха: „Фердинанд бяга! Фердинанд бяга!“ Като сега ги виждам тези файтони, които подскачаха по пътя към моста. Той тогава не беше каменен, беше дървен. По този мост отпътува Фердинанд.

Отиваше си едно време, идваше друго така, както се сменят годините

Факсимиле на стихотворение на К. Константинов, посветено на Таня Будевска

София. 915. II. 23.

Виждам Ви във Вашата светла стая, облегната на масата, — мълчалива и замислена; виждам хубавите разбъркани коси и погледа на замечтаните Ви очи, които тъй обичам; и мисля за Вас, мое момиче, и за себе си, — и ми е мъчно за двама ни. Днес стават тъкмо три седмици откак . . откак ний се разбрахме един друг. И сега мен ме притиска гнетящата мисъл, че това е едно невъзвратимо минало, и че, може би, ний никога вече няма да имаме тия невъзвратимо сладостни — ту нежни и тихи, ту бурни и горещи часове. О, нали, нали Вий все пак ще ме обичате мъничко? Когато съм при Вас, аз забравям всичко, което иначе ми тежи. А пък, Таня, има много работи, които ми се иска да забравям, — и аз пия Вашата усмивка като упоително, защото в нея има толкова любов, простота и нежност, за която душата ми е ненаситно жадна. Знам, че Вие ще тълкувате всяка дума тук и Ви моля да не го правите: аз пиша открито и прямо, и ми е хубаво така, сякаш държа ръката Ви в момента и Ви призовавам — в ония тихи часове, когато палят лампите.

Сега съм сам в стаята си — вън е влажната неприветна нощ, тук унилото цъкане на часовника и непрекъснатата верига на моите мисли. Това е сега, това е цялото ни бъдеще. Когато съм с Вас, аз Ви чувствувам близка, мой човек, мое момиче. Аз Ви вярвам тогава всичко, — аз и сега много Ви вярвам; и все пак ми се струва, че твърде много нещо ни дели, че ний сме съвсем чужди и че след година това ще бъде само лек спомен. Аз искам да ми пишете, че не е тъй, искам да зная, че не е тъй, — и страх ме е същевременно, — защото вашата любов ще бъде много тъжна, макар и много хубава, — защото аз съм лош човек. Аз няма да Ви говоря за себе си. На много работи аз свикнах, с много неща се примирявам, — но още много нежност се е запазила за Вас, и все пак мен ми се струва, че тя не е достатъчно. Да знайте само колко сте ми мила и как мисля за Вас! Да знайте как ми е хубаво, че Вий сте такава, именно каквато сте, а не каквато Ви мислех по-рано! И вашата обич ми се струва като дар, който не заслужавам, и тъкмо затуй още по-скъп.

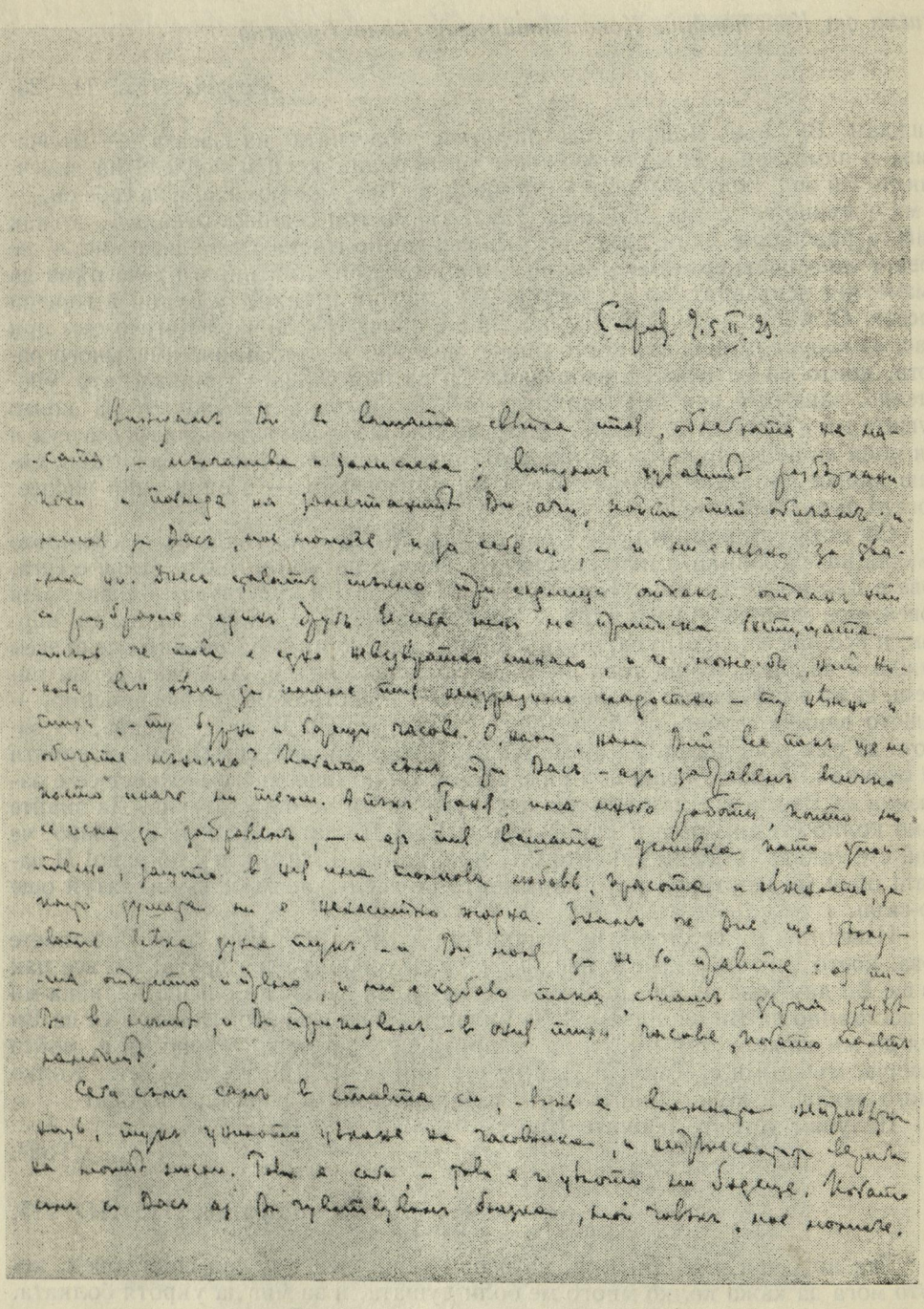
Изведнъж ми се стори, че всички тия думи са излишни, и че Вие знаете това, което Ви говоря, че у нас *мислите* си говорят една друга. Но все пак аз ще Ви дам това писмо. Мен ми се иска да Ви зарадвам с нещо, — иска ми се постоянно да Ви зарадвам, — а никак не зная с какво. Иска ми се да Ви чуя да ми кажете „и-и-и-х“ и да се притиснете до мене. Мъчно ми е, мойто момиче, мъчно ми е, Таня, а Вий не сте при мене, и няма да бъдете. Колко много любов, и колко много скръб са преплетени в живота, господи!

Целувам устните и очите Ви.

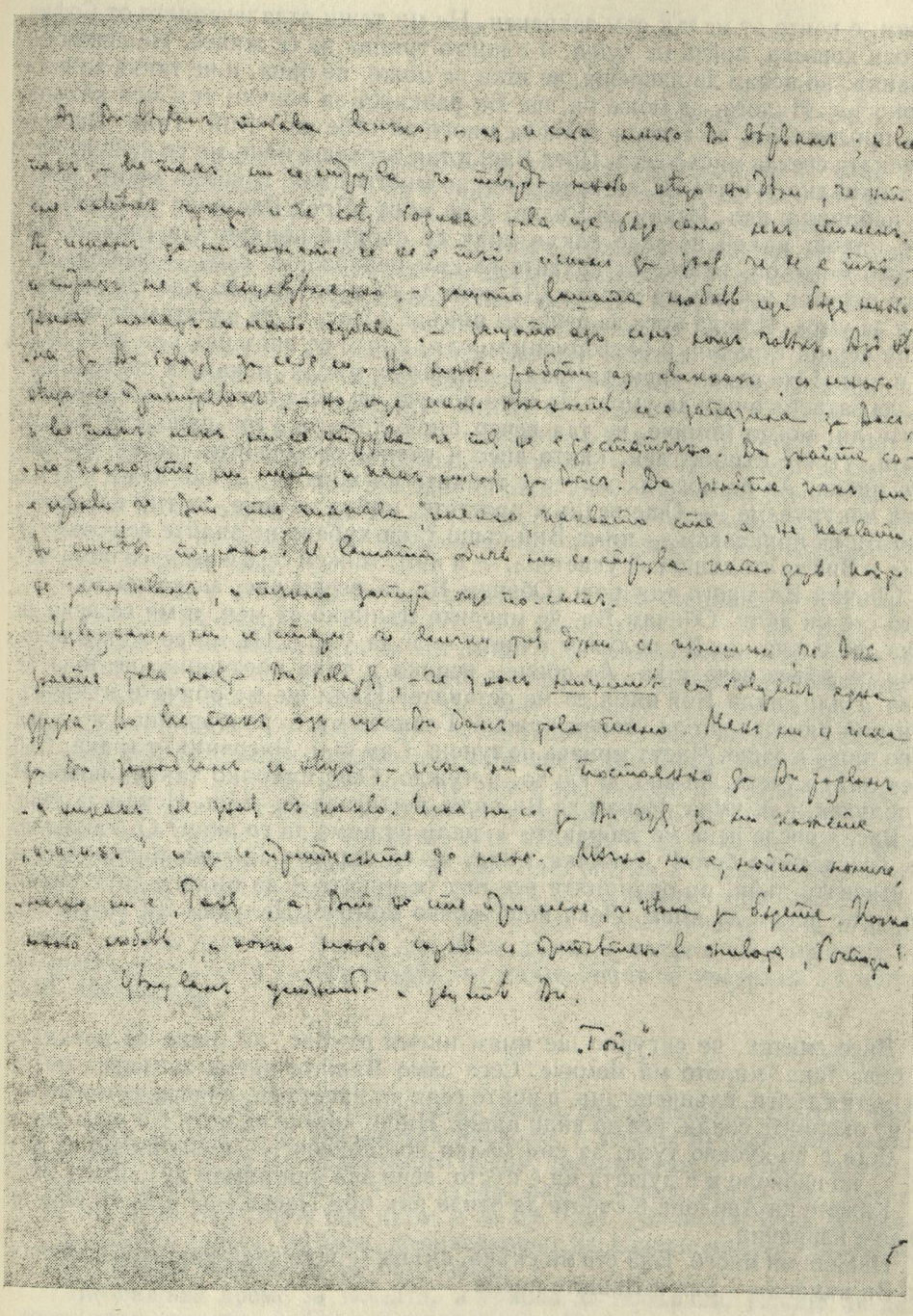
„Той“.

Вратца. 11. III. 915.

Тая нощ пак ида при Вас, като при единствен в целия свят човек, комуто мога да кажа колко много ме боли душата, и за миг да укротя болката. Много тежко е да се живее така, както аз живея, Таня; — толкова, — че тази нощ сякаш не мога да чувствувам нищо, освен едно тихо, черно и безпределно отчаяние. Чакам телеграма от нашите. Откак съм дошел тук, не са ми писали. Оставих ги нездрави и сега в главата ми се въртят разни ужаси. И сякаш призовани, една по една идат всичките черни мисли, всички глухи

Факсимиле на писмо на К. Константинов до Таня Будевска

грижи, с които от малък съм захранен. Не ми тежи отдалечението от София, но този кошмар, който ме души, и в който трябва да се живее. Не искам съжаления, но искам да изкрещя, че така не може, не бива, и че такъв живот е непоносим. Някога, аз може би, ще Ви разкажа за всички тия мои кахъри. Сега простете ми, че говоря толкова много за себе си. Вий, Таня, Вий сте едничката светла мисъл сега. Пред Вас, в тая зловеща нощ, ми се иска да разкрия напълно душата си, да видите колко много мъка, и колко много любов се е набрало в нея. Искам да мълча, а не мога. Пред Вас поне не мога. Защото никой, никой не знае какъв мрак се събира понякога в главата ми; защото, може би, повече от другите аз съм неизразимо сам, — защото съм много скритен и чужд на хората. Да мога да се притисна до Вас, да затворя очи и да умра. Или да мога да избягам някъде с Вас, — да избягам от себе си, от тия черни, страшни и безформени мисли, които се вият над мен като орли над плячка! Не искам нищо да зная, — нищо да мисля, искам да сте близо до мен, да затворя очи и да умра. Не мога повече, не мога повече! А ужасното е, видите ли, мойто момиче, че тая вечер пиша това, а утре рано съм пак на работа, утре е същият ден, както днес и вчера, със същите часове, със същите мисли. Аз не мога да живея с трохите на живота. А ние даже и тях с болка изкупуваме. — Още веднъж простете, мойто момиче, за тия глупости. Защо Ви ги приказвам — нима Вий също така хубаво не знайте всичко туй? Нима и Вий не сте също тъй угнетена, — и нима можем сега с нещо си помогна?

Обичам Ви много тая нощ. Обичам Ви за всеки час, за всяка минута, която сте ми дали. Обичам Ви, че мислите мъничко за мен, и ми се иска да плача, да плача, да Ви целувам ръцете — и да умра. Не ми се живее вече, не ми се живее вече така. Аз обичам всичко и така чрезмерно, че това ме убива. Нали, нали Вий няма да ме оставите? Нали ще ме обичате мъничко, нали ний няма скоро да станем чужди? Главата ми е разбъркана, не зная какво пиша и защо. Часът минава полунощ. Сам съм. Часовникът трака. Вън далеч лаят кучета. Тъмно, и глухо, и чуждо. Още няколко такива нощи. И ще полудея, или умра. Искам да Ви видя, че тогава да умра. Искам да умра при Вас, а после нека ме забравите — нали аз няма да го знам? О, как боли, как „безнадежно боли!“, Таничка, мила, не се сърдете за това писмо. Пиша със стиснати зъби, но охканията все пак се чуват? А аз никого друг нямам сега, и не искам да имам. Лека нощ, мойто момиче. Целувам Ви по челото.

Ваш К.
12. III. 915.

Днес смятах, че сигурно ще имам писмо от Вас, но нищо не дочаках. Не бива така, милото ми момиче. Сега само Вашите писма запълват моите дни — тия дълги, слънчеви дни, в които седя на масата си, и погледа ми блуждае по околните скали, без да види нищо. Нищо повече не мога Ви писа днес.

Сега е по-хубаво тука, аз съм малко по-спокоен, — имам писмо от къщи, — но наоколо и в душата ми е пусто: вече два дни нямам думица от Вас.

Кажете на Аполона в събота да отиде пак при Паскалева и да го попита какво е направил.

Пишете ми много. Вий сте ми скъпа, скъпа — и не знам какво бих правил ако Ви нямаше — Вас и Вашите писма.

Стискам ръцете Ви.
К.

Октомври, 1961. — И още те обичам.

К.

Цариброд. 21 май. 915 г.

Да, като приятели, мойто момиче, — като приятели ми се иска и мен да си поприказваме, защото аз нямам никого, с който да мога приятелски, по душа, да си поговоря. Може би тъй е по-хубаво, защото отдавна е казано, че „никой никого не разбира", — но то тежи, а тежи още повече, когато знаеш, че има такива хора, и все пак и там дори не можеш каза всичко. Но аз обичам да си приказваме с Вас, както вече няколко пъти беше — тихо и разбрано. Обичам да Ви слушам, когато ми говорите за себе си, обичам да отгатвам Вашите мисли, да предусещам Вашите чувства. И Вий виждате, мойто момиче, — въпреки всичко, въпреки многото работа, която по начало имам, въпреки неудобствата и дребните житейски грижи — аз не мога да не Ви пиша, аз не мога да не Ви говоря, — както не мога да не мисля за Вас. Вий сте тъй добра, тъй мила, и тъй хубаво влюбена, че аз сякаш се отделям за миг от себе си, и Ви гледам, и се трогвам от това, и ми се иска да плача от нежност. Иска ми се да плача и да Ви повтарям, че не заслужавам това, — че *аз*, може би, — а не Вий — ще Ви донеса много страдания, и предварително се ругая и мъча за това.

. . . Но не е ли по-добре да оставя тези вечни стенания и да поговорим за друго? Да Ви разправя ли как живея и какво правя, — да Ви пратя ли едно французко стихотворение, и да Ви питам Вий как живеете там? — Пиша Ви това в стаята си, дето обитавам вече трети месец, обикновена провинциална „одая", посред моите неизбежни спътници — книги и писма. Късно е — към полунощ. Прибрах се скоро от гостилницата — една невъзможно мръсна кръчма, дето се храним на една маса с Мошев и три-четири учителки, на които бръснатата ми муцуна все още не може да внуши необходимия респект. Преди това бях на гарата, дето чаках вечерния трен, за вестници, и се разхождах към границата и карантинните бараки. А до 6 часа гледах дела — макар че днес беше празник на Св. Св. Константин и Елена. Утре ще стана към 8, — ще отида в съдилището, ще стоя до 12, после — на обяд, след това на гарата да пусна това писмо, — оттам пак в съдилището до 6, и така нататък, и така нататък. Всеки ден вали дъжд, а нощите са изпълнени с някакъв гъст, тежък и горещ въздух, от който сънят се превръща на полусъзнателен кошмар.

22. V. 915.

. . . Иска ми се да Ви пиша нещо много, много нежно и тихо. А сега душата ми е изсушена от тая задуха наоколо, и ужасното съдилище, което ме чака. Иска ми се да Ви кажа много бодри, светли думи, и, Таня, не мислете, че ако не ги казвам — не ги чувствувам, или не искам. Но аз съм уморен, — иска ми се да ги усетите без думи, и да Ви бъде хубаво. Не бива, не бива да мислите лоши работи, не бива с безнадежност да гледате напред — аз не искам това — и Вий трябва да ме послушате.

Наближава време за пощата, и трябва да побързам. Искате ли да Ви пратя едно стихотв. от Спис (превод в проза)? То ми допада много в тая минута, и е много елегантно:

Песен за далечната принцеса

От възпоминанието и скръбта,
които преизпълват сърцето ми, бих искал
да направя една песен, която едва се чува,
да направя една песен, пълна с тайни отгласи,
за да приспя (залюлея) вашата далечна душа.

Миналото, цялото скрито минало
ще трепти там като море
в далечината на тихия залив,—
за да люлея вашите сънища и мечтания.

От надеждите, които идват и си отиват,
като погалват сърцето и челото ми
с песен, която съкратява моя път,
аз бих искал да направя една дълбока песен,
за да успокоя (залюлея) вашата душа, която се съмнява.
Тя ще съдържа цялото бъдеще,—
неизвестността (тайната), която ще свърши,
и химерата, която утешава,—
като някоя песен, която се чува все по-гръмко и по-гръмко,
но на която не се разбират думите.

От спомени и съжаления,
от желания и мечти аз бих искал
да сглася един скромен романс
през тази свежа вечер, — и бих вложил в нея
всичката любов, с която душата ми е преизпълнена.

Пишете ми повече, моето момиче. Аз ще Ви се обаждам винаги щом мога. Целувам Ви горещо по устните.

Ваш К.

* * *

Първите две писма са на еднакви листа 18 на 13,5 см, с част от воден знак. Третото, от Цариброд, е по-тясно, с размери 18 на 11 см и с воден знак „Beatrix mill". И трите писма са изписани с много ситен, но четлив почерк, с букви, заловени една за друга, нанизани като броеница. Второто писмо, изпратено от Враца, в долния си край има малка следа от мокрота, отбелязана на двата листа, вероятно от капчица дъжд.

Неизвестни писма на К. Д. Балмонт до Н. Т. Балабанов

През пролетта на 1929 г. руският писател Константин Дмитриевич Балмонт по покана на Славянското дружество в София, на Министерството на народното просвещание и на Руския институт в Белград посещава България и Югославия. Целта на неговото пътуване е да се запознае с бита и културата на двата народа. Славянското народно творчество особено вълнува Балмонт. Той е един от най-ревностните преводачи на славянски народни песни, поговорки и приказки.

В София той заедно със съпругата си Елена Константинова престоява две седмици. Тук се среща с представители на нашата творческа интелигенция. Той е запленен от българската природа и дълго ще си спомня за нея. В нашата столица Балмонт изнася с успех няколко сказки: две за славянската народна песен и една за своето поетическо творчество.

Гостуването на Балмонт в България е осъществено благодарение на Никола Тодоров Балабанов — началник отделение за култура и изкуство при МНП. Още през 1928 г. между тях се заражда дружба, съпроводена с голяма кореспонденция. Балабанов чрез Славянското дружество му изпраща във Франция много български книги и списания.

Тук поместваме част от писмата на Балмонт до Никола Балабанов. Изпратени са от френските градове Капбретон и Бусна през 1928, 1929, 1930 и 1931 г. В тях руският поет пише за голямата си любов към българския народен певец, към българското изкуство и култура и българската славянска писменост и литература. Той е обаян от красотата на нашата народна поезия и горещо желае час по-скоро да научи български език, за да може не само да се възхищава от нея, но и да преведе поне една малка част и да издаде сбирка с български народни песни.

Балмонт е поразен и от дълбочината на чувствата и завладяващата художествена сила и красота на поезията на нашите най-големи майстори на художественото слово — Ботев, Пенчо Славейков, Яворов, Лилиев. В писмото си от 18 октомври 1928 г. той пише за тяхното творчество с уважение и възторг.

Съвместната работа на К. Балмонт с Емануил Попдимитров при подбора и организирането на литературния материал, влязъл в сбирката „Златен сноп на българската поезия", дава възможност за близкото им опознаване. Балмонт високо оценява голямото трудолюбие и талант на нашия поет. В не едно от публикуваните тук писма той изказва своето възхищение от него. Неслучайно е и желанието му Ем. Попдимитров да напише предговора към подготвяната стихосбирка. Тя излиза под заглавието „Золотой сноп болгарской поэзии" в София през 1930 г. В лицето на Балмонт българската народна песен намира не само превъзходен преводач, но и един тънък и проницателен тълкувател.

По повод работата си върху превода на български народни песни в кн. 7 от 1928 г. на сп. „Златорог“ Балмонт пише:

„. . . От всички славянски езици българският е най-близък до руския — наистина тия два езика са два родни братя. . .; често биват близки до руския — до вълнуващата радост да чувствуваш родното — сръбският език, хърватският език, чешкият и полският език, но българският е дотолкова близък за нас, русите, че можем да го разбираме без почти да го изучаваме — във всеки случай изучаването му е улеснено за нас извънредно много чрез общите ни исторически съдби.

Като чета български народни песни, аз често се чувствувам в руско село. Като се моля в руска православна църква, аз неведнъж си припомням българското песнопение и виждам ликовете на първите наши вероучители Кирил и Методий. . .“

За несравнимото българско гостоприемство, за широката славянска душа на българина, за прекрасния спомен от България Балмонт пише в писмата си от април 1930 г. Посрещайки пролетта във Франция, той непрекъснато си спомня за България и за приятно прекараните дни сред своите български приятели.

„. . . Дорогие друзья мои, как я скучаю без Вас! Как мне хочется опять в Болгарии! Прямо до боли сердца. Как я был счастлив там год назад! Я томлюсь здесь и тоскую. . .“

Включените в настоящата публикация писма на Балмонт се съхраняват в Централния държавен исторически архив във ф. 1137 — Никола Тодоров Балабанов. При подготовката им за печат сме запазили техните стилови и езикови особености. Текстовете, поместени в правоъгълни скоби, са допълнени от нас.

Дора Донска
Лиляна Петрова

№ 1

Capbreton
Landes
Little Cottage.
1928. 17 авг.

Глубокоуважаемый Болгарский Друг,

От детских дней, когда я и мои братья, в деревне, в 1877-м году, под рассказы старших, щипали корпию для раненых болгарских солдат, — и позднее, когда я читал о Кирилле и Мефодии, Болгария была для меня — совсем родная.

Болгарским языком я занимался (давно!) по английской грамматике моего друга, оксфордского слависта, проф. Вильяма Морфиля. А присланные Вами драгоценные книги (спасибо, спасибо от всего сердца!) — для меня прямо клад. Я сразу погрузился в несколько книг. Вижу, что скоро овладею ими. Шлю пока три перевода. Если в чем ошибал — простите — и укажите. Буду работать, хочу целого Золотого снопа болгарской поэзии[1] по русски.

Ваш К. Бальмонт

Ф. 1137, оп.1, а.е.12, л.1

[1] Отнася са за работата му върху подготвяната от него сбирка — преводи на български народни песни — „Золотой сноп болгарской поэзий“, издадена в София, 1930.

№ 2

Capbreton, Landes.
Little Cottage.
1928. 13 сент.

Глубокоуважаемый и дорогой Никола Т. Балабанов,

Меня очень растрогало Ваше сердечное письмо, и Ваша отзывчивость меня делает сразу пленником Болгарии. Я глубоко признателен Вам за все Ваши ценные книжные дары. Болгарские поговорки блещут остроумием и меткостью. Болгарские поэты полны сердечного чувства. А народная песен Болгарии полна аромата колосьев — и цветов — и любви.

Я хочу приготовить целый большой том, посвященный болгарскому творчеству.[1] Но сперва мне нужно хорошенько овладеть болгарским языком. Ведь это — дерзкое нетерпение с моей стороны, что я уже решаюсь переневать по-русски болгарские песни. Укажите мне погрешности, если они есть. Буквально переводить — иногда нельзя. Вы знаете это сами, как и я.

Шлю Вам 5 перепевов.

Если есть болгарские переводы Пушкина[2], пожалуйста, пошлите мне. И перевод „Тараса Бульбы" Гоголя.[3] И пять экз. вашего прекрасного перевода моих мыслей о творчестве.

Мне очень хотелось бы в начале зимы приехать в Болгарию,[4] прочесть свои поэмы и несколько лекций, а главное увидать болгар и Болгарию. Чувствую, что мое сердце будет в Болгарии биться горячо!

Ваш К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е.12, л.2

[1] Става дума отново за „Золотой сноп болгарской поэзий".
[2] Отнася се за преводите на Стоян Дринов на Пушкиновите: Капитанската дъщеря. С., 1925; Рибар и рибка. С., 1927; Скъперникът рицар. С., 1920, Цигани. С., 1925.
[3] Отнася се за превода на Д. Божков. С., I изд. — 1920, II изд. — 1925.
[4] Константин Балмонт посещава България през май 1929 г.

№ 3

Капбретон
1928.
18 окт.

Дорогой господин Балабанов,

Сообщите мне, пожалуйста, имя Вашего отца, чтобы я мог называть Вас по имени и отчеству.

Я получил ряд болгарских книг из „Славянско дружество в Болгария"[1]. Верно это через Вас? Большое спасибо. С живым волнением читаю стихи Вазова, Ботева, Пенчо Славейкова, а из новейших — Яворова и Лилиева. Очень мне приятно и полезно читать болгарские переводы Пушкина, Гоголя, Лермонтова. Пушкин в передаче Дринова[2] звучит очень хорошо.

Спасибо за сердечное письмо. В Болгарию я приеду непременно. Но мы об этом поговорим подробно. Для Вас, верно, не тайна, что средствами я не располагаю. Кроме того, я никуда и никогда не езжу без жены своей, Елена Константиновна Бальмонт. Приеду я сперва (так предполагаю) в Белград,

ибо в сентябре не мог там быть — из-за работы над сербскими народными песнями[3] и изучением болгарского языка. Около месяца я еще пробуду здесь. Потом перейду в Бордо. Оттуда беседа будет уже с точным указанием сроков.

Мне очень нравится болгарский язык. И дорого мне, что болгарское сердце — горячее. Посылаю Вам перевод трех болгарских песен. Они прямо — гениальны. От всего моего сердца привет.

Ваш К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е.12, л.3

[1] Отнася се за дружеството „Славянска беседа", основано през 1880 г. в София.
[2] Става дума за Стоян Дринов.
[3] Югославские народные песни (Сербия, Хорватия, Словения) С., 1930.

№ 4

Le Bouskat, Gironde.
11, rue Lorta.
1928. 6 дек.

Дорогой Николай Федорович,

Простите, что я так медленно отвечаю на Ваше сердечное письмо. Очень много сил взяли хлопоты, в связи с моим переселением из Капбретона в тихое предместье Бордо, где я так же окружен садами. Письмо Ваше было моим добрым спутником — я его получил перед самым отъездом, 18-го ноября, читал в вагоне и радовался, что я так нежданно-негаданно нашел в Вас хорошего, ласкового друга. Русский институт в Белграде пригласил меня на два месяца в Сербию, мы сейчас переписываемся о подробностях приезда. Думаю, что буду в Белграде через месяц.[1] Когда установится точний срок, сообщу. Из Белграда мой путь будет в Софию. Спасибо за посылку „Златорога", и за напечатание моих строк и привета мне. О „Золотом снопе" сговоримся. Уже несколько колосьев есть — и сейчас шлю 4, — а скоро их будет 40, а там и много больше. Для меня начало — это все. Когда, собираясь что-нибудь написать, я нахожу первую строку, и она меня радует, я твердо знаю что *будет*[2] все написано.

Ваш К. Бальмонт

Ф. 1137, оп. 1, а. е. 12, л. 4

[1] В Югославия К. Балмонт гостувал през март и април 1929 г.
[2] Подчертано от автора.

№ 5

Буска. 1928. 9 дек.

Дорогой Николай Федорович,

Дня два тому [назад] я Вам писал и послал 4 перепева болгарских песен. А вот шлю и еще что-то, что, думаю, доставит Вам удовольствие.

Жму руку
Искренно Ваш
К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е.12, л.5

№ 6

Буска. 1929. 20 янв.

Дорогой Николай Федорович,

Вы, верно, получили мой очерк „Что дают лире Славяне?". Вот еще „Сказки". Мне кажется, что два эти очерка взаимодополняют один другой и, если б они появились в очередном №-е „Златорога",[1] я был бы очень рад.

Поджидаю из Белграда обещанных проездних денег. Если они не обманут и придут наднях, тогда 13-го февраля я еду отсюда в Париж, а оттуда 20-го в Белград. Оттуда уже легкий путь в Софию.

Чем больше читаю болгарские песни и сказки, тем более я очаровываюсь Болгарией.

Всего лучшего Вам
Ваш К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е.13, л.1

[1] В „Златорог", 1929, 1930 не са публикувани.

№ 7

Белград. 1929. 3 апреля.

Дорогой Николай Федорович,

Уезжая из Франции, я был обрадован Вашим ласковым письмом, но здесь сразу нахлынуло столько разных встреч, выступлений и совсем новых впечатлений, что до сегодня минутки не было написать Вам. Шлю Вам мой новый очерк „Болгарская народная песня"[1], и буду рад увидеть это в „Златороге".

Что касается моего приезда в Болгарию, Вы знаете, как я этого хочу. Но денег у меня весьма мало, и я могу приехать на 10—14 дней лишь в том случае, если Ваше отделение Культуры или иное учреждение, под Вашим контролем,[2] обеспечит мне безплатное пребывание в отеле (мне и жене моей) за время моего пребывания в Софии, а по окончании даст мне два билета 1-го класса от Софии до Парижа. Я хотел бы прочесть в Софии многое, хотел бы, чтоб мне устроили три выступления: 1. „Русский язык и его созидатели", 2. „Болгарская народная песня", 3. „Народная песня Литвы и славян", а также „Вечер поэзии К. Д. Бальмонта".

Если Вы найдете возможным принять мои условия, я ускорю свою поездку в Загреб и Любляну, где меня хотят слушать, и к 20-му апреля смогу выехать из Белграда в Цареброд (кажется, так?).

Ко мне братски отнеслась Сербия. Знаю, что братски ко мне относится Болгария.

С нетерпением буду ждать от Вас отклика. Привет болгарским поэтам, художникам, ученым и спасибо за оказанную мне честь, о чем только что я узнал из „La Patrie".

Жму Вашу руку
Искренно Ваш
К. Бальмонт

Ф.1137, оп. 1, а.е. 13, л.2

[1] Публикуван в „Златорог", X, 1929, кн.5, с.229—232.

[2] От май 1920 г. до 1932 г. Никола Т. Балабанов е началник на Отделение за култура и изкуство при МНП.

[3] К. Балмонт изнася посочените беседи от 8 до 18 май 1929 г.

№ 8

Београд, „Унион", Косовска ул.
1929. 20 апреля

Дорогой Николай Федорович,

Вчера я послал Вам телеграмму: „Приеду непременно. Сроки — письмом. Сердечный привет болгарским друзьям. Бальмонт."

Да, я приеду в Софию непременно, и теперь совсем наднях. Но дело вот в чем. Я уезжал из Белграда на две недели в Любляну и в Загреб, где с большим успехом выступал. Во время одной прогулки в Любляне я случайно ушиб о камень правую ногу. Здесь пришлось обратиться, вчера, к врачу, и он не позволяет мне выехать раньше, чем через неделю. И вот я — пленник. Надеюсь, что 27-го выеду в Цариброд. Но могу и задержаться здесь на 3—4 дня лишних. Во всяком случае, дня за три до точного установления срока выезда, я Вам напишу еще раз, а в день выезда телеграфирую: „Выезжаю".

Я очень радуюсь, что погощу дней десять в Болгарии. Увижу, наконец, братскую страну, полюбленную еще в детские дни. И мы поговорим о „Золотом снопе". Верю в солнечную встречу поэзии с любовью.

Ваш К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е. 13, л.3

№ 9

Le Bouscat, Gironde.
11,rue Lorta
1929. 6 июня

Дорогой друг Николай Федорович,

Вам, ласковый и добрый, и очаровательной супруге Вашей, Екатерине Ивановне — глубокий поклон и от сердца признательность за все дружеское, — более чем дружеское — родное — внимание, которым Вы меня и спутницу моей жизни окружили. Не забыть мне всю эту любовь, не забыть мне Болгарию, болгарок и болгар никогда, никогда!

Я пишу Вам наднях подробно, а сейчас лишь хочется сказать, что вернот мне говорили предчувствие сердца, осенью, в прошлом году, в Капбретоне, что мне необходимо поехать в Болгарию, что я ее полюблю, что душа моя радостно вздрогнула, едва я прикоснулся к болгарскому языку.

Прекрасной души Ем[ануилу] Димитрову[1] и его милой супруге, — дружески-приветливому Конст[антину] Т. Георгиеву и его трогательной дочке, и неутомимому Ал[ександру] Дм. Дзивгову напишу сам каждому (адреса их куда-то засунул), а сейчас шлю им через Вас чистосердечный привет, с надеждой нового свидания.

Доехали мы до Белграда отлично. В Белграде выяснилось, что никакого wagon-lit 1-го класса нет. После моего решительного разговора с контролером поезда мне отдали, с Ел[еной] К[онстантиновной], все купэ, в котором мы уехали, и в нем не без словесных битв по приезде в Францию, мы прибыли в Париж 23-го мая в 11 ч[асов] н[очи], задержались там из-за нервности нашей поэтической дочери Мирры, до 4-го июня, а вчера приехали сюда.

В нашем садике цветет козья жимолость (стеной!) и цветут алые маки, и анютины глазки, а из посаженных мною 3 месяца назад подсолнечников — 13 взросли.

Вокруг меня болгарские и литовские книги. Радуюсь тишине, и чую, что буду уже завтра горячо работать. Хочу работать во славу, мне родного, народа Болгарии.

Ваш К. Бальмонт

P. S. Спасибо за полученные мною превосходные книги К[узмана] А. Шапкарева[2]. Дошли-ли до Вас, до С[тефана] С. Бобчева, до Ем[ануила] Димитрова и до других NN-а „России и Славянства" и „Последних новостей". с моими словами о болгарах?

Ф.1137, оп. 1, а.е. 13, л.4

[1] Отнася се за Еманоил Попдимитров.
[2] К. Шапкарев. Сборник от български народни умотворения. С., 1891—1894.

№ 10

Капбретон.
1930. 4 янв.

Дорогой Николай Федорович,

От сердца благодарю Вас и г. Министра народного просвещения[1] за присыл прекрасных книг о богомилах,[2] о болгарских монастырях и в частности о Рильском монастыре, куда весною мы совершили такую чудесную поездку, — а также за Географию Болгарии и превосходный сборник об освободительной войне „Прослава"[3].

Читаю эти книги, а когда прочту, отмечу их в русских газетах. Время от времени, я продолжаю переводить болгарских поэтов, болгарские песни и сказки. Знаю от многих, что особенно болгарские сказки приводят в восторг читателей.

Желаю Вам и прелестной супруге Вашей счастья в Новом году. Елена Константиновна шлет ласковые приветы.

Ваш К. Бальмонт

Ф.1137, оп. 1, а.е. 14, л. 1

[1] Проф. д-р Тодор Кулев.
[2] Вероятно се отнася за книгата на проф. Й. Иванов. Богомилски книги и легенди. С., 1925.
[3] Прослава на Освободителната война — 1877/1878 г. С., 1929.

№ 11

Capbreton, Landes.
Malgré tout.
1930. 16 апр.

Дорогой Николай Федорович,

Е[мануил] Димитров написал мне, что Вы хотите знать в каком именно виде наш „Золотой сноп болгарской поэзии". У меня уже готов пе-

ревод 70-и народных песен, к концу или к половине следующей недели у меня будет готово 100 песен. Больше, пожалуй, пока не нужно. В выборе я руководился книгами: Б[ожан] Ангелов и проф. М[ихаил] Арнаудов, „Българска народна поэзия“[1], Е[мануил] Димитров, „Самодиви“[2] и его же прекрасное собрание в рукописи, — там любовь, поля, стада, все, что я люблю с детства. К моим переводам я присоединил несколько очерков моих болгарских впечатлений и небольшое число образцов из тех болгарских поэтов, которые мне особенно любы: Вазов, Лилиев, Димитров, Ракитин, выберу 2-х—3-х еще, не притязая в этом на полноту, а лишь руководясь своим пристрастием.

Итак, совсем на днях пошлю Вам рукопись. Кажется, златоколосьев там будет довольно.

Дорогие друзья мои, как я скучаю без Вас! Как мне хочется опять в Болгарию! Прямо до боли сердца. Как я был счастлив там год назад! Я томлюсь здесь и тоскую.

Милой Екатерине Ивановне, „Кате Балабановой“, и от Елены Конст[антиновны], и от меня ласковый привет.

Обнимаю Вас, дорогой. Всего лучшего.

Ф. 1137, оп. 1, а.н. 14, л. 2

Ваш К. Бальмонт

[1] История на българската литература в примери и библиографии. Т.I. Българска народна поезия. Отбор народни поетически творения. Подредени от Божан Ангелов и проф. Михаил Арнаудов. С., 1921.

[2] Самодиви. Народни песни. Подбрал и наредил Емануил Попдимитров. С., 1926.

№ 12

Капбретон. 1930. 26 мая

Дорогой друг Николай Федорович,

Наконец, наша милая дружеская беседа в Софии, вся обвеянная улыбками и лаской душевной, превратилась в то, что холодные англичане называют фактом. Вечер сейчас, а несколько часов пред ним — часа лишь три тому назад, — я послал две заказные бандероли: „Золотой сноп болгарской поэзии“ (копию оглавления прилагаю), и „Соучастие душ“[1]. 1-ую направил Е[мануилу] Димитрову, 2-ю Вам. Димитрова я прошу сверить мои переводы болгарских народных песен и, записав для меня неточности, если таковые есть, передать „Золотой сноп“ Вам, а мне о сих неточностях написать. Конечно, — в размере возможности поэтического перевода — я его указаниями воспользуюсь — и те места, которые он, как лучший знаток болгарских народных песен и как тонкий поэт, укажет мне — в виде порицания, я пересмотрю, и, если что можно переменить, переменю, а если не соглашусь своим чувством, выброшу отдельные песни и заменю другими. Жатва свершилась. Милый друг, Вы конечно, не можете знать, в каком очаровании, в каком гипнозе я был все время в апреле и в мае. За эти неполные два месяца я перевел около 70-и болгарских песен! Не запомню, когда еще я был в такой поэтической влюбленности. Я считаю, что болгарские песни, из всех совершенных славянских песен, самые совершенные по тонкости и изяществу чувства.

Хотел бы, чтобы Димитров написал к „Золотому снопу“ предисловие.[2] Это лучше, нежели я сам буду писать. Я неправомерен для этого. Нужно книгу ввести в воспринимающий поэзию круг болгар и русских, живущих в Болгарии.

Мой маленький сборник очерков „Соучастие душ", мне кажется, должен быть напечатан одновременно и будет служить вспоможеньем для широкого распространения „Золотого снопа". В книге, Вам посланной, выразил я часть той любви, которую болгары сумели так легко, так просто возбудить во мне. В заключительную поэму, еще не написанную, но задуманную, „Горная обитель",[3] я вложу все, что чувствую к Болгарии, как к стране, как к людям, как к ее мученическому прошлому и блестящему будущему.

Хотел бы получить несколько книг по истории Болгарии. Ни одной у меня нет, кроме книг о св. Иване Рильском и книги о богомилах. Пошлите, прошу.

Буду ждать Ваших слов. Да здравствует Болгария! Люблю ее. Обнимаю Вас. Привет от меня и от Е[лены] К[онстантиновны] Вашей милой супруге.

Ваш К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е. 14, л.3

[1] Соучастие душ. Очерки о славянах и Литве. С., 1930.
[2] Золотой сноп болгарской поэзий. Излиза с предговор от Еманоил Попдимитров.
[3] Ръкописът на „Горная обитель" се съхранява във ф. № 1137 — Никола Т. Балабанов, оп.1, а.е. 15, л.1 и 2.

№ 13

Капбретон
1930.IX.20.

Дорогой Николай Федорович,

Когда же я получу корректуры?[1] Пожалуйста, пошлите их поскорее. Я в тревоге.

В тревоге я, и большей, за Болгарию. Напишете мне. Вы слишком долго молчите.

Жму руку
Ваш К. Бальмонт.

Ф.1137, оп. 1, а.е. 14, л.5

[1] Коректурите на подготвяната за печат книга „Золотой сноп болгарской поэзий".

№ 14

* Шлю копию, оригинал послал Г. Величкову, Вас временно заменяющему

Капбретон. 1930.11.окт.

Дорогой друг Николай Федорович,

Два дня тому назад я получил от Вас ласковое письмо из Фердинанда,[1] от 30-ого сентября. Спасибо. Не знаю, сколько времени Вы будете отдыхать там (по Вашей работе, — если бы по ней определяли отпуск, — Вам бы надо было отдыхать целый год), и потому пишу в Софию, но на конверте ставлю указание о пересылке Вам письма.

Шлю Вам „Горную обитель", о ней писал и Вам, и Димитрову, и Георгиеву, что хочу вложить в нее всю любовь мою к Болгарии. Написал ее лишь два дня назад, и судя по впечатлению, моему собственному, Елены

Конст[антиновны], Ив[ана] Серг[еевича] Шмелева[2] и проф. Ник. Карл. Кульмана, кажется удалось мне выразить свои чувства к болгарскому духу достойно.

Этот стих должен замыкать „Соучастие душ", т.е., набрав его, надо поставить на последней странице, после „Песен женской любви".

А сегодня пришел „Золотой сноп". Ну, молодцы Вы и верные друзья мои, болгары! Погружаюсь в чтение корректур. А Вам, и супруге, и девочкам Вашим, от меня и Ел[ены] вся любовь моя и воспоминания, и чаяние новой встречи.

Сердцем Ваш
К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е.14, л.6

[1] Михайловград.
[2] Иван Сергеевич Шмелев — руски писател (1875—1950).

№ 15

Capbreton, Landes.
Malgrè tout
1930.IX.11.

Почтительно извещаю, что я с большим нетерпением жду присыла корректур „Соучастие душ" и „Золотого снопа болгарской поэзии".

С преданостью глубокой
К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е.14, л.7.

№ 16

Капбретон
1931.19 марта

Дорогой Николай Федорович,

В течении двух уже месяцев я жду получения личных авторских экземпляров моих двух болгарских книг. И до сегодня — ничего не получил.

Прошу вас, наведите справку и сообщите мне:

1. Были ли мне посланы книги?
2. Когда именно?
3. Сколько экз-ов?
4. Точно-ли был означен адрес? (Капбретон, кроме Ланд, Франции, есть еще в Канаде).

Пожалуйста, *тотчас,*[1] пошлите мне, *по почте,*[2] хоть по 20-и экз. каждой книги. 25-го апреля в Париже будет мой „Славянский вечер". *Теперь именно,*[3] когда я вырабатываю программу и приглашаю участвовать разных людей, невозможность послать тому или иному „Соучастие душ" прямо чудовищна.

Ваш К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е.15, л.1

[1,2,3] Подчертано от автора.

№ 17

Капбретон
1931.31 марта

Дорогой Николай Федорович,

Пишу Вам в последний день месяца марта, о котором итальянская поговорка говорит, что он безумный Marzo pazzo. Поистине, он безумный, ибо не ухитрился устроить праздник в такой чарующей стране, как Болгария (скажу Болгария и снова в чаре я!), такому нежному, сильному и верному, достоверному поэту, как Емануил Димитров. Ну что-же! Глупый март! Он уступил эту честь и эту усладу апрелю. И тем лучше. Апрель я зову юностью года. В этом месяце расцветающих золотых одуванчиков, щебечущих ласточек и воркующих горлиц, вечно-юным моим сердцем, я с любимым болгарским поэтом, с его дорогими мне друзьями, в Болгарии, в Софии, где я был счастлив и куда рвется моя душа.

Ваш К. Бальмонт

P. S. Была бы полная измена
и встал бы целый мир вверх дном,
когда бы здесь не была Елена,
хотя в постскриптуме моем!

Ф.1137, оп.1, а.е.15, л.2

№ 18

Капбретон. 1931.10 апреля

Христос воскресе, дорогой друг,
Привет Вам и супруге Вашей от нас обоих.
У нас в полном разгаре весна, но я жалею, что я не встречаю и не провожу ее в Софии.

Ваш К. Бальмонт

Ф.1137, оп.1, а.е.15, л.3

Неизвестен документ около трагедията на Яворов

Последната година от живота на Яворов представлява непрекъсната верига от страдания. След нещастието от 30 ноември 1913 г. той получава само един месец отпуск по болест и веднага е уволнен. Заповедта му е връчена още в болницата. Останал без дом и без средства, почти сляп, в последните дни на живота му до него достигат слухове и подмятания, засягащи личния му живот, търси му се дори сметка откъде има средства, за да живее, без да работи. Дълбоко оскърбен, поетът е принуден в последното си писмо до д-р Кръстев да обяснява пред обществото как свързва двата края и представя сметка за нищетата и мизерията на последните месеци от живота си. Но най-непоносимото изтезание за чистата съвест на Яворов идва от пристрастното и оскърбително отношение на съдебната власт към него. В прощалното си писмо той свежда до трима-четирима души истинските си приятели, останали му верни до края на живота му. Между тях на първо място изглежда да стои Тодор Александров, виден деец и ръководител на македонското революционно движение, независимо от резервите, които имаме сега към неговата личност. Много факти и документи свидетелстват, че единствено от Т. Александров и Македонската организация Яворов е получавал материална помощ в последните си дни. „Брате Тодоре — пише му Яворов в прощалното си писмо, — кажи на Македония, когато отидеш там, че нейният син умря в свободна България, увенчан с една най-мръсна клевета..."

Един документ, съхраняван сега в архивния фонд на Яворов в ДИА (Ф.10, оп.1, а.е.22), хвърля нова светлина както върху връзките на Т. Александров с поета, така и върху съдебните своеволия по следствено дело № 205/1913.

Писмото е написано саморъчно от Т. Александров, с красив и четлив почерк, подписано от него, като е направено и копие на индиго. Изглежда, че то не е изпратено и не е достигнало до адресата (Станишев). В полза на това предположение свидетелствува запазеният плик с написан адрес („Господин Станишев, прокурор на Апелативния съд — София"), незапечатан и без пощенско клеймо. Но и при това положение писмото не губи своето историческо значение на документ, който дава основа за нови размисли и изводи около съдебния произвол срещу Яворов. Ето какво пише Т. Александров:

„Уважаеми г-н Станишев,

В желанието си да услужа не на другаря Пейо, а на революционера и поета Яворов, отнесох се до Вас, защото имах наивната вяра, че Вие като македонец и като горд, неустрашим и независим човек — за такъв беше Ви препоръчал и г. Христо Матов, ще бъдете напълно справедлив и ще сто-

рите сичко възможно от Ваша страна, за да се разгледа *безпристрастно* и *по-скоро* — само това се искаше от Вас — препратеното в Апелативния съд дело на Яворов.

Обясних Ви колко зле влияе на неговите изхабени нерви това дълго разтакано дело: разправих Ви мизерията, която преживява той, и Ви добавих, че депутати, негови другари, са обещали да наредат да му се отпусне една пенсия от Народното събрание, за да не умре от гладна смърт и от отчаяние тоя заслужил на Македонската кауза и на България човек. Обаче главна спънка за отпускане пенсия бе делото. Поради това се принудих да моля Вас да сторите потребното от Ваша страна, за да се разгледа делото по-скоро, додето заседава камарата, и при разглеждането му лично Вие да присъствувате — гаранция, че ще се разгледа безпристрастно.

Молех съда по-скоро и безпристрастно да си каже думата по това дело, та, ако е невинен Яворов, да се успокоеше по-скоро той и да се наредеше въпроса с неговата издръжка, за да отпочнеше нова творческа работа в литературното поле, като използува останалите си сили и способности, а, ако е виновен, да бъде по-малко за осъждане и по-малко възмутително това небрежно, безмилостно, престъпно зафърляне тоя заслужил българин в мизерия и отчаяние от българското общество и от българската държава.

Вие ми обещахте тогава, че наскоро ще се разглежда делото и че непременно Вие ще вземете участие при разглеждането му, като добавихте: „аслъ няма кой друг — сички са в отпуска".

Какво бе моето учудване, като дознах, че в дните, когато се гледало делото, Вие сте се „поболели" от настинка, а през следните вечери стояхте по цели часове во влажната градина на „Градското казино"! А какво бе моето възмущение, когато научих, че Вие сте се опитвали да влияете на следствието във вреда на Яворова още в окръжния съд, като по телефона сте обръщали вниманието на г. прокурора там да разпореди да се проверят известни *булевардни слухове,* които силно уличавали Яворова като убиец!

Компетентни лица намират това Ваше държане за *престъпно,* определението на Окръжния съд по това дело — *чудовищно,* а определението на Апелативния съд, вероятно стъкмено от Вас — за *фанфаронско;* хем намирате за неправилно изпращането на делото при Вас, хем, като го връщате, влияете майсторски върху съдиите от окръж. съд.

Не знаех нищо за порядките в съдебното ведомство на Царството. Пред вид на обстоятелството, че законът за несменяемостта на съдиите им гарантира положението, предполагах, че в съдилищата поне има по-голяма справедливост и правда, и че всред съдийския персонал има по-голям морал, че съдиите са безпристрастни, добросъвестни и с пълно съзнание за дълг и отговорност. Обаче от това малко, което научих напоследък, се много разочаровах.

Нещастна страна! Злочест народ!

Счетох за свой дълг да изкажа Вам възмущението си, макар с това да доставя Вам може би неудоволствие.

Извинете, моля за безпокойството, което Ви причинявам с писмото си.

София Септември 1914 г. С почит: /п/ Т. Александров

Налага се да припомним съвсем накратко обстоятелствата, по повод на които Т. Александров е написал този свой протест срещу главния прокурор на Софийския апелативен съд.

Както е известно, след самоубийството на Лора Каравелова и опита за самоубийство на Яворов през нощта на 30.XI.1913 г. е образувано следствено дело 205/1913 за изясняване характера и причините на случая. Още при първите следствени действия става ясно, че се касае за самоубийство. Но пресата бърза да разгласи мълвата, че Лора е станала жертва на жестоко убийство. Погрешно ориентираното по този начин обществено мнение принуждава съдебния следовател Иван Божилов, един крайно добросъвестен и обективен магистрат, да събира всички възможни доказателства за по-пълно изясняване на случая. След три месеца той внася делото за прекратяване с обширно мотивирано заключение, че няма извършено престъпление и че смъртта на Лора Каравелова е последвала от самоубийство. Оттук обаче започват влиянията и външният натиск върху прокурори и съдии, насочени да попречат на прекратяването на следствието и да предизвикат обвинение и процес срещу Яворов за убийство. В резултат на това зам.-прокурорът Ал. Огнянов, на когото е предоставено делото, го връща на следователя и му предписва да търси обвинителни доказателства. Но такива не се откриват и следствието отново е изпратено в паркета с мнение за прекратяване. Изправен пред невъзможността да възбуди обвинение, прокурорът изпраща делото в окръжния съд с искане за прекратяване. Но ето че на 12 юли 1914 г. Софийският окръжен съд при невероятно извращаване на доказателствата и при грубо нарушение на закона решава, че има данни за обвинение и като изпраща делото на Софийския апелативен съд, прави предложение Яворов да бъде предаден на съд, без той да е привлечен като обвиняем и без дори да е предизвестен, че ще бъде съден.

Потресен от това неочаквано и произволно обвинително предложение на окръжния съд, Яворов изпраща до апелативния съд известното свое изложение, с което протестира срещу грубото нарушение на закона и фалшификацията на фактите. Той дава обстойни обяснения за случая, убедително посочва изопачаванията на доказателствата от окръжния съд и представя важни писмени документи — шест от най-характерните писма на Лора, които свидетелствуват за нейното влечение да мисли и говори за смърт и самоубийство.

На 6 август 1914 г. Софийският апелативен съд се събира на заседание, за да разгледа обвинителното предложение на окръжния съд и изложението на Яворов. Но вместо Станишев като прокурор в заседанието се явява негов заместник — Цв. Пупешков. Този съд, най-висшата контролна инстанция тогава по следствените дела, се задоволява само да отмени определението на окръжния съд.. . по процесуални причини и връща делото за ново разглеждане от окръжния съд.

Именно в тази фаза от развитието на съдебната интервенция в хода на следствието и след като е станало известно връщането на делото на окръжния съд (през септември), Тодор Александров е написал своето писмо, за да изрази справедливото си възмущение. Може би е пресилено твърдението му, че определението на апелативния съд е „стъкмено“ от прокурора Станишев. Но истината е, че и тази висша съдебна инстанция е била подчинена на общото настроение срещу Яворов и не е имала смелостта да прекрати най-сетне делото и да потърси дисциплинарната отговорност на съдиите от окръжния съд за проявеното пристрастие и грубо нарушение на закона. И можем да се съгласим с Т. Александров, че определението на апелативния съд е „фанфаронско“, защото отново и съвсем ненужно отлага прекратяването, на следствието и в известен смисъл влияе върху съдиите за по-нататъшното, наистина „престъпно“ протакане на безкрайния съдебен фарс срещу големия национален поет. Това се доказва от следващите факти:

Софийският окръжен съд, на когото е върнато делото —в същия състав — няма смелостта да поеме пряката отговорност за решителната стъпка— да върне делото на следователя с предписание да привлече Яворов като обвиняем в убийство. Но в замяна на това съдът, поощрен от бездушното и формалистично определение на апелативния съд, придобива смелостта да протака отново хода на следствието: цели 70 дни делото стои заключено в бюрото на съдията-докладчик Йордан Хр. Панов. Най-после на 11 октомври 1914 г. в юридическия вестник „Право" излиза статия, внушена от Каравеловите среди и подписана от съдия в окръжния съд (безпрецедентен случай в съдебната хроника), която критикува становището на апелативния съд по приложението на закона и поддържа тезата на окръжния съд. Насърчен по този начин публично, окръжният съд почти непосредствено след тази статия постановява своето уникално решение от 16 октомври с. г.: отказва да се подчини на по-горната съдебна инстанция и връща отново делото на апелативния съд, за да разреши той по-нататъшния ход на следствието. В същия този ден Яворов, изтерзан до крайна степен от безконечните съдебни извъртания, поставя край на живота си. Но и неговата смърт не може да спре безкрайния ход на следственото дело: то продължава да „пътува" из съдебните инстанции и се прекратява едва 50 дни след смъртта на поета, когато някой се е досетил, че от мъртвия не може да се търси отговорност!

Ето резултата от бездушното отношение на апелативния съд, срещу което протестира Т. Александров. В същност извън изложението на Яворов това е и единственият израз на протест срещу извършеното правосъдно престъпление; никаква друга проява, частна или обществена, никакъв глас в защита на истината! Наистина, споменава се в писмото, че компетентни лица преценявали поведението на Станишев като „престъпно", определението на окръжния съд като „чудовищно" и пр. Но всичко това не е изявено публично. В печата, във вестниците от онова време, до смъртта на Яворов не се среща нито един ред, който да разкрива задкулисните игри по хода на следственото дело, продължило цяла година!

Писмото на Т. Александров установява един нов и неизвестен досега факт: кой е първоизточникът, двигателят за толкова явно проявеното пристрастие на зам.-прокурора при Софийския окръжен съд Ал. Огнянов, който връща следствието за нови доказателства съвсем неоснователно и без нужда. Както е известно, пред в. „Народно дело" (бр. 1, 19. дек. 1914) Огнянов е заявил, че за да търси „нови доказателства", той бил изправен пред „трудната задача" да разграничава фактите от уличната мълва, т. е. от „булевардните слухове" на Станишев, които силно уличавали Яворова в убийство! А тези слухове били най-силни относно най-безспорния и категорично доказан факт от съдебно-медицинската експертиза — мястото на входната рана от куршума!

От писмото се разкрива следователно, че наред с външния натиск за връщане на следствието за търсене обвинителни улики срещу Яворов, изходящ от роднинските среди, се е прибавило и прякото внушение, или поточно нареждане от началството, главния прокурор на апелативния съд Станишев!

Но писмото убедително опровергава широко разпространената някога и упорито поддържана и до днес версия, че Македонската организация се е намесвала пряко в хода на следственото дело, за да „спасява" Яворов. През 1934 г. Екатерина Каравелова писа във в. „Нови дни" (6. ноем. 1934), че „всемогъщият главатар" на тази организация (Т. Александров) се бил погрижил за „ограждането" на своя приятел Яворов, че той бил „главният радетел" за назначаването на „втора експертиза" и т. н. Сега става ясно

какво в същност е искал „всемогъщият главатар“ и как го е искал. Впрочем тук не може да се говори дори и за „искане“ спрямо съдебната власт. Той си е позволил да отправи съвсем скромна молба за *безпристрастно* и *по-бързо* разглеждане на делото, в която няма и помен от внушение или ходатайство за начина, по който да се реши делото. Ако е имало и най-незначителна заплаха, откъдето и да било, в полза на Яворов, тя щеше да бъде насочена върху прокурора и съдиите от окръжния съд, защото оттам започнаха своеволията, пристрастието и протакането на делото, оттам започна и непрекъснатият натиск върху съдебните органи от „другата страна“, насочен да се предизвика обвинение и съдене на поета. Разглежданото протестно писмо, дори и да беше изпратено, се явява едвам през септември 1914 г., когато прокурори и съдии вече са извършили срещу Яворов всичко, каквото се е искало от тях.

Странно е наистина, че революционерът Яворов, излагал неведнъж живота си за свободата на поробена Македония, не намери справедливо и обективно отношение от нито един от „македонците“, участвуващи в делото. Главният прокурор Сърмабожов, роден в Прилеп, не направи нищо, за да ускори хода на следственото дело и да го възложи веднага на някой от своите заместници в окръжния съд. Д-р Татарчев, от известен поборнически род в Македония, най-лекомислено се увлече в общото настроение срещу Яворов и се присъедини към прибързаното и погрешно изказване на д-р Пиперков.[1] Константин Весов, също от Македония, подписа без възражение явно пристрастното определение на окръжния съд от 12. VII. 1914 г. А какво направи и как постъпи Станишев, „гордият и независим македонец“, вече бе изложено по-горе.

Никола Гайдаров

[1] В една статия „Другият д-р Татарчев“ от Йордан Василев (Отечествен фронт, 18 авг. 1978) се поддържа съвсем неправилно и противно на фактите по следствено дело 205/1913, че д-р Татарчев бил изказал мнение, различно от това на д-р Пиперков, и с това получил „допълнителна и дълготрайна известност“ (!).

Българското литературознание в чужбина

Книги, статии и рецензии, публикувани през 1978—1979 г.

Общи въпроси

Андреев, В. Д. История болгарской литературы. М., Высшая школа, 1978. 32 с. 22 см.

Библиогр., с.312—315. Показалец, с. 315—318.

Арницане, Б., М. Гусаре и Э. Улмане. Зарубежные писатели XX века. Состав. . .Т. 1 — Рига, ГБЛатв. ССР, 1978—20 см (Гос. библ. Латв. ССР. Отд. Науч.-метод. и библиогр. работы).

1. Указатель литературы. 1978. 414 с.

Бошковски, Петар Т. Огледи и критики. Скопје, Мисла, 1978. 290 с. 20,5 см

Сведения за историята на макед. литература.

Кунчева, Рая Т. Влияние русской поэзии на становление болгарского силабо-тонического стихотворения. Л., 1979. 26 с. (Ленингр. гос. унив. им. А. А. Жданова) Автореф. дис.

Писатели мира: Октябрь и литература. М., Прогресс, 1978. 328 с. 22 см.

Съдържа: Георгий Цанев. Октябрьская революция и болгарская литература, с.110—120. — Людмил Стоянов, Верю, что так будет!, с.178—180. — Слав Хр. Караславов. Братство, с.178—180. — Людмил Стоянов. Александр Фадеев, с.210—212. — Орлин Василев. Корнейчук и болгарский зритель, с.216—219. — Георгий Джагаров. Литература высоких идеалов, с.290—295.

Поляков, М. Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. 2. перераб. и доп. изд. М., Сов. писатель, 1978. 446 с. 22 см.

Загл. 1. изд. Цена и пророчество бунта. Показалец, с.436—444. Сведения за бълг. писатели на много места в кн.

Opuscula polono-slavica. Warszawa (etc.] Ossolineum, 1979. 448 p. 24 cm (PAN. Inst. jez. pol.).

Прев. загл. Полско-славянски трудове. Съдържа: Blaže Koneski. За рускоto влияние врз јужнословенските текстови од XII—XIVв., с.175—179. — Jerzy Rusek. O przedrostokowych formacjach gradacyjnych w języku bułgarskim, p. 313—321. Градацията на префиксите в българския език. — Franciszek Sławski. Z mitologii słovanskiej, p. 369—373. Из славянските митологии. Božo Vidoeski. Przeglas „a“ w „a/e“ w dialektach języka macedonsiego, p. 397—405. Прегласът на „а“ в „а/е“ в диалектите на македонския език.

Petrarca i petrarkizam u slavenskim zemljama. Radovi medinar. simpozija, Dubrovnik, 6—9. XI. 1974. Prired. Fr. Cale. Zagreb [etc]. 1978. XVI, 574 p.8⁰ (Jugoslov. akad. znanosti i umjetnosti. Razred za filologiju).

Съдържа: I. Petkanov. Echi del Petrarca in Bulgaria, p.391—395. Отгласи от Петрарка в България. — D. Petrov. Interprétation néo-romantique de l'idéal platonique dans la poésie bulgare de la fin du XIXe et du dèbut du XXe s., p.397—424. Неоромантичното тълкуване на платоничния идеал в българската поезия от края на XIX и нач. на XXв. — Th. Tomov. Petrarca in Bulgaria, p.515—529. Петрарка в България.

România in sud-estul Europei. Culegere de studii. București, Ed. Polit. 1979. 271 p. 20 cm (Inst. de studii sud-est europ.).

Прев. загл. Румъния в Югоизточна Европа. Сведения за България на много места в кн.

Slovník spisovatelů Bulharska. (Úvod: Dana Hronkova a Ivan Dorovski). (Praha) Odeon (1978). 504 p. tab. 19 cm (Vychází ke 100 výročí osvobozeni Bulharska z osmanského jha).

Състав. Ivan Dorovski и др. Прев. загл. Речник на българските писатели.

Terry, Garth Michael. East European languages and literatures. Oxford, Clio Press, 1979. 297 p. 8°.

Прев. загл. Източноевропейски езици и литератури.

* * *

Бабаев, Габиб. Болгарская литература. — В: Бабаев, Габиб. Межнациональные связи азербайджанской литературы. Библиогр. (1920—1973). Баку, 1978, 142—144.

Барамидзе, А. Г. Из истории болгарско-грузинских литературных связей.— В: Барамидзе, А. Г. Очерки исследования из истории грузинской литературы. 7. Тбилиси, 1978, 150—164.

Белоусов, Р. С. Кирджали — подлинный участник гетерии. — В: Белоусов, Р. С. Тайна Иппокрены. М., 1978, 147—170.

За прототиповете на героя на поемата „Кърджали“ на Пушкин, бълг. хайдутство и участието на българите в освобождението на Гърция.

Гуляшки, Андрей. Идея — это опыт творца. — Вопр. литературы (М.), № 3, 180—183.

Дмитриевская, Т. В. — Обществ. науки за рубежом. Сер.7. Литературоведение (М.), 1979, № 3, 44—45.

Реф. по повод рец. на П. Анчев за кн. „Критика как литература“ от Борис Бурсов— Лит. мисъл, 1978, № 3, 149—152.

Дмитриевская, Т. В. — Общественные науки за рубежом. Сер.7. Литературоведение (М.), 1978, № 4, 140—142.

Реф. по повод рец. на Р. Димчева за кн. „Сборник по сравнительному изучению литератур“. Л., 1976 — Език и литература, 1977, № 2.

Добрев, Ч. Революционность — классовость в литературе. — В: О партийности литературы и исскуства. М., 1978, 55—94.

Досталь, М. Ю. И.И. Срезневский как славист (1812—1880). — Сов. славяноведение (М.), 1980, № 3, 90—105.

Заостровцев, Г. Эстафета дружбы. [О рус.-болг. лит. связях]. — Молодая гвардия, (М.), 1978. № 3, 298—305.

Зарев, П. Идеал, современность, мировой литературный контекст. — Иностр. лит. (М.), 1978, № 11, 198—207.

Лихачева, Л. И. Классика и современность. Худож. лит. Болгарии в СССР.— В мире кн. (М.), 1978, № 4, 68—70.

Марков, Г. Моральная проблематика в болгарской прозе. Пер. с болг. — Всесвіт (Київ), 1978, № 4, 178—183. На укр. ез.

Марков, Д. Ф. Болгарская литература. — В: История зарубежной литературы конца XIX — начала XX века. М., 1978, 273—284.

Марков, Д. Ф. Славяноведение как комплекс научных дисциплин. — Slavia (Praha), 1979, No 2, 149—156.

Морозова, Е. Ф. Болгарська тема у радянський російський літературі останнього десятиріччя. — Пробл. слов'янознавства (Львів), 1979, № 19, 3—10.

Такаюки, Ито. История и современное состояние славяноведения в Японии. — Сов. славяноведение, 1980 (М.), № 2, 93—105.

Blanch, Antonio. Literatura bulgara y española. — Razon y Fe (Madrid), 1978, № 198, 84—90.

Прев. загл. Българската и испанската литература.

Herder, Werner. Zum Beitrag Georgi Dimitroff für die Grundlegung des Volksfrontbündnisses in der antifaschistischen Literaturbewegung. — In: Herder, Werner. Wege zur Volksfront. Berlin, 1948, 38—52.

Прев. загл. за приноса на Георги Димитров към основаването на Народен фронт в антифашисткото литературно движение.

Kolevski, V. Zum ästhetischen Wesen des sozialistischen Realismus. — In: Internationale Literatur des sozialistischen Realismus 1917—1945. Berlin, 1978, p.740—760.

Прев. загл. Естетическа същност на социалистическия реализъм.

Kvapil, Miroslav. Bugarska književnost u časopisu Nada<895—1903>. — Slavia (Praha), 1978, No 3, 288—297.

Прев. загл. Българската литература в сп. Нада.

Rosenbaum, K. Pojem svetovej socialistickej literatúry a koncepcia dejin národnej literatúry — Slavica slovaca (Bratislava), 1978, No 4, 313—321.

Прев. загл. Схващането за световната социалистическа литература и концепцията за историята на националната литература.

Urban, Zdeněk. Nedjalko Ivanov Draganov. 20. 11. 1915—26.3.1977. — Slavia (Praha), 1978, No1, 108—109.

Zięb i ń s k i, A. Dramaturgia bułgarska w Polsce. — Dialog (Warszawa), 1979, No 3, 148—157.

Прев. загл. Българската драматургия в Полша.

Z i o m e k, J e r z y. Sarbiewski jako krytyk Todorova.— Texty (Wroclaw) 1978, No 2, 5—28.

Прев. загл. Сарбиевски като критик на [Цветан] Тодоров.

Б у з н и к, В. В. Ценное исследование о советской литературе в Болгарии.—Рус. лит. (Л.), 1978, № 4, 196—199.

Рец. за: Х. Дудевски. Съветската литература в България. С., БАН, 1977.

В е н е а м и н о в А. Равняться правду. — Лит. обозрение (М.), 1978, № 11, 70—71.

Рец. за: Писатели мира. Октябрь и литература. 1917—1977. М., Прогресс, 1978.

Г а р с к и й, И. К. — Сов. славяноведение (М.), 1978, № 5, 113—114.

Рец. за: Г. Германов. Окървавено навечерие. България и българите в рус. лит. Варна, Г. Бакалов, 1976.

Г р и ц и к, М. І. и С. Косарук. — Укр. мова і літ. в школі (Київ), 1978, № 10, 91—92.

Рец. за: Ф. Погребенник. Василь Стефаник у слов'янських літературах. Київ, Наук. думка, 1976.

М а т в е е в, М. Строитель новой культуры. — Вопр. лит. (М.), 1978, № 7, 282—286.

Рец. за: Г. Пенчев. Литературните уроци на Луначарски. С., Наука и изкуство, 1977.

D o n č e v, N i k o l a j. — Internat. P. E. N. Bull. of sel. books, 1979, No 3, 65—66.

Рец. за: Иван Попиванов. Трагикомичното в литературата. С., Наука и изкуство, 1978.

D o n č e v, N i k o l a j. — Internat. P.E.N. Bull. of sel. books, 1978, No 3, 59—61.

Рец. за: Pantelej Zarev. Panorama de la littérature bulgare. [C.] Sofia-Press, 1977.

H a r r a r i, J o s u e V. — MLN. Comparative littérature, 1978, No 5, p.1027.

Рец. за: Cvetan Todorov. Théories du symbole. Paris, Seuil, 1977.

N a u m o v, A. — Przegl. humanistyczny (Warszawa), 1979, No 1, 182—186.

Рец. за: P. Dinekov. O bułgarskiej literaturze, folklorze i związkach z Polską. Warszawa, PWN, 1977. Прев. загл. За българската литература и фолклор и връзките с Полша.

W i e r z b i c k a, K a t a r z y n a. — Pamięt. slowianski (Wroclaw), 1979, № 29, 201—202.

Рец за: P. Dinekov. O bułgarskiej literaturze, folklorze i związkach z Polską. Warszawa, PWN, 1977.

U r b a n, Z d e n e k, . Slavia (Praha), 1978, No 1, 100—101.

Рец. за: Русско-болгарские фольклорные и литературные связи. 1. Л., Наука, 1976.

Старобългарска литература

А н т и ќ, В е р а. Средновековните текстови и фолклорот. Скопје, Мисла, 1978· 269 с. 24,5 см.

Библиогр., с. 245—249. Показалец, с. 255—268.

Г е л ь ф а н д, Н. В. Литература средних веков. Западная Европа. Византия. <Указатель работ, изд. на рус. яз. 1917—1975>. М., ИНИОН, 1978. 317 с. 20 см (АН СССР. ИНИОН).

М е щ е р с к и й, Н. А. Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности IX—XV веков. (Уч. пособие). Л., ЛГУ, 1978, 112 с. 21 см (МГУ им. А. А. Жданова).

Ф р е й б е р г, Л. А. и Т. В. Попова. Византийская литература эпохи расцвета IX—XV вв. М., Наука, 1978. 287 с. 4 л. ил. 21 см (АН СССР. Инст. мировой литературы им. А. М. Горького).

H a m m, J o s e f. Das glagolische Missale von Kiew. Wien, Verl. der Österr. Akad. der Wiss., 1979. 135 p. 17 f.ill. 8° (Österr. Akad. der Wiss. Phil.hist. Kl.,Schriften der Balkankomis. Linguist. Abt. 26).

Прев. загл. Глаголически служебник от Киев.

H a v l i k, L u b o m i r E. Morava v 9—10. století. K problematice polit. postavení, socialní a vládní struktury a organizace. Praha, Academia, 1978. 160 p. 24 cm (Studie ČSAV).

Прев. загл. Моравия през IX—X век. Сведения за Кирил и Методий.

Kristianova legenda. Život a umučem svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. K vyd. připr., přel. a pozn. opatř. Jaroslav Ludvicovski. Praha (Vyšehrad) 1978. 168 p. 8 f. ill. 8°.

Прев. загл. Християнска легенда. Сведения за Кирил и Методий.

Pogačnik, Jože. Bartolomäus Kopitar. Leben u. Werk. München, Trofenik, 1978. 231 p. 24 cm (Geschichte, Kultur u. Geisteswelt der Slowenen, 15).

Прев. загл. Бартоломей Копитар. Живот и дело.

* * *

Баранкова, Г. С. Астрономическая и географическая терминология в „Шестодневе" Иоанна Екзарха Болгарского.—В: Памятники русского языка. Исслед. и публ. М., 1979, 150—172.

Грихин, В. А. Митрополит Киприан как писатель. — Сб. науч. тр. Свердл. пед. инст. (Свердловск), 1978, № 305, 22—40.

Дам'янова, М. А. „Похвальне слово" Григорія Цамблака на соборі в Констанці і традиції Тирновскоі літературноі школі. (Проблеми стилю і мови). — Проблеми словянозн. (Львів), 1978, № 17, 79—80.

Ищенко, Д. С. Поучения Феодора Студита в рукописи Рылского монастыря. — Сов. славяноведение (М.), 1979, № 4, 96—98.

Моисеева, Г. Н. Из истории „Изборника" 1076 г. Памятник древнерус. лит.— Тр. Отд. древнерус. лит. АН СССР (Л.), 1979, № 33, 434—436.

Торопов, В. Н. „Проглас" Константина Философа как образец старославянской поэзии. — В: Слав. и балк. языкозн. (М.), 1979, 26—46.

Тот, И. Х. Кирилло-Мефодиевские традиции в средневековой Венгрии. — Вопр. языкознания (М.), 1978, № 5, 110—120.

Dujčev, J. L'Hexaéméron de Jean l'Exarque. — Byzantinoslavica (Praha), 1978, No 2, 209—223.

Прев. загл. „Шестодневът" на Йоан Екзарх.

Hansack, Ernst. Zum Übersetzungsstil des Exarchen Johannes. — Die Welt der Slaven (Wiesbaden), 14, 2, N.F.3, 1979, Nr. 1, 121—171.

Прев. загл. За преводния стил на Йоан Екзарх.

Rusek, Jerzy. O pierwotnym przekładzie Triodu. — Slavia orientalis (Warszawa), 1979, No 4, 427—434.

Прев. загл. За стар превод на Триод.

Верещагин, В. М. и И.И. Толстой. — Вопр. языкознания (М.), 1978, № 6, 130—135.

Рец. за: Л. П. Жуковская. Текстология и язык древнейших славянских памятников. М., Наука, 1976.

Chitanu, S. — Anu. Inst. de istor. şi archeol. „A. D. Xenopol" (Jaşi), 1978, No 15, 666—667.

Рец. за: G. Birkfellner. Glagolitische und kyrilische Handschriften in Österreich. Wien, Verl. der Osterr. Akad. der Wiss., 1975.

Feuillet, Jack. — Die Welt der Slawen (Wiesbaden), 14, 1, N.F.3, 1979, No 1, 222—224.

Рец. за: Боню Ст. Ангелов. Из старата българска и сръбска литература. Кн.3. С., БАН, 1978.

Freydank, D. — Z. für Slawistik (Berlin), 23, 1978, No 1, 144—145.

Рец. за: Cyrillomethodianum. Thessalonique, 1971/1972—1973/1975.

Kucharek, Wilma S. et Thomas John Dobena. — Slavic a. East Europ. j. (Bloomington), 23, 1979, No 1, 126—127.

Рец. за: Marvin Kantor a. Richard S. White, trs. and commentaries. The „Vita" of Constantine and The „Vita" of Methodius. Introd. Antonin Dostal. (Michigan Slavic materials, 13). Ann Arbor, Univ. of Michigan. Dept. of Slavic languages and literatures, 1976.

Otten, Fred.— Z. für Slavische Philologie (Heidelberg), 40, 1978, No 2, 440—441.

Рец. за: Добромирово евангелие. Бълг. паметник от началото на XIIв. Подг. за изд. Боряна Велчева. С., БАН, 1975.

Páclová, Ilona. — Slavia (Praha), 48, 1979, No 1, 61—62.

Рец. за: G. Birkfellner. Glagolitische und Kyrilische Handschriften in Österreich. Wien, Verl. der Österr, Akad. der Wiss., 1975.

Българска литература през Възраждането

Ендирякова, Н. Г. Борьба Л. Каравелова за формирование болгарской прогрессивной историографии. Казань, 1978. 24с. 8° (Казанский гос. унив. им. В. И. Ульянова-Ленина).

Библиогр., с.23—24.

Е н д и р я к о в а, Н. Г. Теоретические основы исторических воззрений Л. Каравелова. Казань, 1978. 20 с. 8⁰ (Казанский гос. унив. им. В. И. Ульянова-Ленина).

Z a v e r a, D i m i t r u. Prelegeri de literatură bulgară. <Renaşterea>. Bucureşti, 1978. 167 p. 24 cm (Univ. din Bucureşti. Fac. de limbi straine. Catedra de filologie slava).

Прев. загл. Лекции по българска литература. Възраждане. Учебник за студентите.

* * *

А р т а м о н о в, С. Д. Литература Болгарии. —В: Артамонов, С. Д. История зарубежной литературы XVII—XVIII вв. М., 1978, 274—278.

Б р а д и с т и л о в а, М. Особенности формирования болгарской театральной культуры эпохи национального Возрождения. — В: Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVII—XIX вв. М., 1978, 247—249.

Г р и г о р ь я н, К о м с а р. К истории одного патриотического мотива: Лермонтов, Ботев, Исаакян. — Лит. Армения (Ереван), 1979, № 2, 94—99.

Д и м о в а, В е с е л и н а. Земун, један од српских центара балканске издавачке делатности за препорода. (С бугарског превео Иво Балентовић). — Летопис Матице српске, 1979, № 2, 321—362.

И в а н о в, М. Христо Ботев — великий болгарский публицист. [Статья из НРБ]. — Вестн. Моск. унив. Сер. 10; Журналистика, 1978, № 2, 41—45.

И н д ж е в а, Н. Формирование комедийного жанра в болгарской драматургии эпохи Возрождения. — В: Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII—XIX вв. М., 1978, 249—253.

Л у б к і в с ь к и й, Р. Свободи полум'яний геній. — В: Лубківський, Р. Многосвіточ. Київ, 1978. 101—123.

Литературно-критически очерк за поезията на Христо Ботев и преводите на неговите произведения на укр. ез.

П а в л о в с к и й, С. В. О попытке Г. С. Раковского создать политическую газету в Одессе. 1858—1859. — Сов. славяноведение (М.), 1979, № 4, 86—95.

Ч у м б а л о в а, Г. М. О тюркских лексических элементах в современном болгарском языке. <На материале произведений Л. Каравелова и И. Вазова>. — Сов. тюркология (Баку), 1979, № 3, 12—19.

K r ă s t a n o v, T r e n d a f i l. Ein unveröffentliches Gedicht von Georgi Pešakov für Dr. Petâr Beron. — Z. für Balkanologie (München), 1978, № 14, 50—60.

Прев. загл. Едно непубликувано стихотворение на Георги Пешаков за д-р Петър Берон.

Г е р м а н о в, Г. — Вопр. лит. (М.), 1979, № 1, 286—288.

Рец. за: Софроний Врачанский. Жизнеописание. Изд. подготовили Н. М. Дылевский, А. Н. Робинсон. Л., Наука, 1976.

Г о р и н а, Л. — Сов. славяноведение (М.), 1979, № 6, 108—110.

Рец. за: Л. Минкова. Осип Максимович Бодянски и българското възраждане. С., БАН, 1978.

Д р е й з и н а, М. — Совр. худож. лит. за рубежом, (М.), 1979, № 2, 36—38.

Рец. за: Пенчо Данчев. Чертите на гения. С., Бълг. писател, 1976.

К а л и г а н о в, И. И. — Сов. славяноведение (М.), 1979, № 1, 112—114.

Рец. за: Софроний Врачански. Жизнеописание. Л., Наука, 1976.

B e c h y ň o v á, V e n c e s l a v a. — Slavia (Praha), 1978, No 2, 205—207.

Рец. за: Иван Унджиев, Цвета Унджиева. Христо Ботев. С., Наука и изкуство, 1975.

K l a r k e, J a m e s F. — Slavic a. East Europ. j. (Bloomington), 22, 1978, No 1, 112—113.

Рец. за: Румяна Радкова. Неофит Рилски и новобългарската култура. С., Наука и изкуство, 1975.

D a r i n k a V ö l k l, S. — Arcadiá, 14, 1979, No 3, 315—316.

Рец. за: Werner Schmitz. Südslavischer Buchdruck in Venedig <16—18. Jahrhundert>. Untersuchungen und Bibliographie. Giessen, Schmitz, 1977 (Osteuropastudien der Hochschule des Landes Hessen, R. II. Marburger Abh. zur Gesch. und Kultur Osteuropas. Bd. 15). Прев. загл. Южнославянско книгопечатане във Венеция <16—18 в.>.

P i š u t, M i l a n. — Sloven. pohl'ady (Bratislava), 1979, No 7, 126—128.

Рец. за: Ján Koška. Slovenské literárne pohl'ady na bulharský juch (1876—1878). Bratislava, Veda, 1978. Прев. загл. Словенски литературни свидетелства за българския юг (1878—1879).

Bulgarische marxistische Literaturtheorie und Literaturkritik, 1891 — 1941. Hrsg. Georgi Dimov u. Dobri Witschev. Mit einer Einl. von Georgi Dimov. Bearb. u. Komment. von Dobri Witschev. Berlin, Akad.-Verl., n 1978. 408 p. 20 cm (Hrsg. von der Akad. der Wiss. der DDR. Zentralinst. für Literaturgeschichte, Literatur u. Ges., Texte u. Dok.).

Авт.: Eduard Beyer, Dietmar Endler, Wolfgang Köppe, D. Vičev.

В кн. авт. D. Witschew. Прев. загл. Българската марксистка теория за литературата и литературната критика, 1891—1941.

Dančev, Penčo. Nikola Vapzarov. O piitis ke o antropos. Thessaloniki, 1978. 29 p. 20,5 cm.

Прев. загл. Никола Вапцаров. Поетът и човекът.

Urban, Zdeněk. Kiril Christov v Čechach. Anot. bibliogr. prací (pův. i přel.) v čes. tiscu let 1897—1944. a hl. správ a prací o pobytech Kirila Christova v Čechach a jeho vztahu k čes. kultuře. Praha, Stat. knih. ČSR, 1978. 54 p. 8⁰ (Bibliogr. Slovan. knih. v Praze).

Прев. загл. Кирил Христов в Чехия.

* * *

"Борьба, как говорят, эпична. . ." Последние дни Николы Вапцарова. Вступление и пер. с болг. Н. Глен. — Иностр. лит., (М.), 1979, № 11, 244—253.

Бучис, Альгимантас. Роман о подвиге народном. (Сравнительный анализ ист. романов болг. писателя И. Вазова „Под игом" и литов. писателя В. Миколайтиса-Путинаса „Повстанцы"). — Литва лит. (Вильнюс), 1978, № 1, 148—156.

Вапцарова, Б. Советская культура в жизни Николы Вапцарова. — Сов. славяноведение (М.), 1979, № 5, 61—69.

Гольберг, М. Муки и исповеди Пейо Яворова. [О творчестве поэта]. — Всесвіт, (Київ) 1978, № 1, 192—195. На укр. ез.

Гурвич-Перева, О. С. Елин Пелин та Іван Вазов: Традиції і новаторство в болгарскому оповіданні на початку XX ст. (До 100-річчя з дня народження Елина Пелина). — Пробл. слов'янознавства (Львів), 1978, № 17, 11—18.

Даскалова, Е. Октябрьская революция в творчестве Блока и болгарская поэзия 20-х годов. [Статья из Болгарии]. — Нева (Л.), 1978, № 4, 174—178.

Кетков, О. Полум'яний співець революції, — Всесвіт (Київ), 1978, № 10, 180—182.

Статия за творчеството на Хр. Смирненски.

Колевский, В. Под флагом академизма. [О тенденциозности оценки болг. литературы в буржуаз. литературоведении]. Пер. с болг. Васила Колевского. — Иностр. лит. (М.), 1978, № 5, 205—207.

Кунева, Виолета. Советская литература и публицистика Людмила Стоянова. — Звезда (Л.), 1979, № 9, 169—173.

Марков, Д. Ф. Болгарская литература. — В: История зарубежной литературы конца XIX — начала XX века. М., 1978, 273—284.

Неборячок, Ф. Чутливість до эпохи. — Всесвіт (Київ), 1979, № 3, 176—179. Статия за творчеството на Петър Славински.

Поповски, Анте. Нов антимакедонски фронт на „Литературен фронт". Разгледи (Скопје), 1979, № 10, 953—982.

По повод декларацията на СБП във връзка със Стружките вечери.

Русев, П. Драматургия П. Яворова и А. П. Чехова. — В: Русско-болгарские театральные связи (Л.), 1979, 29—39.

Федоренко, Н. Вапцаров: поэтическая ступень в грядущее. К семидесятилетию со дня рождения. — Иностр. лит. (М.), 1979, № 9, 201—207.

Флакер, А. Славянская литература борьбы и сопротивления. — Курьер ЮНЕСКО (М. — Париж), 1978, сент.-окт., 70—72.

Шайкевич, Б. О. Творча спивдружність болгарских революційних письменникі в і художникі в у журналі „Червен смях". 1919—1923. — Пробл. слов'янознавства (Львів), 1978, № 17, 39—48.

Alova, Erdal. Vaptsarov'un 70. doğum yilina doğru. — Sanat emeği (Istanbul), 1979, No 20.

Прев. загл. 70 г. от рождението на Н. Вапцаров.

Bardijevska, Liliana. Technika narracyjna we wczesnej prozie Angela Karalijczewa. — Pamięt. słowiański (Wroclaw), 1979, № 29, 169—181.

Прев. загл. Разказвателната техника в ранната проза на Ангел Каралийчев.

Bechyňová, Věnceslava. Ste výroci narození Peija K. Javorova. — Slavia (Praha), 1979, No 1, 106—107.

Прев. загл. Сто години от рождението на Пейо К. Яворов.

Moser, Charles A. National renown and international reputation: the case of Ivan Vazov. — Slavic a. East Europ. j. (Bloomington), 23, 1979, No 1, 87—93.

Прев. загл. Национално признание и международна известност: Иван Вазов.

Smochovska-Petrowa, Wanda. Profesor Michail Arnaudow 5.X. 1878—18.II.1978. — Pamięt. slowianski (Wroslaw), 1979, №29, 201—202.

Uniewska, Emilia. Nowatorstwo artystyczne poeziji „wrzesniowej" Nikoly Furnadziejewa. — Pamięt. słovianski (Wroclaw), 1979, № 29, 169—181.

Прев. загл. Майсторско новаторство в „септемврийската" поезия на Никола Фурнаджиев.

Wilska, Katarzyna. Stylizacje we wczesnej poezji Asena Razcwetnikowa.— Pamięt. słowianski (Wroclaw), 1979, № 29, 183—200.

Прев. загл. Стилни похвати в ранната поезия на Асен Разцветников.

Горский, И. К. — Сов. славяноведение (М.), 1979, № 1, 107—111.

Рец. за: Литература славянских и балканских народов конца XIX — начала XX века. М., Наука, 1976.

Стоянов, Н. „Живу я с песней. . .". — Кодры, 1978, № 2, 150—151.

Рец. за: П. Бурлак-Вылканов. Далекие источники. Стихи. Кишинев, Картя молдовеняскэ, 1976.

Dončev, Nikolaj. Internat. P. E. N. Bull. of sel. books (London), 1978, No 3, 61—62.

Рец. за: P. K. Yavorov. En suivant les ombres des nuages, poésies, trad. du bulg. par Georges-Assen Dzivgov. (C.) Sofia-Press, 1977. Ориг. загл. Подир сенките на облаците.

Българска литература след Девети септември

Актуальные проблемы сравнительного изучения литератур социалистических стран. М., Наука, 1978. 311 с. 8⁰ (АН СССР. Инст. мировой литературы им. А. М. Горького).

Ред: Ю. А. Кожевников и др. Съдържа: В. Колевский. Проблема социалистического реализма в современной болгарской литературе, с.94—105. — Т. Жечев. Проблемы, достижения и тенденции нового болгарского романа, с.146—165.

Ведина, Валерия П. и В. А. Захаржевская. Современный славянский антифашистский роман. <Поэтика жанра>. Докл. на VIII Междунар. съезде славистов (Загреб—Любляна, сент. 1978 г.). Киев, Наукова думка, 1978. 41 с. 8⁰ (АН УССР, Укр. к-т славистов. Инст. литературы им. Т. Г. Шевченко).

Захаржевська, В. О. Димитр Димов: літ. крит. нарис. Київ, Наук. думка, 1978. 136 с. 8⁰.

История зарубежной литературы после Октябрьской революции. Т.1 — М., Московский гос. унив., 1969—26,5 см.

2. 1945—1970. 1978. 558 с. Библиогр., с. 554—558.

Съдържа: Л. Г. Андреев. Зарубежная литература в 1945—1970-х годах, с. 3—19.— Е. З. Цыбенко. Литература социалистических стран Европы, с.308—311. — В. И. Злыднев. Болгарская литература, с.372—384.

Литературная критика европейских социалистических стран. Сборник статей. Т.1 — М., Худож. лит., 1975—20 см.

2. Революционные традиции социалистической литературы. 1978. 335 с.

Ред: Ю. В. Богданов и др.

Съдържа: Т. Жечев. О современной мемуарной литературе, с.210—228. — Х. Дудевский. Формирование понятия „нового реализма" в болгарской критике 20—30 годов, с.264—274.

Марков, Д. Ф. Проблемы теории социалистического реализма. 2. доп. изд. М., Худож. лит., 1978. 413 с. 8⁰.

Показалец, с. 403—410.

Современная художественная литература за рубежом. Информ. сборник. Обзоры, рец. аннот. М., Прогресс, 1978. 169 с. 8⁰ (Всесоюз. библ. иностр. литературы,1)

Съдържа материали и за лит. на европ. социалист. страни.

Цыбенко, Е. З. Особенности развития романа-эпопеи в славянских литературах последних лет в контексте европейского романа, [Докл.] К VIII междунар. конгр. славистов. М., МГУ, 1978. 22 с. 21 см.

Библиогр., с.20—22.

Internationale Literatur des sozialistischen Realismus. 1917—1945. Aufsätze. Berlin etc., Aufbau-Verl., 1978. 845 p. 19,5 cm (Veröff. der Akad. der Künste der DDR).

Ред.: Georgi Dimov и др. Прев. загл. Международ. литература за социалистическия реализъм. 1917—1945. Съдържа: G. Dimov. Entstehung und Entwicklung der sozialistischen Literatur in Bulgarien, p. 243—268. Възникване и развитие на социалистическата литература в България. — W. Kolewski. Zum ästhetischen Wesen des sozialistischen Realismus, p. 740—760. За естетическата същност на социалистическия реализъм.

Misiorny, Michal. Wspolczesny teatr na świecie. Sylwetiki pisarzy. (Warszawa) Wyd. Artystyczne i filmowe (1978). 176 p. 21 cm.

Прев. загл. Съвременният театър в света. Силуети на писатели. Библиогр., с.156—157. Показалец, с. 158—176. Сведения и за български писатели.

* * *

Андреев, В. Пора зрелости: Заметки о современной болгарской прозе. — Аврора (Л.), 1978, № 9, 71—72.

Андреев, В. Проза Ивана Давидкова. — В: Давидков, И. Прощай Акрополь. Повести. [Предг.]. М., 1978, 5—15.

Андреева, Е. Ровесник Октября. Штрихи к портр. болг. поэта Г. Авгарского. — Дошкол. воспитание (М.), 1978, № 9, 84—86.

Білоус, Д. Поет вересневої землі.— В: Николов, Н. Вереснева земля. Вірші та поеми. [Уводна статия]. Київ, 1978, 5—10.

Болгария — Литературные премии. — Иностр. лит. (М.), 1979, № 2, 274—275.

Съобщение за награждаването на Д. Габе, Н. Николов и Н. Христозов с Димитровска награда и П. Матев, Ив. Давидков, А. Германов, В. Попов, Д. Фучеджиев и Н. Русев с наградата на СБП.

Болгарская драматургия и театр в советской печати <1944—1974>. Указатель литературы. Состав. Л. Р. Левина и Т. М. Хозиева. —В: Русско-болгарские театральные связи. Л., 1979, 171—207.

Ведіна, В. П. и В. О. Захаржевьска. Друга світова війна в романістиці зарубіжних слов'янських країн, — Рад. літературознавство (Київ), 1979, № 5, 12—21.

Великий день в произведениях болгарских писателей.— Иностр. лит. (М.), 1979, № 9, с.277.

Девети септември 1944 г. в произведенията на писателите Драгомир Асенов и Костадин Кюлюмов.

Викторов, В. Поэт — воспитатель. [О болг. поэте И. Милчеве] — Дошкол. воспитание (М.), 1978, № 9, 86—89.

Воронко, П. Щоденний подвиг.—В: Забаштанський, В. Сіні скелі. Поезії; Дамянов, Д. Якби не було вогню. Поезії. [Предг.]. Київ, 1978, 5—20.

Дора Габе — герой социалистического труда. — Иностр. лит. (М.), 1979, № 1, с. 276.

Съобщение за удостояването ѝ със званието Герой на социалист. труд по случай 90-год. ѝ.

Грибовська, О. І. Болгарська проза на сучасному етапі. — Пробл. слояв'янознавства (Львів), № 19, 10—19.

Донченко, Н. Ф. — Обществ. науки за рубежом. Сер. 7, Литературоведение (М.), 1979, № 4, 169—171.

Реф. по повод рец. на П. Динеков „Елисавета Багряна в българската поезия".— Пламък, 1978, № 4, 46—56.

Енишерлов, В. Книга друзей. — В: Весенние цветы. Рассказы болгарских писателей. М., 1978, 5—9.

Житник, В. К. Димитр Димов. К 80-летию со дня рождения. — Рус. яз. и лит. в школах УССР (Киев), 1979, № 3, 72—75.

Заостровцев, Г. Эстафета дружбы. — Молодая гвардия (М.), 1978, № 3, 298—305.

Карцева, З. И. Тенденция к цивилизации в новой болгарской прозе и некоторые проблемы романа. — Слав. филология (М.), 1978, № 10, 95—106.

Кузнецов, К. В. — Обществ. науки за рубежом. Сер. 7. Литературоведение (М.), 1979, № 4, 58—59.

Реф. по повод рец. на В. Колевски „Живое наследие Чернышевского" за кн. на А. Г. Соловьев „Эстетические воззрения Чернишевского", публ. в Болг. русистика, 1978, № 6, 78—80.

Мутафов, Е. Вертикаль заменяет горизонталь [О болг. прозе 1960—70-х гг.].— Лооминг (Таллин), 1978, № 6, 1008—1016. На естон. ез.

Николчина, Н. Образ ребенка в детской литературе Болгарии. — Дет. лит., (М.),1978, № 7, 35—38.

Поэтический сборник Лучезара Еленкова. — Иностр. лит. (М.), 1979, № 10, 274—275.

Статия за сборника „Безкрайни мостове“ от Л. Еленков.

Пономарева, Н. Н. Современная болгарская и советская драматургия. Связь и типологическая общность. — Сов. славяноведение (М.), 1979, № 3, 68—74.

Богомил Райнов. — Иностр. лит. (М.), 1979, № 9, 286—289.

Кратки бележки за творчеството му по повод отпечатаната в същия брой повест „Черните лебеди“.

Солнцева, Л. В общую сокровищницу. — Театр. жизнь (М.), 1978, № 16, 7—9.

За пиеси от бълг. драматурзи, поставени в съв. театри.

Тарусов, А. Гордость болгарской литературы. К 90-летию Доры Габе. — Дет. лит. (М.), 1978, № 12, 36—37.

Томова, Иванка. Поэтическая юность Болгарии. — Лит. обозрение (М.), 1979, № 3, 32—33.

За творчеството на най-младите бълг. поети.

Bulgarian lyyra soi. — Näköpiiri (Helsinki), 1978, No 5, 30—37.

Прев. загл. Българската лира звучи. Статия за съвременната бълг. поезия.

Stefan Canev. — Světova lit. (Praha), 1979, No 1, p.62.

Кратки бележки за Стефан Цанев към поемата „Козлодуй-mc²“.

Davidkov, Ivan. [Интервю]. Hovořila Zlata Kufnerová. — Lit. měs. (Praha), 1979, No 7, p.98.

Интервю с Иван Давидков с кратки бележки за живота и творчеството му.

Ljuben Dilov, Ljubomir Nikolov, Velička Nastradinova. (Ze světa sci-fi: Bulharsko). — Světová lit. (Praha), 1978, No 5, 172—174.

Прев. загл. Любен Дилов, Любомир Николов, Величка Настрадинова. (Из света на научно-фантастичната литература: България).

Dora Gabe. — Internst. P. E. N. Bul. of sel. books (London), 29, 1979, No 1, p.13.

Прев. загл. Дора Габе. Кратка бележка за живота и творчеството ѝ.

Gabe, Dora. My little narrative poems for chilidren. — Internat. P. E. N. Bull. of sel. books (London), 29, 1979. No 1, 11—12.

Прев. загл. Моите малки поеми за деца.

Host Literárního měsičniku-Emilijan Stanev. [Интервю]. Hovořil Miroslav Rafaij. — Lit. měs. (Praha), 1978, No 7, 72—74.

Прев. загл. Гост на „Литературен ежемесечник“: Емилиян Станев.

S náručí rosepjatou. Ze současné bulharske literatury [С разтворени обятия. Из съвременната българска литература]. — Lit. měs. (Praha), 1978, No 7, 67—80.

Съдържа: Vl. Golev. [Предговор към стихотворения на Дора Габе, Павел Матев и Иван Давидков].

Septemvri. — Lit. měs. (Praha), 1978, No 8, p. 124; No 9, 123—124; 1979, No 1, 123—124.

Прев. загл. Септември. Преглед на сп. Септември, кн.1, 2, 3 и 5, 1978.

Septemvri. — Lit. měs. (Praha), 1979, no 5, 125—126; No 8, 123—124.

Прев. загл. Септември. Преглед на сп. Септември, кн. 10, 11 12 за 1978 година и кн. 1, 2 за 1979 година.

Wenigova, Irena. Stanislav Stratiev — nejen o satiře. — Lit. měs. (Praha), 1979, No 2, 124—125.

Прев. загл. Светослав Стратиев — не само за сатирата.

Алексеева, Л. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, № 4, 73—74.

Рец. за: Паулина Станчева. Златната петорка. С., Нар. младеж, 1978.

Алексеева, Л. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, № 4, 74—75.

Рец. за: Стефан Чирпанлиев. Медвенският размирник. С., Нар. младеж, 1978.

Андреева, Е. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, № 4, 76.—78.

Рец. за: Радой Киров. Бригадири-веселяци. С., Нар. младеж, 1977.

Андреева, Е. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 2, 18—20.

Рец. за: Лиляна Стефанова. Непозволена скорост. С., Бълг. писател, 1976.

Будагова, Л. Плодотворное исследование. — Сов. славяноведение (М.), 1979, № 2, 112—114.

Рец. за: Tradycja i nowatorstwo w literaturach słowiańskich XX wieku. Warszawa, 1976. Прев. загл. Традиция и новаторство в славянските литератури през XX век.

Варварина, Е. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, № 3, 9—11.

Рец. за: Павел Вежинов. Синият камък. С., Бълг. писател, 1977.

Варварина, Е. Ж. Рассказы молодых. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 4, 12—15.

Рец. за: Георги Величков. Щъркел в снега. Варна, Г. Бакалов, 1977; Божидар Томов. Будилник под възглавницата. С., Бълг. писател, 1977; Станко Борисов. За всичко обвинявай себе си. С., Нар младеж, 1977; Кънчо Атанасов. Живи хора. Варна, Г. Бакалов, 1976.

Варварина, Е. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 3, 11—12.
Рец. за: Камен Калчев. Огледалото. С., Бълг. писател, 1977.

Варварина, Е. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 1, 11—13.
Рец. за: Слав Хр. Караславов. И се възвисиха Асеновци. . . С., Бълг. писател, 1976.

Варварина, Е. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 2, 16—18.
Рец. за: Генчо Стоев. Завръщане. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1976.

Витт, Б. Компас традиции. — Вопр. лит. (М.), 1979, № 3, 286—293.
Рец. за: Tradycja i nowatorstwo w literaturach słowiańskich XX wieku. Warszawa, 1976.

Гольберг, М. Я. — Рад. літературознавство (Київ), 1978, № 11, 88—89.
Рец. за: В. О. Захаржевська. Дмитр Димов, Літ.-крит. нарис. Київ, Наук. думка, 1978.

Гольберг, М. „Малая проза“ о большой жизни. — Всесвіт (Київ), 1978, № 2, 182—183.
Рец. за: Современная болгарская новелла. Киев, Рад. письменик, 1977. На укр. ез.

Грибовська, О. Димитру Димову присвячено. — Всесвіт (Київ), 1978, № 11, с.212.
Рец. за: В. О. Захаржевська. Димитр Димов, Літ.-крит. нарис. Київ, 1978.

Грибовська, О. З братной болгарской ниви. — Вітчизна (Київ), 1978, № 9, 200—203.
Рец. за: Сучасна болгарська новела. Київ, Рад. письменик, 1977.

Дымова, Лорина. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 3, 13—15.
Рец. за: Миряна Башева. Тежък характер. С., Бълг. писател, 1976; Борис Христов. Вечерен тромпет. Варна, Г. Бакалов, 1977.

Дымова, Лорина. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 1, 15—17.
Рец. за: Станка Пенчева. Планета за двамата. С., Бълг. писател, 1977.

Дымова, Лорина. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, № 3, 11—13.
Рец. за: Радой Ралин. Есенни къпини. С., Бълг. писател, 1977; Няма начин, Хамлете! С., Стършел, 1978.

Донченко, Н. Ф. — Обществ. науки за рубежом. Сер. 7. Литературоведение (М.), 1979, № 4, 169—171.
Рец. за: П. Динеков. Елисавета Багряна в българската поезия. — Пламък, 1978, № 4, 46—56.

Дрейзина, М. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 2, 36—38.
Рец. за: Пенчо Данчев. Чертите на гения [Хр. Ботев]. С., Бълг. писател, 1976.

Дрейзина, М. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, № 6, 79—80.
Рец. за: Снежина Панова. Смях и присъда. С., Бълг. писател, 1977.

Журавская, И. Жизнь социалистических литератур сегодня. — Вопр. лит. (М.), 1978, № 7, 277—282.
Рец. за: Общее и особенное в литературах социалистических стран Европы. М., Наука, 1977.

Каверин, В. Поэзия прозы. — Иностр. лит. (М.), 1979, № 5, 261—263.
Рец. за: С. Чернишев. Човек зад борда. С., Бълг. писател, 1978.

Кадийский, К. Поэтическая летопись. — Иностр. лит. (М.), 1978, № 11, 261—262.
Рец. за: Пролетта на човечеството. Съветски и български поети за Октомври. С., 1977.

Коваленко, Г. — Дон (Ростов н/Д), 1979, № 3, 174 — 177.
Рец. за: П. Вежинов. Барьер. — Иностр. лит. (М.), 1978, № 1.

Кунева, В. — Науч. докл. высш. школы. Филол. науки (М.), 1979, № 2, с.92.
Рец. за: В. Колевски. За литературата на социалистическия реализъм. С., 1977.

Михалкович, В. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 1, 13—17.
Рец. за: Избрани български сценарии. С., Бълг. писател, 1977.

Моисеева, Л. — Лит. обозрение (М.), 1978, № 11, с.92.
Рец. за: П. Вежинов. Барьер. Повесть. — Иностр. лит. (М.), 1978, № 1.

Озеров, Л. — Иностр. лит. (М.), 1978, № 1, 58—59.
Рец. за: П. Вежинов. Барьер, Повесть. — Иностр. лит. (М.), 1978, № 1.

Оскоцкий, В. — Лит. обозрение (М.), 1979, № 12, 81—82.
Рец. за: „Обзор“. Болг. лит.-худож. журнал, 1979, № 46, 47.

Полек, В. Дружбою збратані. —Донбасс (Донецьк), 1978, № 6, 104—105.
Рец. за: Шипкинська висота. Поезії, Одесса, Маяк, 1978.
Померанцева, Е. С. — Обществ. науки за рубежом. Сер. 7. Литературоведение (М.), 1979, № 5, 139—143.
Рец. за: С. Каролев. Повели на таланта и самосъзнанието. — Септември, 1979, № 1—2, 198—219; 188—212.
Померанцева, Е. Взыскуя истыни. — Лит. обозрение (М.), 1978, № 12, 69—71.
Рец. за: Э. Станев. Легенда о Сибине, князе Преславском; Антихрист. М., Худож. лит., 1977.
Пономарева, Н. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 2, 14—16.
Рец. за: Павел Вежинов. Бариерата; Белият гущер. С., Бълг. писател, 1977.
Ракша, И. и В. Гусев. — Иностр. лит. (М.), 1979, № 1, 208—211.
Рец. за: П. Вежинов. Барьер. — Иностр. лит. (М.), 1978, № 1.
Смирнова, Н. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 1, 14—15.
Рец. за: Иван Давидков. Билет за Бретан. С., Бълг. писател, 1977.
Смирнова, Н. Ф. Поэтический мир Елизаветы Багряны. — Обществ. науки за рубежом. Сер. 7. Литературоведение (М.), 1979, № 3, 154—155.
Рец. за: Р. Ликова. Аспекты от поетичния свят на Елисавета Багряна. — Лит. мисъл, 1978, № 5, 3—26; Д. Колева. Ана Ахматова в преводите на Елисавета Багряна.— Лит. мисъл, 1978, № 5, 120—125.
Смирнова, Н. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 4, 9—12.
Рец. за: Йордан Радичков. Прашка. С., Бълг. писател, 1977.
Смирнова, Н. Исповедь художника. — Иностр. лит. (М.), 1978, № 7, 270—273.
Рец. за: Б. Н. Райнов. Елегия за мъртвите дни. С., Нар. младеж, 1976; Този странен занаят. С., Бълг. писател, 1976; Третият път. С., Бълг. писател, 1977.
Смирнова, Н. Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, № 5, 10—14.
Рец. за: Богомил Райнов. Масовата култура. С., Наука и изкуство, 1974.
Смирнова, Н. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1978, № 2, 11—13.
Рец. за: Богомил Райнов. Черните лебеди. С.,Бълг. писател, 1977.
Смирнова, Н. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, № 2, 5—7; 38—40.
Рец. за: Станислав Стратиев. Подробности от пейзажа. С., Бълг. писател, 1978; Сабина Беляева. Преображенията на героя. Бълг. писател, С., 1977.
Смирнова, Н. Ф. Обществ. науки за рубежом. Сер 7. Литературоведение. (М.), 1979, № 1, 154—156.
Рец. за: С. Беляева. Преображенията на героя. С., Бълг. писател, 1977.
Смирнова, Н. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, № 4, 15—17.
Рец. за: Дончо Цончев. Ако можехме да ги чуем. С., Земиздат, 1977.
Томова, И. Начало. Поэт. юность Болгарии. [Заметки болг. критика]. — Лит. обозрение (М.), 1979, № 3, 32—33.
Рец. за: Единство и многообразие. Лит.-худож. критика в НРБ. М., Прогресс, 1979.
Чайковский, Б. Борцям за свободу. — Всесвіт (Київ), 1979, № 9, 201—202.
Рец. за: Свобода Збірник. Упорядник В. Захаржевська. Київ, 1978.
Шучкин, Н. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1979, №4, 13—15.
Рец. за: Драгомир Асенов. Биография на един вечен ден. С., Партиздат, 1978.
Шучкин, Н. — Совр. худож. лит, за рубежом (М.), 1978, № 3, 15—18.
Рец. за: Стефан Дичев. В лабиринта. С., ОФ, 1977.
Dončev, Nikolaj. — Internat. P. E. N. Bull. of sel. books (London), 29, 1979, No 1, 11—12.
Рец. за: Lubomir Levtchev. Lapidarium. Poèmes. Paris, Seghers, 1977.
Dončev, Nikolaj. — Internat. P. E. N. Bull. of sel. books (London), 29, 1979, No 4, 93—94.
Рец.за: Владимир Полянов. Иван Андреев. Разкази и повести. С., Бълг. писател, 1978.
Dončev, Nikolaj.—Internat. P. E. N. Bull. of sel. books (London), 28, 1978, No 4, 83—84.
Рец. за: Стефан Попвасилев. Езикови и мемоарни очерци. С., Бълг. писател, 1978.
Dončev, Nikolaj. — Internat. P. E. N. Bull. of sel. books (London), 28, 1978, 37—38.
Рец. за: Иван Попиванов. Аспекти и образи. С., Бълг. писател, 1977.
Dončev, Nikolaj. — Internat. P.E. N. Bull. of sel. books (London), 29, 1979, No 4, 94—95.
Рец. за: Иван Сарандев. Емилиян Станев. Лит. анкета. С., БАН, 1977.
Dončev, Nikolaj. — Internat. P. E. N. Bull. of sel. books (London), 28, 1978, No 3, 59—61.

Рец. за: Pantelej Zarev. Panorama de la littérature bulgare. [C.] Sofia-Presse, 1977.

Hochel, Igor. — Sloven. pohl'ady (Bratislava), 1979, No 3, 144—146.
Рец. за: Bogomil Rainov. Eros'a Tanatos. Bratislava, Sloven. spisovatel', 1978.

Jechova, Hana. — Rev. de la littérature comparée, 1979, No 2, p. 254.
Рец. за: Емил Георгиев. Литературознание с повече измерения. С., Наука и изкуство, 1974.

Фолклор

Гусев, В. Е. Славянские партизанские песни. Л., Наука, 1979. 176 с. 20 см (АН СССР. Сер. Литературоведение и языкознание)

История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VIII международный съезд славистов. Загреб—Любляна, сентябрь 1978. Докл. сов. делегации. М., Наука, 1978. 518 с. 22 см.

Сведения за България на много места в кн.

Линин, Александар. Тиквешки народни песни. Скопје, Мисла, 1978. 243 с. 24 см.

Најчески, Димче. Илинденските народни песни. Скопје, 1978. 219 с. 24 см (Инст. за фолклор. Пос. изд. 4)

Славянский и балканский фольклор. Генезис. Архаика. Традиции. Ред. И. М. Шептунов. М., Наука, 1978. 270 с. с ил. 22см (АН СССР. Инст. славяноведения и балканистики).

Слов'янська філологія на Україні <1968—1976 рр>. Библиогр. показчик. Т. 1 — Київ, Центр. наук. библ. АН УРСР, 1978 — (До VIII міжнар. з'їзду славістів).

1. Мовознавство. Фолклористика. 372 с.

Авт.: Л. В. Беляева и др.

Шумада, Н. С. Сучасна пісенність слов'янских народів. Доповідь на VIII міжнар. з'їзд славістів (Загреб—Любляна, вересень 1978 р. (Київ, Наук. думка, 1978, 24 с. 21см (АН УРСР. Укр. к-т славістів. Інст. мистецтвознавства, фолклору та етнографії/

Lappas, Takis. I kleftouria tis Roumelis kai tragoudia tia. Athina, Atlantis [s. a.] 199 p. 24 cm.

Прев. загл. Хайдутството в Румелия и песните за него.

Peukert, Herbert. Die makedonische Volkspoesie. Probleme u. Praxis des Traditions u. Funktionswandels in der Volksdichtung. Skopje, 1978. 99 p. 24cm (Maked. Akad. der Wiss. u. Künste).

Прев. загл. Македонската народна поезия.

* * *

Ботезату, Г. О. О крепкой дружбе и братстве. — Нистру (Кишинев), 1978, № 11, 125—134. На молд. ез.

Фолклор на българското население в Буджак.

Динеков, Петър. Болгарский фольклор и проблемы национальной культуры. — В: Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII—XIX вв. М., 1978, 154—159.

Конески, Блаже. Марко К. Цепенков. Предг. към кн. Марко К. Цепенков „Сказни строенија". Скопје, 1954. — Разгледи (Скопје), 1979, № 7, 643—656.

Мирский, В. В. Повествовательный элемент и сюжетные ситуации в песнях славянских народов. — В: Вопросы сюжетосложения. 5. Рига, 1978, 137—150.

Пенушлиски, Кирил. Прилог кон собраните легенди от Марко К. Цепенков.—Разгледи (Скопје), 1979, № 7, 656—672.

Саздов, Томе. Марко К. Цепенков <1829—1920>. — Разгледи (Скопје), 1979, № 7, 726—736.

Стојчевска-Антик, Вера. Мотивот за божјето правосудие кај Цепенков. — Разгледи (Скопје), 1979, № 7, 747—750.

Шептунов, И. М. Освождение Болгарии от османского ига и устное народное творчество. — Сов. славяноведение (М.), 1978, № 2, 35—43.

Шептунов, И. М. Отражение русско-турецкой войны 1877—1878 гг. в фольклоре. — Балк. исследования (М.), 1978, № 4, 228—249.

Tanavci, Halit. Zajenicki motivi u usemenoj knjizevnosti balkanskich naroda. — Книжевност и језик (Београд), 1979, № 2—3, 417—426.

American contributions to the Eight International Congress of Slavists. Zagreba. Ljubljana, Sept. 3—9, 1978. Vol. 1—2. Columbus, Ohio, Slavica Publ., 1978. 23,5 cm

Canadian contriburions to the VIII International Congress of Slavists Zagreb—Ljubljana, 1978. Tradition a. innovation in Slavic literatures, linguistics a. stylistics. Otta va, Canad. Assoc. of Slavists, 1978. 194p. 22cm.

Ред.: Zbigniev Follejewski и др.

Прев. загл. Канадски приноси за VIII международен конгрес на славистите Загреб—Любляна, 1978 г.

Československé přednášky pro VIII mezinárodní sjezd slavistů v Zahřebu. Literatura — folklor—historia. (Red. Bohuslav Havránek). Praha, Akademia, 1978. 288 p. 24cm (Československ. kom. slavistů)

Прев. загл. Доклади на чехословашките участници в VIII международен конгрес на славистите в Загреб.

Hungaro-Slavica 1978. VIII Internat. Kongr. der Slavisten, Zagreb, 3—9. Sept. 1978. Hrsg. von Hadrovics, A. Hollos. Bugapest, Akad. к., 1978.

Прев. загл. Унгаро-славика 1978. Материали за VIII междунар. конгр. на славистите, Загреб, 3—9, септ. 1978.

International Congress of Slavists. VIII. Zagreb/Ljibljana 1978. Schweizerische Beiträge. Bern [etc.] 1978. 293 p. 21cm (Slavica Helvetica, 12)

Прев. загл. Международен конгрес по славистика. 8.

Međunarodni slavistički kongress. 8. Zagreb/Ljubljana. 1978. Prilozi. Ured. Mladen Kuzmanovič, Ante Stamać, Antun Sojat. Zagreb, Hrv. filol. d-vo, 1978. 180 p. 20 cm.

Прев. загл. Международен конгрес на славистите. 8. Загреб/Любляна. 1978. Доклади.

Referate und Beiträge zum VIII. Internationalen Slavistenkongress. Zagreb, 1978. München, Segner, 1978. 451 p. Graph. 21 cm (Slavistische Beitr. 119)

Прев. загл. Реферати и доклади на VIII конгрес на славистите.

Lo Scrittore e la pace. Convegno internat. degli scrittori. Sofia, 7—10 giugno 1977. Pref. Aldo de Jaco. (Roma) Bulzoni (1979). 240 p. 24 cm

Прев. загл. Писателят и мирът. Междунар. конгрес на писателите. Изказвания на бълг. представители на много места в кн.

Slavistische Studien zum VIII. Internationalen Slavistenkongress in Zagreb, 1978. Köln [etc.] Bölau, 1978. X, 545 p. Graph. 24cm (Slavistische Forschungen, 22)

Ред.: Johannes Holthusen и др.

Прев. загл. Студии по славистика на VIII междунар. конгр. на славистите в Загреб, 1978.

Studien zu Literatur und Aufklärung in Osteuropa. Aus Anlass des VIII. Internat. Slavistenkongresses in Zagreb. Hrsg. von Hans-Bernd Harder u. Hans Rothe. Giessen, Schmitz, 1978. VIII, 443 p. 24 cm (Beisteine zur Geschichte der Literatur bei den Slaven, 13)

Прев. загл. Студии за литературата и просветата в Източна Европа.

Velinska, Eva. III. Mezinárodní sjezd slavistů (slovanskych filologu). Ljubljana—Beograd—Zagreb. 18—25.9.1939. Bibliogr. Sestav. . . Praha, 1978. 99 p. 20 cm (Bibliogr. slovanske knih)

Прев. загл. Трети международен конгрес на филолозите-слависти. Любляна—Белград—Загреб. 18—25.9.1939. Библиогр.

Živkov, Todor. A nép harca a szabadságért, a haladásért és a szocializmusért—a Bolgar szépirodalom alap-pillére. Beszéda a Bolg. Kommunista Pàrt KB Titkársága és az irodalom fiatal alkotomüvészei III országos konf. resztvevök 1977 dec 2-án a Bojana rezidenciában tartott találkozójan gyorsíroi feljgyzes Rabotniczeszko Delo, 1978 februar 3. (Ford. Gabor Rákosi. Szerk. Stojan Radev). Budapest, Interpress-Bolg. Kulturalis Központ, 1978. 27 p. 19,5 cm.

В кн. авт.: Todor Zzivkov. Ориг. загл. Борбата на народа за свобода, прогрес и социализъм — костната система на българската художествена литература. Слово на др. Тодор Живков на срещата на Секретариата на ЦК на БКП с участниците на Третата нац. конференция на младите лит. дейци, състояла се на 2 декември 1977 г. в резиденция Бояна.

* * *

Вервес, Г. Д. VIII Міжнародний з'їзд славістів і деякі питання розвитку слов'янознавства. — Рад. літературознавство, 1979, № 3, 39—45.

Гребенюк, В. П. VIII Международный съезд славистов. Загреб, сент. 1978.— Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. (М.), № 3, 280—285.

Девятая, Московская. . . (С совещания главных редакторов литературно-художественных журналов социалистических стран). — Вопр. лит. (М.), 1978, № 11, 149—163.

Злыднев, В. В. Ассоциации по изучению и распространению славянских культур. — Сов. славяноведение (М.), 1979, № 1, 123—124.

Колосова, В. Симпозіум болгарських і радянських спеціалістів. — Рад. літературознавство (Київ), 1978, № 11, 93—95.

За симпозиума на тема „Болгарская рукописная книга и русско-болгарские связи в области книжного дела".

Международный съезд славистов. — Обществ. науки (М.), 1979, № 2, 164—171.

Авт. В. Борщуков и др.

Николаев, П. А. В Загребе, на съезде славистов. — Вестн. Моск. унив. Сер. 9. Филология (М.), 1979, 76—77.

Николаев, П. А. Юбилеи Толстого и Чернышевского в Болгарии. — Вестн. Моск. унив. Сер. 9. Филология, 1979, № 3, 71—72.

О VIII Международном съезде славистов, Загреб—Любляна, 3—10 сент. 1978 г.— Рус. лит. (Л.), 1979, № 2, 224—227.

Пархоменко, М. VIII конгресс славистов в Загребе.<Заметки участника>.— Вопр. лит. (М.), 1979, № 1, 239—244.

IX. mednarodni slavistični kongres v Kijevu. — Jezik in slovstvo (Ljubljana), 1979/80, No 4—5, p. 152.

Horesky, J. VIII slavisticky kongres v Zagrebe. — Slavia slovaca (Bratislava), 14, 1979, No 1, 96—98.

Jakobiec, M. Kartki z przesłosci międzynarodowych zjazdóv slawistów.—Przegl. humanistyczny (Warszawa), 22, 1978, No 5, 1—13.

Прев. загл. Страници из миналото на международните славистични конгреси.

Jakobiec, M. Cwierc wieku działnosci Komitetu słowianoznawstwa Polskiej akademii nauk. — Pamięt. słowianski (Warszawa), 1978, No 28, 3—17.

Прев. загл. Четвъртвековна дейност на Комитета по славистика при Полската академия на науките.

Jazukiewicz-Ossłikowska, Ludwica. Miedynarodove sympozium hystorikow literatury rosyjskiej w Sofii. Z działności MARKJAL. — Slavia orientalis, 28, No 1, 121—123.

Прев. загл. Международен симпозиум на историците на руската литература в София.

Pohrt, H. Tagung der Internationalen Komission für Geschichte der Slawistik beim Internationalen Slawistenkomitee. — Z. für Slawistik (Berlin), 23, 1978, No 2, 272—273.

Прев. загл. Заседание на Международната комисия по история на славистиката при Международния комитет на славистите.

Schaller, Helmut. Das Bulgaristiksymposium in Schumen. Auftakt einer umfassenden Verabstaltungsreihe zur bulg. Staats- und Kulturgeschichte. — Südosteurop. Mitt. (München), 19, 1979, No 2, 71—73.

Прев. загл. Симпозиум по българистика в Шумен.

Sedlak, J. VIII Medzinárodný kongres seavistov v Zagrebe. — Sloven. lit. (Bratislava), 25, 1978, No 6, 748—761.

Прев. загл. VIII международен конгрес на славистите в Загреб.

Zahrádka, Miroslav. Lipská konferenze o sounčasne literatuře socialistickych zemi. — Lit. meš. (Praha), 1980, No 2, p. 128.

Прев. загл. Конференция за съвременната литература на социалистическите страни в Лайпциг.

Тодорка Малчева